

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1973

A TARTALOMBÓL:

**ÁGH ISTVÁN
PÁL JÓZSEF
SIMON ISTVÁN
TAKÁTS GYULA
VERSEI**

*

**CZELE GYÖRGY
THIERY ÁRPÁD
ELBESZÉLÉSE**

**VÁRKONYI NÁNDOR:
PERGŐ ÉVEK**

*

**FODOR ANDRÁS:
TAKÁTS GYULA
VERSÉRŐL**

**PÉCZELY LÁSZLÓ:
RONGYOS VITÉZEK?**

**POMOGÁTS BÉLA:
DÉRY TIBOR SZÍNPADA**

**TÓTH DEZSŐ: PETŐFI,
A SZABADSÁG KÖLTŐJE**

3

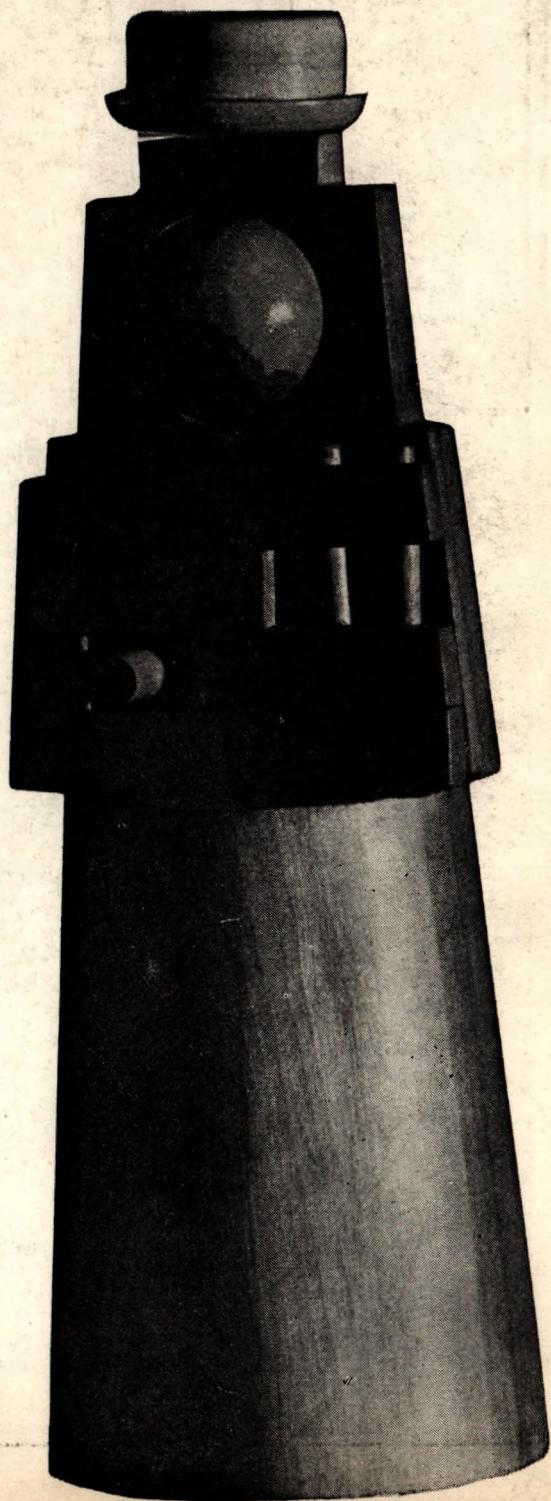
6,—Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

ALBERT ZSUZSA
AGH ISTVÁN
BÉCSY TAMÁS
CZELE GYÖRGY
DÉVÉNYI IVAN
FODOR ANDRÁS
FUTAKY HAJNA
GYÁRFAS ENDRE
HAJNAL GÁBOR
KÁROLYI AMY
LACZKÓ ANDRÁS
MELIORISZ BÉLA
PALINKÁS GYÖRGY
PÁL JÓZSEF
PÉCZELY LÁSZLÓ
POMOGÁTS BÉLA
SÍMAI MIHÁLY
SIMON ISTVÁN
TAKÁTS GYULA
THIERY ÁRPAD
TÓTH DEZSŐ
VÁRKONYI NANDOR
ZAGONY RUDOLF

KÉPEK:

EGRY JÓZSEF
MARTYN FERENC
SCHÉNER MIHÁLY

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

1973. MÁRCIUS

TARTALOM

ÁGH ISTVÁN versei: Pásztorkirályok, Elveszett drága lovam, Pásztorkalapok álma, Szamár-huszárok, Alku, Krumpli- nyomó-huszár (<i>Változatok Schéner Mihály műveire</i>)	– 195
THIERY ÁRPÁD: Csak vasárnap ne volna . . . (elbeszélés)	– 199
CZELE GYÖRGY: A baleset (elbeszélés)	– – – – – 204
SIMON ISTVÁN: Pörgő keréken (vers)	– – – – – 212
PÁL JÓZSEF versei: Távolságok, Kis hazugságok, Két évszak között	– – – – – 213
VÁRKONYI NÁNDOR: Pergő évek (VII.)	– – – – – 215
*	
TAKÁTS GYULA: A kan Püthia (vers)	– – – – – 225
FODOR ANDRÁS: „Mézöntő” (<i>Takáts Gyula költeményének elemzése</i>)	– – – – – 228
LACZKÓ ANDRÁS: Takáts Gyula prózája (tanulmány)	– – 235
ALBERT ZSUZSA: A csönd margójára (vers)	– – – – – 246
HAJNAL GÁBOR versei: „Utazás a Harz-hegységben”, Üzen- nek	– – – – – 247
MELIORISZ BÉLA versei: Nem veszekszem, Verje az eső öket is, Áramlások, Tündérkedj	– – – – – 248
GYÁRFÁS ENDRE: Elbarikádozlak (vers)	– – – – – 249
*	
TÓTH DEZSŐ: Petőfi, a szabadság költője	– – – – – 250
PÉCZELY LÁSZLÓ: Rongyos vitézek? (<i>Az év végén c. vers elemzése</i>)	– – – – – 255
KÁROLYI AMY: „Álmos vagyok és mégsem alhatom” (<i>Át- hallások egy ritkán szavalt Petőfi-versben</i>)	– – – – – 262

BÉCSY TAMÁS: A Petőfi-oktatás néhány problémájáról – –	264
FUTAKY HAJNA: Petőfi újrafelfedezése (<i>Fekete Sándor: Meztláb a szentegyházban, Mezősi Károly: Közelebb Petőfihez</i>) – – – – –	268

*

G. SZABÓ LÁSZLÓ: Utolsó tavasz (vers) – – – – –	271
SIMAI MIHÁLY: Énekek éneke (vers) – – – – –	272
PÁLINKÁS GYÖRGY versei: Végül is, Szorítóban – – –	273
ZÁGONY RUDOLF: Skóciai emlékek (vers) – – – – –	274
POMOGÁTS BÉLA: Déry Tibor színpada – – – – –	276
DÉVÉNYI IVÁN: Képzőművészeti könyvszemle – – – –	283
<i>A Jelenkor</i> krónikája – – – – –	287

KÉPEK

SCHÉNER MIHÁLY rajzai 195, 198, 203, 211, 224, 227, 234, 245,	245,
	263, 275
EGRY JÓZSEF rajzai – – – – –	282, 286

Műmellékleten

MARTYN FERENC „Petőfi olvasása közben” c. sorozatából

1. Írás közben	3. Arany Lacihoz
2. Csokonai	4. A tintásüveg

(Nádor Katalin fotói)

A borítón

SCHÉNER MIHÁLY művei

1. Butélia-terv, 1973. (anyag)
2. Sobri, 1973. (anyag)
3. Életfa (diófa-faragás)
4. Pásztor (faragás)

(Gottl Egon fotói)

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-008. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.

73-590 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

ÁGH ISTVÁN

Krumplinyomó-huszárr

– Változatok Schéner Mihály műveire –

PÁSZTORKIRÁLYOK

*Az a fényes pásztorcsillag
három pásztor előtt ballag.*

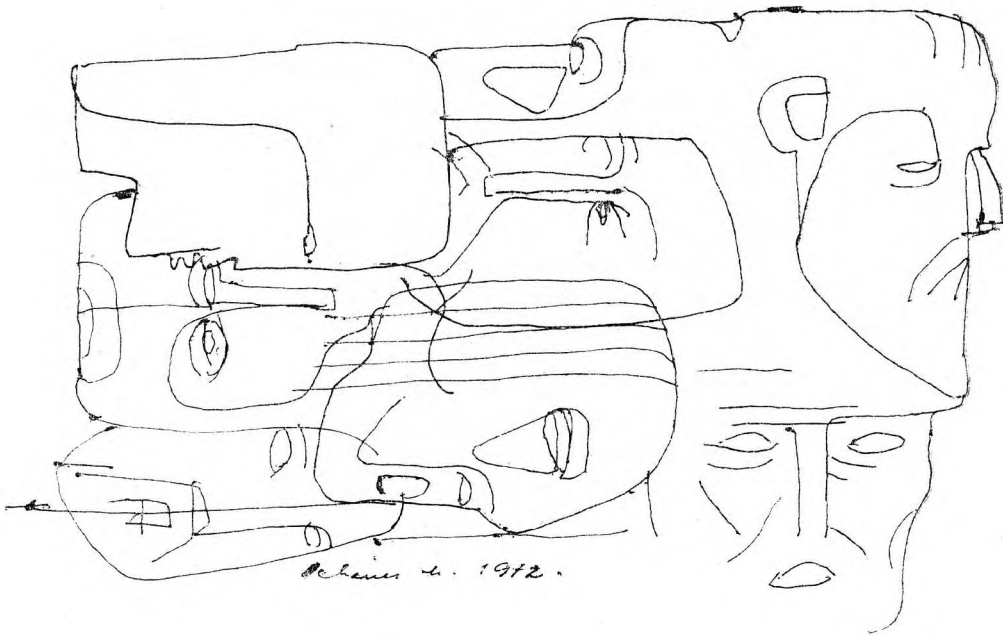
*Az a három pásztor nem más,
Víg Pál, Nagy Pál, Víg Nagy András*

*Azzal a fa-koronával,
azzal a kender-szakállal?*

*Az a három pásztorkirály
megáll, hol a csillag megáll.*

*Nem pipálnak, csak pihegnek,
hosszú úttal dicsekednek.*

*Mikor megúnják az állást,
három szívben lelnek szállást.*

ELVESZETT DRÁGA LOVAM

*Elveszett drága lovam,
falovacskákkal keresem, hiába,
jaj, de megörülne
fapatáik kopogására,*

*jaj, de megéhezne lovam,
hazai, remegőfüvű rétre,
ha meglátna, szárnyon szállna,
röpülnék én is eléje,*

*minek a jászol, lovam,
minek a rét meg az őszi szalma?
szomorúak a falvak is ha nem jössz
rézre, ezüstre, aranyra.*

PÁSZTORKALAPOK ÁLMA

*Elhallgat a puszta, a pásztorok állva
nyakukat behúzzák a szőrös subákba,
csöndben vannak most is, lesik a sötétet,
pedig napvilágnál se igen beszéltek.*

*Csikós- juhász- kanászkalapok alszanak,
azt álmodja az a háromféle kalap,
hogy a szélső háznál kezdődik a vásár,
a Nap árvalányhaj-csokorban alászáll,*

*a szél zöld szalagot férce! oldalukra,
úgy állnak a szélben szemöldökre húzva,
csak akkor billennek jobbra kettőt-hármat,
mikor a pásztorok vígan paroláznak,*

*mikor illatozik pecsenye, pohár bor,
s már nagyon behajlik a csillagos sátor,
elől pöndörülnek, kajlán hátra dülnek,
álmukból a széles pusztára terülnek.*

SZAMÁR-HUSZÁROK

*Hát az a sok málhás számár
mért nincs jelen, ha áll a bál?
Hát az a sok málhás számár
ha áll a bál, magában áll?*

*Szól az egyik málhás számár,
hova lett a számár-huszár?
Szól a másik számár-huszár,
hova lett a málhás számár?*

*Szól az egyik számár-huszár,
mért nincs jelen, ha áll a bál,
hát az a sok málhás számár,
ha áll a bál, magában áll?*

ALKU

- Mennyiért adja rossz lovát?*
- Ötezerért legalább.*
- Mutassa lova rossz fogát!*
- Nem ér ez ötezret, hallja-e?*
- Nem adom alább!*
- A csodát! A szája vén sütőlapát.*
- Vékony a lába, mint a nád.*
- A csodát! Hajlik a lába, mint a nád.*
- Négyezer ötszáz, hallja-e?*
- Négyezer nyolcszáz legalább!*
- Ilyen soványt? Kibőki a csont az oldalát!*
- Négyezer hatszáz, hallja-e?*
- Négyezer hétszáz, nem adom alább!*
- Itt a kezem, nem disznóláb,*
- négyezer hatszáz ötvenötrel jól járt,*
- s fizeti az áldomást!*
- A csodát! Fizesse kend legalább!*

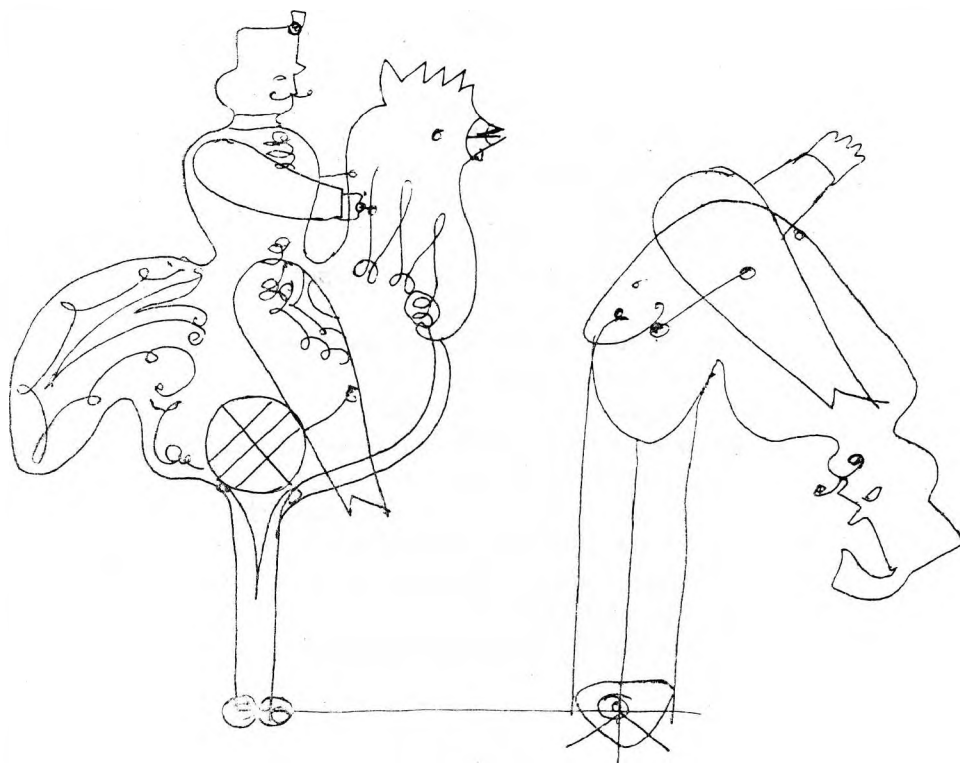
KRUMPLINYOMÓ-HUSZÁR

*Hova vágat a krumplinyomó-huszár?
– Amerre az esthajnal csillag áll.*

*Mit akar ott a krumplinyomó-huszár?
– Azt hiszi krumpliföldre lel talán.*

*A csillagon krumplit sosem talál!
– Hát elmegy más csillagra azután.*

*Ha ott se talál, akkor mit csinál?
– Felhőt nyom a krumplinyomó-huszár.*

Csak vasárnap ne volna...

Mint vasárnap délelőtt legtöbbször, most is a szemben magasodó bérházra bámult, mely hajszálra olyan volt, mint amilyenben ők laktak. Tekintete fennakadt a kosár alakú, szűk erkélyeken. Kis idő múlva, mint minden vasárnap tíz óra tájban, az ötödik emeleten megjelent egy kövérkés, barna nő szorgalmas keféivel és portörölő rongyaival.

Simon nem szerette a vasárnapokat, ezen a napon mindig hiábavalónak érezte magát. Úgy gondolta: azért van ez, mert kizárólag munkára született ember, aki nem tud mit kezdeni a pihenéssel, akinek ilyenkor nem ad megváltást sem a barátság, sem a jólét, sem a szerelem. Míg egyedül élt, minden szombat este leitta magát, a vasárnapokat átaludta, s a vacsoránál, a hétfő közelében már valamivel könnyebben érezte magát. Így ment ez évekig. Tavalyelőtt az új beosztásához ellenőrző orvosi vizsgálatra volt szükség. A főorvos, miután mindent aláírt és lepecsételt, azt mondta: Ne vicceljen a májával, fejezze be az italozást... Simon nem ijedt meg, de tudta, hogy a vizügnél komolyan számítanak rá, tehát az orvost komolyan kell vennie.

Sokáig töprengett, majd végül úgy határozott, hogy egy nő mindent megoldhat az életében. Egy nő oldalán végetérnek a részegségek és a rossz vasárnapok. Az italozás elmaradt, a vasárnapok azonban még üresebbek lettek. Már-már úgy tűnt: megbabonázták a vasárnapokat.

A felesége főzés közben leejtett valamit odaát a konyhában.

Simon arra gondolt: mióta megnősült, a vasárnap már pénteken elkezdődik, amikor Jolán megkérdezi, hogy mit főzön vasárnapra. Válaszol neki valamit, többnyire olyanokat, hogy bab, krumpli meg pörkölt, mire a felesége nevetni kezd, s azt hiszi, hogy tréfál. Tévedése csak vasárnap derül ki, amikor Simon elcsüggedve ül a gőzölgő tárkányos bárányleves, a tejfeles, tormamártásos csuka, a gombasaláta és a nyárson sült csirke elé, Jolán pedig már nem őrangyal, mint hétfőn, vagy csütörtökön volt, bánatos szárnyai mozdulatlanul lógnak alá, és csak annyit tud bizonytalanul elrebegni: Hiszen az újságjaiból olvastam ki a recepteket... A vasárnapi újságok most is ott heverték a szőnyegen, bele se nézett. Úgy érezte: a vasárnapi újságokat nem neki írták, a rádiót is ezért nem kapcsolta be, csak a sportközvetítések idejére, mint ahogy kedves növénytani könyvei is elárvultan, vasárnapias hangulatban pihentek a polcon.

Csöngettek. Az előszoba-ajtóban a szomszéd állt.

– A postás ezt a mi szekrényünkbe dobta be – mondta, és egy kék borítékot nyújtott be.

Simon bólintott, megnézte a címet, a feladót, aztán visszament a szobájába.

Márton betűi viharban álló fákhöz hasonlítottak.

„Végre a tegnapi nappal erre az évre befejeztük a munkát. Örülök, hogy végre kipihenhetem magamat, mint egy medve, és végre nekiszabadulhatok az olvasásnak. Egy kőművesnek nyáron nincs ideje olvasni, pláne meg leveleket

irogatni. Télen viszont le kell szűkíteni az életszínvonalat. Nagy vész persze, nincs. Vettem tizenöt mázsa szentet, húsz kiló lisztet, másfél mázsa krumplit, huszonöt kiló cukrot, tíz kiló zsírt, tíz kiló szalonnát, húsz csomag tésztát. Az asszony a papírgyárban megkeresi az apróra valót. És itt van a nyakunkon a báli szezon is. Szombatonként egy tánczenekarban tolom-vonom a trombont. Ez százhús egy éjszakára. Az egyik fülemre, ezt mondtam neked a nyáron, egy csöppet rest lettem. De azért még tudok fújni. Huszonhat éve csinálom. Az meg föl se tűnik a fiataloknak, hogy egy bácsi rosszul hall a zenekarban. A szaxofonos meg a pisztonos úgy hív a hátam mögött, hogy a süket trombitás, de én nem haragszom érte . . .”

Simon a másik házra pillantott. Az ablakokból Márton arca nézett rá.

A felesége átkopogott a konyhából. A katedrálüveg mögött földerengett várakozó alakja.

– Levelet kaptál? – szólt át.

– Azt

Beállt a szokásos csend.

– Bejöhetek?

Jolán kipirulva állt a felvirágozott sarokban, magával hozta a párolgó marhahús illatát. Karcsún, elégedetten állt, sőt egy kis örömmel, mit sem sejtve arról, hogy a szemben lévő ház minden ablakából Márton néz le rá.

– Szép bélyeg – pillantott a borítékra. – Letéphetem?

– Tépd csak – bölintott Simon. A két ház közötti játszótérre bámult, a lefagyott sárga kavicsra, az üresen tátongó homokkutakra, a hinták hidegzöld, téli vasvázaira. Elég későre hagytam, de most már szükségem volna egy-két gyerekre, tűnődött magában, s a feleségére nézett, aki oly ártatlanul s áldozatkészen állt előtte kezében a letépett bélyeggel, mintha maga is gyermek lett volna.

A nyáron meglátogatta Mártont. Jolánt a szállodában hagyta. Több mint egy órán át kereste a házat, ahol a barátja lakott. Simon egykor ismerős volt erre, részegen is gyakran idetalált, de a városrendezés felborította az alacsony, ódivatú házak rendjét. A régi utcák szétszóródva, szánalmasan heverték a karcsú toronyházak mentén, mint a fölösleges limlomok. A gödrös telkek helyén erős betonfundamentumok vetették meg a lábukat.

Márton háza elhanyagoltan ékelődött be a panelházak közé, kerítés nélkül, a veranda szárnyán kissé megbillenve, horpadt homokhegyektől, hátrahagyott betonkeverőktől és szállítószalagoktól körülvéve. Az udvaron gazdagon nőtt a vadrepce. Keskeny csapás vezetett hátra a házfal mentén. Először az oldalszobában kereste a barátját, ahol azelőtt lakott, átpálkázva a téli hónapokat, s erőt gyűjtve a tavaszhoz, időnként magához fogadva egy elvált asszonyt, vagy egy értelmesebb malteroslányt.

– Hátul – mondta idegen tekintettel az első lakó.

Márton száz kilójával, klottgatyában csodálkozva dőlt a meszelt falhoz. Hatalmas, mézsfoltos ökleit maga mellé engedte.

– Itt egy eperfa állt – mutatott Simon az udvar közepére.

– Hogyne, hogyne . . . Gyakran reggeliztünk ott fenn – helyeselt Márton, majd elszomorodva hozzátette: – Elpusztult, szegény.

Az udvar végében egy kiszáradt malterosládára ültek, egymás mellé. A kanyhaajtót egy régi ágylepedő helyettesítette, könnyedén lengedezett a huzatban. Márton a konyhából kihozott két nagy üveg sört és felbontotta. Ittak csöndben, eltűnődve, mint a katonák egy súlyos harci feladat után.

Simon végigpillantott a roskadt házon, s hirtelen úgy tűnt neki, mintha az egykori első lakó, az öreg narancsárus nyájas mosolya felvillant volna egy pillanatra.

- Vargáékka mi lett? – kérdezte.
- Kimentek a lányok után Kanadába.
- Sok jó levest megettünk náluk.

Márton felhorkantott.

- Bizony . . . Akkor még elég volt nekünk egy üres leves is.

Simon a melegtől és a sörtől kissé ernyedten ült a malteros lánán. A fejét a kezébe támasztotta. Visszagondolt a régi időkre, amikor a nagyfröccshöz még túlságosan fiatalok voltak, de ittak rendületlenül, amikor minden április utolsó estéjén megtűzdelték a várost májusfákkal, erőszakosak voltak és mindig ingerültek, állandóan csavarogtak, mintha nem találták volna a helyüket, s amikor már nem bírták elviselni magukban a feszültségeket, egymásnak estek, mint az állatok.

- Reggel Péter uram jól a nyakunkba lötytyintett – szólalt meg Márton halkan, s lopva Simonra pillantott. – Úgy zuhogott, mintha dézsából öntötték volna.

- Elromlik a nyár – bólintott Simon. – Jelezték a meteorológusok.

Márton a lába előtt megfogta a sörösüveget, a nyakánál fogva megforgatta.

- Az igazság az, hogy reggel szívemből örültem az esőnek – mondta. – Nem szép dolog tőlem, mert mára az volt a dolgom, hogy téged várjalak, mégis kimondottan örültem az esőnek, mert így nem volt lelkifurdalásom, amiért itthon maradtam a munkából.

Simon nem szólt. A kényelmetlen ülésben zsibbadni kezdett a lába.

A közelben egy aszfaltfőző nagyokat köhentett, a kátrányszag átnyomult az udvar bozótja felett.

- Baj ez, Simon? – kérdezte Márton idegen hangon. Készségesnek látszott, ám a készségnek az a fajtája volt ez, amit a bűnbánat szül az emberben.

- Miért volna baj?

- Mert bambára hajszolom magamat. Este sokszor mosdatlanul dülök be az ágyba. Pedig eszi a bőrömet a kosz meg az izzadság. A rádió csak akkor szól nálunk, amikor a vekkert pontos időre kell állítani. Ha egyszer aztán van egy szabad vasárnapom, akkor meg teleszívom magamat, mint egy pióca.

- Minek hajtasz ennyire?

Márton leeresztette a fejét, elbizonytalanodott.

- A kiosztásnál ez jutott nekem, hogy hajtsam magamat.

- Törekszel valamire. Biztosan.

- Ugyan mire?

- Valamit el akarsz érni.

- Mi kell még nekem? A házamat a negyedik negyedben lebontják a fejem fölül, de a telepen kapok helyette rendes lakást. Biciklivel járok munkába. Mosógép van, hűtő is. Apámnak kell a temetőbe egy rendes sírkő, azt még az ősszel megcsinálom.

- Akkor mi bajod van?

- Nincs megkönnyebbülés – nyögte Márton. – Benne van a levegőben, hogy az ember akar valamit.

Tanácsatlanul, mi több: aggodalmasan nézett Simonra, majd hirtelen valami elröppenni látszott mellőle. Nem lehetett tudni, hogy mi volt ez, míg ész-

revétlen maradt s nem mozdult, fel sem tűnt, hogy ott van mellette, csak most, e pillanattól kezdve, hogy hiányzott, és valósággal lemeztelenítette Mártont.

– Talán ez a ház – mondta csöndesen. – Mert nekem itt a legsötétebb bánat is megszépült. Olyan ez a ház nekem, mintha élne.

– Házélete van – bólintott Simon, s úgy tűnt előtte: reggel óta beszélgetnek s alkonyodik már. Egykori barátjára nézett, hosszan, az érzéseit palástolva, mintha sok év után most pillantva meg őt először, fájdalmat okozott volna neki Márton öregsége, nagy, lebarnult hasa, mely kidomborult a fekete klottgatyából, arcán a kimerültségről árulkodó puffadás, elől a három alsó fog hiánya.

Simon még egy kétségbeesett kísérletet tett.

– Emlékszel a pincérlányra? – kérdezte.

– Hogyne – mosolyodott el Márton szelíden. – Itt lakott a szomszédban. Az utolsó huszasodat is rá akartad költeni.

– Tényleg emlékszel? . . . – csodálkozott el Simon. – Arra a vasárnapra is, amikor végre összegyűjtöttem magamban annyi bátorságot, hogy bementem hozzá? . . . De nekem csak tizennyolc forintom volt. Kettőre lett volna még szükségem, de te nem adtál. Azt mondtad: vasárnap délben nem szabad leteperni egy nőt.

– Vasárnap történt volna? – mélézött el Márton.

Simon visszagondolt megint a régi időkre, ahogy a negyven év körüli férfiak szokták látni tiszta és tapasztalatlan ifjúságukat, ami végül is az élet martaléka lett, s maga előtt látta a pincérnőt is, aki sima, zárt ruhákat viselt, mint a legkomolyabb családanyák.

– A Bagolyban dolgozott, emlékszel? – kérdezte Simon.

– A Bagoly már nincs meg – mondta Márton. – Lebontották a tavasszal.

Simon nem tudta igazán maga elé képzelni a Bagolyt, és ezzel véget ért a találkozásuk.

Míg gondolatban egyre gyorsabban távolodott Mártontól, az udvartól, az eperfa helyétől, és közeledett Jolánhoz – rövid időre megállt a fogaskerekű felső végállomásánál. Ott állt, mint húsz éve, Márton sötétkék ruhájában, lekén a súlyos büntudattal. Add kölcsön a ruhádat, lehet, hogy a jövőm függ ettől, a nő férje nagy ember a minisztériumban, meghívtak és meg kell valahogy jelennem náluk, az én ruhám kész rongy és kinőttem, csak erre a napra add oda a tiédet, kérlelte Mártont egy héttel korábban. Márton most egy fához támaszkodva várta, malterosan, komolyan. – Rendben van a jövőd? – kérdezte. Simon elvörösödött, s mintha kemény szorítású páncélban lett volna, csak nyögött: – Rendben.

Jolánnak vissza kellett volna mennie már az edényekhez, de mint Simon közelében oly gyakran: ha kilépett a szobából, vagy elment hazulról, mindig feltámadt benne a rossz érzés, hogy lemaradt valamiről, sőt elvesztett valamit Simonból, akit a házasság két éve alatt nemhogy fokról fokra megismert volna, de számára mind nagyobb titok lett.

Ragaszkodó pillantása fel-felkapaszkodott Simon arcára, de újra és újra visszacsúszott. Ez lett abból a Jolánból, aki gyerekkorában úgy tudta, hogy az élet biztonsága annyi, mint: jobb ma egy veréb . . . Aki a középiskolai tornaversenyek előtti estéken pirulva olimpiai érmekről ábrándozott, akinek otthon az egész életét előre megtervezték, beleértve a balatoni telek helyét s a születendő gyerekek számát, és meg se fordult a fejében, hogy jöhet idő, amikor hiábavaló lehet az, amit csinál. Volt ebben az állapotban valami boldogító biz-

tonság, mint télidőben egy meleg kályha, mígnem feltűnt életében az első csavargó lélek, és azonnal minden elveszett. Álcmtöredékek maradtak csupán, fényes ruhák és estélyek, sportkirályfiak és előkelő mosolyok töredékei, de ezekre is kevés idő jutott már – főzés, bevásárlás közben, esetleg az utcán, ha meglátott valamit, ami erre vagy arra emlékeztette, és elalvás előtt a legfáradtabb percekben, de ilyenkor már csak annyi ideje maradt, hogy éppen felidézhesse a múltat.

– Elmész? – nézett riadtan Simonra.

– Látod.

– De hát, rögtön kész az ebéd . . .

Simon nem válaszolt, mintha tudomást se vett volna a feleségéről, készülődni kezdett.

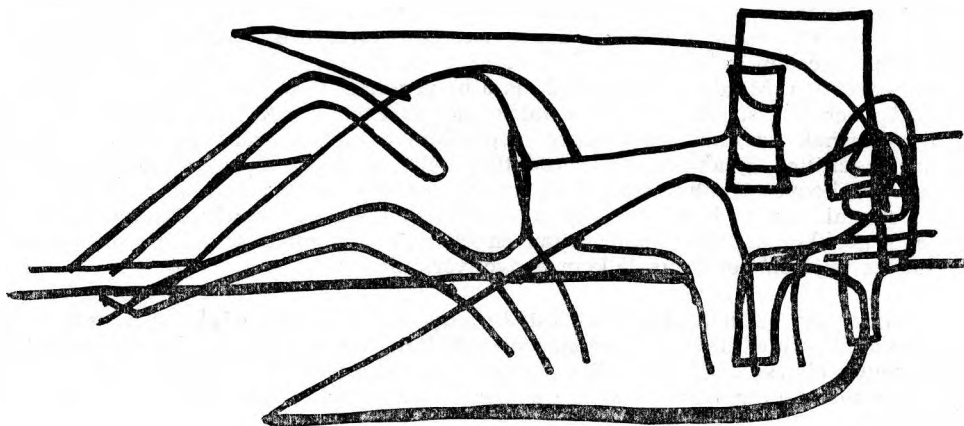
– Hova mész ebéd előtt? – kérdezte Jolán megszeppenve.

– Világgá . . .

Csönd lett, Jolán azonban nem sokáig bírta a csöndet. Végül is fölnevetett. Nevetésében elbizonytalanodás és jóindulat, sőt megértés, de legtöbb a fájdalom volt benne, mint az arcán bújkáló megbocsátó anyás mosolyban is.

Simon lement a postahivatalba, az ügyeletes ablaknál vett egy levelezőlapot, tollat is kért. Jolán és Márton alakja mint két malomkő szorították a lelkét. Egyikben is, másikban is dühösen hibákat keresett, egyre dühösebben, szeretne volna, ha hibát hibára halmozva lát bennük, s hogy ez sehogyse sikerült, nagyon nehezen viselte el. Sebesen írni kezdett: Ha van még abból az avas szalonnából, ha csak tíz deka is van még belőle . . . A levelet nem fejezte be, összegyúrta, a papírkosárba dobta.

Gyámoltalanul ácsorgott a csillogó üvegkapu előtt, fázósan húzódott össze a hideg szélben, s azt gondolta csüggedten: Ez a Márton ideépítette a nyakamra ezeket a ronda nagy házakat, csak győzöm kerülgetni, míg egy rendes eperfára bukkanok . . . Elindult, mint amikor az ember valóban világgá akar menni. Sokáig bolyongott a telep házai között. Egyszer kis lelkifurdalása támadt az ebéd miatt, de ez csak múltó pillanat volt. Időnként fel-felpillantott a magas házakra, alulról nézve keskeny csíkban sorakoztak az ablakok, elveszve a kék csempék téli csillogásában, és bennük Márton mosolygott összelapított fejjel.

A baleset

Valahogy nehezemre esik visszaemlékezni arra az estére. Talán azért, mert semiben sem különbözött más estéinktől, éppen olyan nyugodt volt és csendes, kissé unalmas, mint mindig. A kandalló mellett ültem egy kényelmes karosszékbén, és egész este a bélyegeimet rendezgettem. Ez egyik legkedvesebb szórakozásom volt, jóformán minden nap szerét ejtettem, hogy a bélyegeimmel foglalkozzam, ha nem voltam túlzottan fáradt. A feleségem az ágyon fekvé olvasott. Időnként idegesen az órájára pillantott. Csabát, a fiúnkat vártuk haza, mert mint minden este, aznap is együtt akartunk vacsorázni. Nagyon éhes voltam már, de eszembe sem jutott valami ennielót kérni a feleségemtől, hiszen elképzelhetetlen volt számomra, hogy Csaba nélkül vacsorázzunk. Évek óta kialakult szokásunk volt ez, amelytől csak nagyon ritkán tértünk el, például olyankor, ha Csaba nyaralni ment a rokonaihoz, vagy a barátaival több napra elment vidékre régiségeket gyűjteni.

Szóval aznap este semmi sem zavarta meg a nyugalmunkat. Üldögéltem a kandalló mellett és gyönyörködtem a bélyegeimben. Ez az egyetlen nagy szenvedélyem, az első albumokat még az apámtól örököltem. Igen büszke vagyok rá, hogy van néhány valóban értékes, különleges példányom. Nem beszéltem soha erről, de az volt a tervem, hogy halálom után a bélyegeket a fiamra hagyom. Úgy gondoltam, hogy addigra már egész kis vagyont fog érni a gyűjteményem.

Ha jól emlékszem, fél tíz volt amikor a feleségem lerakta a könyvet az asztalra, levette a szemüvegét és így szólt:

– Hol lehet ilyenkor Csaba?

Nem nagyon figyeltem rá, mint mindig, ha olyankor szól hozzám, amikor éppen a bélyegeimmel foglalkozom. Szórakozottan és félvállról válaszoltam neki, valami olyasmit mondtam, hogy olvasson csak nyugodtan, korán van még és egyébként is, rossz pénz nem vész el. A feleségemet nem nagyon nyugtatta meg ez a válasz, de úgy látszik nem akart zavarni, így aztán ismét felvette a szemüvegét és olvasott tovább.

Ma már nem emlékszem rá pontosan, de úgy rémlik, fél tizenegykor felfigyeltem a szirénázásra. A feleségem az ágyon fekvé elaludt, kicsúszott a kezéből a könyv, szétterülő lapokkal ott feküdt a mellén, mint valami furcsa madár. A szirénázás egy ideig közeledett, majd megszűnt. Csend lett egyszerre. Meglehetősen lefoglaltak a bélyegeim. Később még egyszer hallottam a szirénázást, de akkor sem figyeltem rá különösebben. Minden alkalommal, ha a bélyegeimet nézegetem, igen erős izgalmi állapotba kerülök, süketté és vakká válok, alig érzékelem a külvilágot. Néha háromszor is szólnak hozzám, amíg végre meghallom a nekem szánt szavakat és rendszerint ingerülten, gyakran felháborodottan válaszolok. Ez a furcsa, számomra oly jelentős és kedves izgalmi állapot okozhatta, hogy a szirénázás nem váltott ki belőlem semmi hatást. Pedig máskor a szirénázás hallatán mindig elfogott egyfajta szorongás; akkor azonban határozottan emlékszem rá, semmit sem éreztem, nyugodt voltam és teljesen betöltötte lelkem a gyönyörködés.

Aznap este 22.18 órakor Tóth István, egy Volga személygépkocsi vezetője halálra gázolta a fiam, aki a villamosmegállóból kiindulva az úttesten haladt keresztül. A személygépkocsi a gázolás pillanatában még előzésben volt. Előzte éppen azt a cementszállító tehergépkocsit, amely a gázolás után mintegy 40 méterre a helyszínről megállt.

A boncorvosi jegyzőkönyvben két esetben is utalnak rá, hogy fiam koponyája

azért hasadt ketté, mert „igen nagy erejű ütés érte” és „az ütéstől származó sérülések súlyos volta egyértelműen arra utal, hogy a gázoló jármű nagy sebességgel érte a sértett testét.”

A szemtanúk egyöntetűen állítják, hogy fiam repült a levegőben a nagy ütés következtében, majd mintegy 8 méternyi repülés után élettelenül zuhant az útestre. Kovács L.-né tanú elmondta, hogy az összeütközésből kifolyólag fiam kesztyűje igen messzire szállt a levegőben.

Nagy G. tanú elmondta, hogy fiam elütése után Tóth István olyan sebességgel száguldott tovább, hogy az az érzése támadt, cserben akarja hagyni az áldozatot és már éppen gépkocsit keresett, hogy az üldözésére induljon, amikor Tóth István lefékezett és kiszállt a kocsiból.

A cementszállító tehergépkocsi, amelyet Tóth István megelőzött, a baleset látán azonnal megállt. Vezetője kiszállt, megnézte fiam holttestét, pár szót váltott Tóth Istvánnal, majd így szólt a kocsikísérőjének:

– Gyerünk innen, nem akarok tanú lenni.

Az erős sokkhatás következtében senkinek sem jutott eszébe, hogy feljegyezze a teherautó rendszámát, így a sofőrnek nyoma veszett, pedig a tárgyaláson igen fontos lett volna a vallomása. Ő volt az a szemtanú, aki a legtisztábban látta a balesetet és az előzményekről is tudott volna beszélni; például arról, hogy milyen sebességgel haladt Tóth István.

A baleset után pár perccel egy személygépkocsi (a szemtanúk szerint egy piros Moszkvics) állt meg halott fiamtól mindössze négy-öt méterre. Egy rendőralezredes szállt ki belőle, fiam fölé hajolt és egy ideig némán szemlélte az arcát. Aztán mindenkit figyelmeztetett, hogy ne nyúljanak a holttesthez, majd egy éppen arra haladó személygépkocsi vezetőjét megkérte, hogy menjen sürgősen a közeli kórházba és jelentse a balesetet. Pár perc múlva beült a kocsijába és eltűnt. Senki sem tudja, hogy ki volt ez az ember.

A bírósági tárgyaláson Tóth István gépkocsivezetőt felmentették azzal az indoklással, hogy fiam féktávolságon belül a kocsi elé szaladt. Ilyenformán minden felelősséget halott fiamra hárítottak. Az ítéletbe soha nem tudtam belemenyugodni, bár bizonyos szempontból tökéletesen mindegy, hogy ki volt a hibás; szegény fiam sajnos már attól sem tudott volna feltámadni, ha sikerült volna bebizonyítanom Tóth István bűnösségét.

Az utóbbi időben igen gyakran felidézem magamban fiam emlékét és elgyönyörködöm ebben a képben, amelyet részben én alkottam, részben a valóság, – ilyenformán nem mentes a túlzásoktól sem, bár nem tartom magam elfogultnak.

Fiam rendkívül tehetséges gyermek volt. A feleségem betegesen szerette őt, nagy önfeláldozással és lemondással. Egy baj volt csak; minden áron fiamra akarta erőszakolni meglehetősen elavult és hazug erkölcsi törvényeit. Féltékenysége időnként ijesztő méreteket öltött. Egyszer meglátta Csabát a közeli parkban egy kislánnyal, kézenfogva ültek a padon és beszélgettek. Amint Csaba hazajött, a feleségem hevesen támadt rá:

– Inkább tanulnál, képeznéd magad, hogy vidd valamire az életben, ha már áldozatokat hoztunk érted az apáddal! A követelmények napról napra nőnek és te enyelgéssel töltöd az értékes időt!

Csaba halkan és nyugodtan védekezett. Elmondta, hogy megtanulta már minden leckéjét, megírta minden házi feladatát, és úgy érzi, nem olyan nagy bűn, ha a szabad idejét azzal a lánnyal tölti, akit szeret. Én csak hallgattam, nem akartam beleszólni a vitába. A feleségem elkezdett kiabálni:

– Majd ha nem a mi kenyérünket eszed, jogaod lesz ahhoz, hogy vitába szállj velünk, addig azonban egy hangot se halljak!

Csaba erre nem válaszolt. Bevonult a szobájába és egész este nem láttuk. Később bementem hozzá megnézni, hogy mit csinál. Az asztalnál ült és nagy műgonddal éppen egy régi törött korsót próbált összeragasztani. Gyönyörködtem ügyes, hozzáértő mozdulataiban. Nem birtam tovább hallgatni:

- Tudod fiam ugye, hogy én melletted állok. De arra kérlek, ne vitatkozz anyáddal és ha lehet, titkold előtte az ügyeidet, tudod, hogy milyen ő . . .

Erre rámnézett és így szólt:

- Tudom, papa. De sajnos képtelen vagyok hazudni.

Minden harag nélkül, szelíden mosolygott rám, mintha nem is én, hanem ő lenne kettőnk közül az idősebb. Meghatódtam és elszégyelltem magam ennyi szelidség láttán. Valami ügyetlen kifogással gyorsan kimentem a szobájából; nem akartam, hogy észrevegye érzékenyülésem. Ilyen volt ő mindig: csendes, szerény, szófogadó, jó fiú. Egyébként már csak azért sem volt igaza a feleségemnek, mert Csaba az iskolában mindig kitűnően tanult, komolyan és lelkiismeretesen készült egy nagyon nehéz pályára: régész akart lenni.

Egy alkalommal engem is elhívott egy különösen érdekes gyűjtőútjára. Nem tudom milyen módon, de engedélyt szerzett rá, hogy néhány társával együtt feltárjon egy avarkori halomsírt. Négyen mentünk le sátorral egy meglehetősen lakatlan vidékre. Két hetünk volt rá, hogy a teljes anyagot kiássuk, összegyűjtsük és becsomagoljuk. A két idegen fiú egyidős volt Csabával. Igen nagy hivatástudattal és hozzáértéssel dolgoztak, ami még ma is megdöbben, ha a korukra gondolok: mindhárman tizenhét évesek voltak.

Éjjel-nappal dolgoztunk. A halomsír igen szép és bőséges anyagot rejtett magában. Már a második napon véresre törte kezünket a csákány és az ásó, felégette bőrünket a nap, de ennek ellenére szakadatlan munkával sikerült a második hét végére teljesen feltárnunk a halomsírt. A leletanyagot és a szerszámokat kocsival szállítottuk haza. Csaba beszolgáltatta a teljes anyagot és néhány hét múlva kapott egy levelet a múzeum igazgatójától, amelyben megdicsérték szorgalmát és tehetőségét. A feleségem, mint valami kegytárgyat, azóta is féltő gonddal őrzi azt a levelet: átlátszó műanyagba csomagolta, hogy megóvja a nedvességtől és a portól.

Különös emléket őrzök azokból a napokból. Mint már említettem, reggeltől estig megállás nélkül dolgoztunk. Alkonyatkor abbahagytuk a munkát, fát gyűjtötünk a környéken és este nagy tábor tüzet csináltunk. Egyik nap vettünk egy üveg bort és a tábor tűz fénye mellett megittuk. Nem tudom már hogy történt, mi indította el a beszélgetést, de aznap este Csaba különösen elemében volt: szabályos kis előadást tartott. Szokatlan volt nála az ilyesmi, mert egyébként meglehetősen szerény és hallgatag természetű volt. A népek közös bölcsőjéről beszélt, a nagy őshazáról és arról, hogy egyszer majd talán kiderül, honnan származunk mi magyarok és a többi nép. Szavai őszinte, nagy szenvedélyről vallottak. Tudása lenyűgöző; nem csak akkor este, amikor Mu-földről beszélt, hanem akkor is, amikor munkanaplót vezetett az ásatás menetéről és a leletekről, vagy a napfényre kerülő gyönyörű tárgyakat tisztogatta és fényképezte. Ha ez az emlék eszembe jut, mindig megtelik a szívem félelemmel és szorongással.

Zárkózott természetű volt, viszonylag nagyon keveset tudtunk róla; ismertük néhány barátját és ismertük a tanulmányi eredményeit. Egyszer aztán megtörtént az, amitől mindig is félttem a feleségem miatt: Csaba felhozott magával egy lányt és bezárkóztak ketten a szobájába. Miután elmentek, Csaba szobájában egy üres üveget és két poharat találtam az asztalon.

A feleségem örjögött a dühtől. Csaba aznap este elég későn jött haza. Nem sokat beszélt, csak annyit tudtunk meg, hogy a kislányt Anikónak hívják. A feleségem kijelentette, hogy nem tűrheti ezt tovább tétlenül, és ilyesmi soha többé ne forduljon elő az ő házában.

Hamarosan azonban kénytelenek voltunk beletörődni a megváltoztathatatlanba. Anikó rendszeresen látogatta a fiúnkat, hiába tiltakozott minden alkalommal a feleségem. Emma egyébként tanítónő egy általános iskolában, és bizony meg kell mondanom őszintén, hogy a gyerekek nem rajonganak érte; félnek tőle, és ha tehetik, gúnyolják a háta mögött.

Egyik délután a feleségem idegesen szaladgált fel-alá a szobában és tördelte a kezét. Éppen a bélyegeimmel foglalkoztam és kifejezetten zavart Emma szakadatlan járkálása.

– Ezt nem lehet kibírni – hajtogatta elkeseredetten.

Odakint hangosan szólt a magnó Csaba szobájában, és időnként hallottuk Anikó nevetését. Nagyon untam már a feleségem viselkedését és meg akartam akadályozni, hogy végképp nevetségessé váljon a fiúnk előtt. Így szóltam hát:

– Jobb lenne már, ha abbahagynád ezt a folytonos nyöszörgést!

A feleségem megtorpant és rámeredt. Lesütöttem a szemem, mert valamiért soha nem bírtam sokáig a feleségem szürke szemébe nézni. Túlzottan kemény, talán kissé hideg ez a szempár. Állt a szoba közepén és mérhetetlen megvetéssel az arcán így szólt hozzám:

– Maga csak ne szóljon bele olyan dolgokba, amihez nem ért. Vacakoljon csak csendben a bélyegeivel, akkor legalább nem beszél ostobaságokat!

Mindig ilyen volt ő, ha haragudott rám valamiért: magázott, mintha idegen lennék, fenyegetően nézett rám és általában úgy viselkedett, mintha elvei sérthetetlenek lennének.

Aznap este igazán nem volt rossz idő. A rendőrségi megállapítás szerint Tóth István „jó látási viszonyok között és száraz útfelületen közlekedett”. Semmi akadály nem volt hát annak, hogy az egyenes útszakaszból előzés közben belásson abba az íves útszakaszba, ahol a villamosmegálló van. A megállóban már bent volt a villamos, amelyről fiam lelépett, illetve az utasok leszálltak. Tóth Istvánnak tehát jól kellett látnia a villamost és a leszálló utasokat.

Mint a későbbiekben elvégzett részletes felméréseimből kitűnik, a Moszkva tér felé az út egészen a buszmegállóig egyenes, onnan bal felé ível. Az ív mértéke 2,44 m, a buszmegálló 40 m-re van attól a ponttól, ahol fiam lelépett a járdáról.

Megkísértem kiszámolni, hogy mekkora lehetett a gépkocsi sebessége. A rendőrségi adatok szerint az összeütközés után a gépkocsi még 82 m távolságot futott be. Ha a szakértő által leírt minimális értéket veszem alapul, akkor a megtett távon a gépkocsi sebessége:

$$V = 2 \times 2 \times 82 = 328 = 18 \text{ m/sec} = 108 \text{ km/ó.}$$

Ha a szakértő által is jelzett valószínű 7 m/sec² értéket veszem alapul, akkor a gépkocsi sebessége:

$$V = 2 \times 50 \times 7 = 26,5 \text{ m/sec} = 158 \text{ km/ó.}$$

Az útviszonyok, valamint az utólagos fékpróba megengedik, hogy reális értéknek az általam alkalmazott értékeket vegyem alapul. Ha figyelembe veszem azt a hatalmas visszatartó erőt, amit 72 kg-os fiam ellenkező irányba haladó teste a gépkocsi-val való összeütközés pillanatában okozott, akkor a gépkocsi sebessége az én általam kiszámított sebességnél is nagyobb volt, hiszen a szemtanúk óriási csattanást hallottak, sőt, a csattanásra a szomszédos házak lakói közül igen sokan az ablakhoz futottak. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a gépkocsi szabadfutásban, fék nélkül rohant bele a fiamba és az összeütközés után is még 18 m-t rohant tovább fék nélkül.

Miért nem fékezett Tóth István? Mi akadályozta meg abban, hogy fékezzen? Számításaim szerint 1.62 sec cselekvési ideje volt az összeütközésig, de ő semmit sem csinált.

A tanúk egybehangzóan vallják, hogy megítélésük szerint a gépkocsi sokkal gyorsabban ment, mint általában ezen az útszakaszon szokás és lényegesen gyorsabban, mint a megengedett legnagyobb sebesség. A gépkocsi sebességét mindenki magasabbnak határozta meg 80 km/ó-nál. A gépkocsi nagy sebességére vall az a nagyméretű deformálódás is, amely az összeütközés következtében a szélvédő keretén keletkezett és a rendőrségi iratjegyzékben fényképen jól látható. A deformálódás nagyságát azonban tudtommal senki sem mérte le, sőt három napon belül a gépkocsit rendbe is hozták egy műhelyben. Miért volt olyan sürgős a gépkocsi kijavítása? Pár nappal a baleset után megnéztem a kocsit a garázsban; a sérülés nyomai már el voltak tűn-

tetve. Pedig egy alapos szakértői vizsgálat a keret acélszárnycsukló minőségéből és a deformálódás nagyságából igen fontos következtetésekre jutott volna a gépkocsi sebességére vonatkozóan.

A tragédia éjjelén Kertész rendőr őrmester a lakásunkon járt és tanúk előtt kijelentette, hogy jól ismeri Tóth Istvánt, mivel alig tíz napja gyorsajtásért már figyelmeztette.

Fiam unokatestvérével néhány nappal a baleset után elmentem a vállalati garázsba, ahol elbeszélgettem a jelenlévő dolgozókkal. Egyöntetűen állították, hogy „Tóth nagy legény, szeret gyorsan hajtani”.

Beszéltem a gépkocsivezető édesanyjával is, aki egy vállalat takarítónője. Nagyon el volt keseredve és biztosra vette, hogy a fiát leültetik. De Tóth Istvánt felmentették és talán még ma is gépkocsit vezet, veszélyeztetve ezzel az emberek életét.

Még aznap éjjel, amikor Csaba haláláról értesültünk, a feleségem súlyos idegösszeroppanást kapott. Eszméletlen volt, mikor a mentők kórházba szállították. Néhány napig élet és halál között lebegett, majd egy kicsit javult az állapota. Minden nap meglátogattam a kórházban, szörnyen rettegtem attól, hogy Emma is meghal, és akkor örökre, menthetetlenül egyedül maradok. Szerencsére nem így történt, bár Emma helyzete nagyon válságos volt. Pár nap elteltével a főorvos behívott a szobájába és elmondta, hogy a feleségem túléli ugyan ezt a megrázkódtatást, de az orvostudomány mai állása mellett soha többé nem lesz egészséges, épelméjű ember. A sokkhatás, amit gyermekünk halálhíre idézett elő nála, túl erős volt amúgy sem túlságosan ellenálló szervezete számára. Az orvos kijelentette, hogy néhány hét múlva valószínűleg hazamehet a kórházból, de törődjek bele abba, hogy soha többé nem dolgozhat. Lesújtó hír volt ez, de én már annyira el voltam keseredve, hogy egykedvűen vettem tudomásul az orvos szavait. Azt hiszem, engem is csak kevés választott el a teljes összeroppanástól. Valószínűleg éppen az tartotta bennem a lelket, hogy a feleségem beteg lett; tudtam, hogy támaszra van szüksége és ez némi erőt adott.

Csaba temetésén ott voltak a barátai és az a kislány is, akire a feleségem annyira haragudott. Vigasztalni próbáltak, persze hiába. A fájdalom annyira összetört, hogy nem is nagyon emlékszem a temetési szertartásra. Napokig tétlenül feküdtem az ágyamban a temetés után. Hetek teltek el, míg végül egy este a tragédia után először ismét elővettem a bélyeggyűjteményem. De kedvenc bélyegeim nem nyújtottak akkor semmi vigaszt, csak túrkáltam közöttük kedvetlenül, nem is nagyon figyeltem rá, hogy mit csinállok. Hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy némileg visszanyerjem lelki egyensúlyom, hogy életem visszatérjen a régi kerékvágásba, bár ez az új élet fiam nélkül csak a réginek az árnyéka már.

Hamarosan eljött a tárgyalás napja. Fásultan készülődtem, hiszen mit is várhattam volna ettől a naptól? Számomra teljesen mindegy volt már, hogy milyen súlyos büntetést kap Tóth István. Mert hogy megbüntetik, abban biztos voltam.

Magára a tárgyalásra nem nagyon emlékszem, legfeljebb csak homályosan a tanúk arcára. Világosan emlékszem azonban határtalan megdöbbenésemre; arra a pillanatra, amikor Tóth Istvánt felmentették. Szörnyű volt a gépkocsivezetőt szembe látni, pár percig kísértést éreztem, hogy odarohanjak és megüssöm; de aztán legyőztem magamban ezt a kísértést, hiszen cselekedetemnek nem lett volna semmi értelme. Ám azokban a percekben furcsa dolog történt velem. Hónapokon keresztül tétlenül, cél nélkül éltem, abban a pillanatban azonban új értelmet nyert az életem. Elhatároztam, hogy a bírói döntésbe soha nem fogok belenyugodni és minden erőmmel azon leszek, hogy bebizonyítsam Tóth István bűnösségét. Nem beszéltem még róla, de most éppen itt az ideje, hogy megemlítsen: gépészmérnök vagyok; otthonosan mozgok a számok világában, így hát mindenfajta matematikai számításához jól értek. Elhatároztam, hogy az összes elérhető adatot beszerzem a balesetről és aztán majd a matematika megcáfolhatatlan, világos nyelvén próbálom bebizonyítani fiam ártatlanságát.

Ezzel az elhatározással siettem haza a tárgyalóteremből és attól a naptól kezdve több mint egy hónapon keresztül semmi mást nem csináltam, csak számoltam és rajzoltam, mintegy utólagosan mérnöki pontossággal megterveztem fiam balesetét. Tulajdonképpen nem is volt ez olyan nagyon nehéz feladat. Elég sok adat állt a rendelkezésemre, bár én igyekeztem a már meglévő adatok helyességéről is meggyőződni. Ilyenformán nagyon sokat dolgoztam. Gondolom, furcsán néztek rám az emberek abban az időben; nyilván azt hitték, hogy a feleségemhez hasonlóan én is megőrültem. Gyanújuk nem volt teljesen alaptalan, hiszen ha belegondolok, furcsa látvány lehettem, amint mérőszalaggal a kezemben naphosszat méricskéltem a villamosmegálló környékén. Időnként irtózáttal bámultam azt a pontot az úttesten, ahol halott fiam feketett. A nyomokat természetesen eltüntette már az idő, de én ennek ellenére minden pillanatban ott láttam a terjedelmes vérfoltot, fiam véréit; ez a látomás újra és újra lázas munkára serkentett. Időközben minden mást elhanyagoltam, rendszertelenül jártam a kórházba a feleségemhez, és a fiam sírjához is mindössze kétszer mentem csak ki a temetőbe; viszont a munkám jól haladt és bizonyos idő elteltével birtokomba kerültek azok az adatok, amelyek megcáfolhatatlanul bizonyították Tóth István bűnösségét.

Orbán Imre tanú vallomása szerint megállt a villamos, kinyitották az első ajtót (ez 1 mp), előtte négy ember leszállt (ha egy leszállásra 0,8 mp-et számítok, ez 3,2 mp), le akarta segíteni egy ismerősét (ez 0,5 mp), – amikor meghallotta a nagy csattanást és odanézett. Ezek a mozzanatok minimálisan 4,2–4,7 mp időt vettek igénybe számításaim szerint.

Ha fiam lelép a villamosról, amely még 2–3 m-t tovább megy, ez 1,0–1,5 mp maximálisan. Ha ennyi időt töltött a villamosmegálló területén, akkor a többi időt (3,0–3,2 mp) az úttesten töltötte. Ez az időtartam több is lehetett, mert az úttest és a villamos között végig egybefüggő, 1,0–1,2 m magas hórakás húzódtott, amelynek az átmászásával fiam szintén időt töltött el. Ha fiam sebességét 15 km/ó-nak veszem (ez elég gyors közlekedési sebesség), akkor számításaim szerint az alábbi időtartamok adódnak:

$$C^2 = 5,95^2 + 2,20^2$$

$$C = 5,95^2 + 2,20^2 = 35,5 + 4,85 = 40,35 = 6,60 \text{ m}$$

$$c^2 = 2,32^2 + 1,50^2$$

$$c = 2,32^2 + 1,50^2 = 5,40 + 2,25 = 7,65 = 2,77 \text{ m}$$

$$C + c = 6,60 + 2,77 = 9,37 \text{ m}$$

9,37 m tehát az összes út, amit fiam a villamosról való lelépéstől a gázolás helyéig megtett. Ehhez a távolsághoz hozzá kell számítani a hórakást, amit át kell másznia (minimálisan 0,5 mp).

Ha 15 km/ó közlekedési sebességet veszek figyelembe fiam esetében, akkor:

$$15\,000 : 3600 = 4,17 \text{ m/sec haladási sebesség,}$$

$$6,60 \text{ m} : 4,17 \text{ m/sec} = 1,85 \text{ sec.}$$

Ehhez hozzáadva a hórakás átmászásának idejét:

$$1,85 + 0,5 = 2,35 \text{ sec.}$$

Tehát 2,35 sec időt tartózkodott fiam a gépkocsivezető látómezejében.

A balesetet megelőző pillanatokban Tóth István előzte azt a cementszállító tehergépkocsit, amely a baleset színhelyétől 40 m-re megállt. Feltételezésem szerint Tóthnak az előzést már korábban meg kellett kezdenie, legalább 80 méterre a baleset színhelyétől, tehát az előzés után hozzávetőlegesen 60 méteres úton szabad kilátása volt. Ha a szakértő számítása szerinti 60 km/ó sebességet veszem figyelembe, ezt a távolságot 3,65 mp alatt tette meg Tóth István. Ez hatalmas idő! Elég bőven a teljes megálláshoz is. Már csak ezért sem lehet igaz, hogy Tóth István 60 km/ó sebességgel közlekedett, – ennél jóval nagyobb volt a sebessége!

Nem hal meg a fiam, ha:

a) a gépkocsivezető teljes mértékben ura a kocsijának,

b) az adott cselekvési időn belül le tud fékezni,

c) ha beszámítható állapotban van,

d) ha a szakértő által kimutatott 59,4 km/ó sebesség megfelelt volna a valóságnak.

Mivel a gépkocsivezető jól belátta az utat és bizonyításom, valamint a tanúk vallomása alapján bőven volt cselekvési ideje (3–4 mp), ezenkívül fiamat a gépkocsi külső szélétől mért 23 cm-re érte az ütés, – ezek a tények mind arra a következtetésre kényszerítenek, hogy Tóth István nem volt ura a gépkocsinak, vagy olyan nagy sebességgel közlekedett, ami mellett a kormánykerék kis elmozdítása is borulást okozott volna. Normális sebesség esetén 23 cm összeütközés elkerülése nem lett volna probléma.

Nem tudja senki, nem volt-e részeg Tóth István előző nap? Mennyi és milyen fásztót utat tett meg aznap? Miért jóval a munkaidő után közlekedett?

Mindent figyelembe véve előttem kétségtelen Tóth István bűnössége, mivel vétett a KRESZ 34. § (2), (3), 40. § (1), (6), 46. § (1), (2), (3), 52. § (1), 55. § (3), 57. § (1), (2), (4), (8), 60. § (1) szabályai ellen.

Az eredmények birtokában megfellebbeztem a bírói döntést és perújrafelvételt kértem. Hamarosan megkaptam a választ a bíróságról, ami teljesen elkeserített; fellebbezésem elutasították. A válasz szerint a rendőrségi szakértő jelentése, valamint a tanúk vallomása alapján a tárgyaláson egyértelműen bebizonyosodott, hogy fiam féktávolságon belül szaladt a szabályosan közlekedő Tóth István kocsija elé és egyébként is, az utólagos vérvizsgálat tanúsítja, hogy fiam aznap este erősen ittas volt.

Nem volt hát mit tennem. Bele kellett törődnöm a bírói ítéletbe, még akkor is, ha igazságtalannak éreztem. Elhatároztam, hogy nem foglalkozom tovább ezzel a problémával; kissé már bántam is, hogy egyáltalán beadtam a fellebbezést. Hiszen fiam halála után az sem nyújthatott volna már igazi vigaszt, ha Tóth Istvánt szigorúan megbüntetik.

Sokáig egyedül éltem, mert a feleségem, mint említettem, kórházban volt. Nem érdekelt abban az időben az égvilágon semmi. Környezetem és önmagam teljesen elhanyagoltam, észre se vettem, hogy piszkos, gyűrött ruhában járok, és csak nagyon ritkán mosakszom. Valami furcsa, félig öntudatlan állapot volt ez. Az ismerőseim persze látták, hogy mi történik velem, de senki sem mert szólni, annyira sajnáltak. Egy idő múlva észrevettem, hogy régi barátaim és a szomszédok kerülnek; ha meg már nem tudják elkerülni a találkozást, akkor zavarba jönnek és nem tudnak mit mondani nekem. Megértem őket, jobb is, hogy nem beszélnek. A szavak semmit sem pótolnak, nem nyújthatnak vigaszt, csak bosszantanának.

Amikor hazajött a feleségem a kórházból, némileg módosult az életem. Külsőre tulajdonképpen nem sokat változott a feleségem; talán csak kissé lefogyott és mindig álmos a tekintete. Lassú léptekkel jár-ke-l a szobában és megállás nélkül beszél, igaz nagyon halkán. Néha megtorpan, ijedten ráammered és megkérdezi:

– Maga kicsoda?

De aztán a válaszit meg sem várva folytatja végtelen bolyongását a bútorok között. Semmire nem emlékszik, csak egészen régi dolgokra; a különös az, hogy nem emlékszik Csaba halálára sem. Úgy viselkedik, mintha a fiúnk még élne. Egész nap várja, az óráját nézegeti és találgatja, hogy mit csinálhat most éppen Csaba. A feleségem viselkedése az első időkben borzasztó kínokat okozott nekem, hiszen állandóan kénytelen voltam Csabára gondolni, holott szerettem volna mindent elfelejteni. Később azonban megszoktam a feleségem véget nem érő párbeszédeit, jóformán nem is hallottam már a szavait; mintha állandóan szólna a rádió, olyan volt. Ismét a bélyegek világa volt az, amely némi vigaszt nyújtott. Ha gyűjteményem rendezgettem, megfellebbeztem mindenről és a feleségem hangját sem hallottam a hátam mögött.

Otthonunk egyébként furcsa szentélyé alakult. Minden, amit Csaba valaha megérintett, kegytárggyá vált számunkra; a ruhái a szekrényben, a munkaeszközei az asztalán, a könyvei a polcokon mind új jelentést nyertek halála által. Vendégek nem

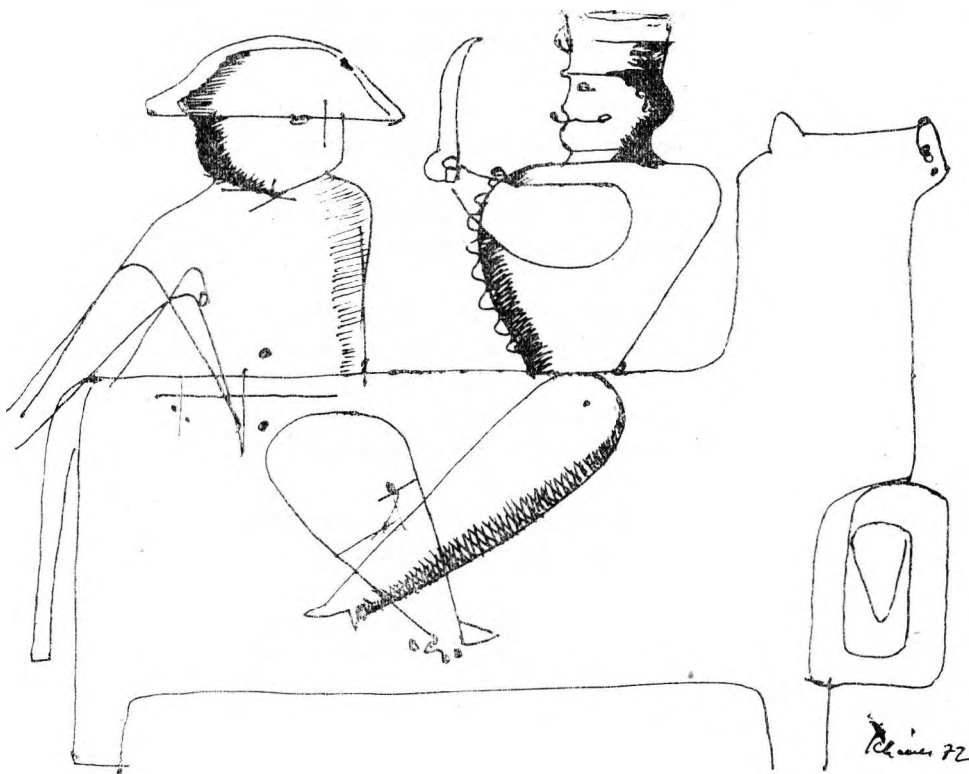
járnak hozzánk, így aztán új szokásainknak nincsenek szemtanúi. Teljes magányban és elszigeteltségben élünk, mint általában az öreg emberek.

Béke van a szívemben, hiszen ami megtörtént, azt nem lehet meg nem történné tenni. Nem örültem meg, mint szegény feleségem, de ennek ellenére gyakran én is megpróbálok hinni benne, hogy Csaba a következő pillanatban belép majd az ajtón és újra itt lesz közöttünk. Ez az illúzió még mindig jobb, mint tehetetlenül beletörődni a valóságba. Egyre gyakrabban érzem úgy, mintha semmi sem történt volna; néha már a lélegzetvételét is hallom, igen, meglehetősen tisztán szoktam hallani. Csaba itt van közöttünk, együtt vacsorázunk vele és ha nincs itthon, türelmetlenül várjuk őt. Megdicsérrjük ha jól tanul, szidjuk ha haszontalan dolgokkal tölti az idejét. Így van ez rendjén, mert hiszen mi vagyunk a szülei; Emma az édesanyja, én meg az édesapja vagyok.

Most éppen este van, a kandalló mellett ülök egy kényelmes karosszékekben és a bélyegeimet rendezgetem. Mennyire szeretem a bélyegeket! Ez a legkedvesebb szórakozásom, ilyenkor boldog vagyok. A feleségem az ágyon fekszik és olvas. Időnként idegesen az órájára pillant. Most felnéz, lerakja a könyvet az asztalkára, leveszi a szemüvegét és megkérdezi:

– Hol lehet ilyenkor Csaba?

Nem vár választ a kérdésére, olvas tovább. Csend van. Hamarosan megcsikordul majd a kulcs a zárban és belép Csaba, hogy egyszerre összetörje ezt a szörnyű csendet; olyan csend ez, mintha üvegburában élne az ember. A feleségemre pillantok, már alszik; kicsúszott a kezéből a könyv, szétterülő lapokkal fekszik a mellén, mint valami furcsa madár. Várokozunk.

Pörgő keréken

*A legtöbb erőt mégis az utak
adják, hogy bíriam folytatásukat;*

*a folytatás ereje valahogy
megacélozza az akaratot,*

*különösen, ha fúj a szembe-szél
s lilás hold alatt megy csak, nem beszél,*

*megy a diák magányosan, gyalog,
de magány szüli a gondolatot,*

*a gondolat meg jótanácsot ad,
hogy menni kell, megállni nem szabad,*

*a célig meg kell tenni az utat,
erőt pedig az út majd újból ad,*

*s az erő talán, ha fáradt vagyok,
megacélozza az akaratot,*

*különösen, ha fúj a szembe-szél,
de a gondolat lámcsak visszatér,*

*s előlről kezdhetem – döbbsen belém
ezerkilencszáznegyvenegy telén –;*

*a remény marad végül, nagy okos,
kereken ennyi, e kalapdoboz,*

*mély kútgyűrű, circulus vitiosus,
keréken helyben futó kicsi mókus...*

PÁL JÓZSEF

Távolságok

*A fénytől megbillent az ég
íve vízbe rogyva
a vizen valaki úszik
hol a túlsó part
az innenső szakadékos*

*ahonnan jöttem mögöttem
már összeér a fal
becsukódott az ajtónyi rés
mit testem tört most már észrevétlen
csak a színek vonulnak
és a csöndet betöltik*

*s a tenyeremből kicsorgott csönd mögött
kormos szél fúj a panelváros felett
terén fesztiválok zászlai lobognak
s napjaim kilyukasztott buszjegye*

*és idébb
a tenyeremből kicsorgott csönd előtt
már a part homokja*

*talpam nyomát
a parti homokban még megtalálod
ha jössz*

*ha jössz
a homokba vésett
nyomomon megtalálász*

ha nem jössz

*vagy jössz még?
jöhetsz még?*

*ha nem jössz
egy ember hagyta ott
a homokban nyomát
s mielőtt a kövekre lépett
megállt és visszanézett*

*majd elindult
az első köre lépett*

*később a roppant
tömegű víz feletti fény
szomjasan felitta*

Kis hazugságok

Mert várat építettél

Várat építettem

Jó erősséget

Jó erősséget

Köré farkasvermeket

Köré farkasvermeket

*Így lett arcom mosolya
váram vizesárka
szavam váram vizesárkának
feneketlen mocsara
tekintetem belső váram
gyászkendős felvonóhidja*

Két évszak között

*Vegacilinizú a köd,
a völgyek, dombok odvasodnak.
Csupa sötét függőleges az erdő.
Készülődik jégszobornak.*

*Luca napi köszöntőt
az útszéli kóró kántál,
költők közérzeteként dünnyögi –
és fú, fú a szél.*

*Pedig a föld még testmeleg,
hisz apám, anyám már földben rothad,
s eszi a föld a két halottat,
míg a halál sárga fagyöngy-csokra
gyökerezik le a csont-ágakra
és fú, fú a szél.*

*Ellensúlyozható – ha akarom,
a sok sötét függőleges.
Akár egyetlen szajkóval,
amint kiáltva száll át a táj felett.*

Pergő évek

SIKEREK ÉS GONDOK

(Folytatás)

Június 11-én jelentette Béla, hogy elkészült a regénnyel: „Azt te nem is tudod, mennyire szeretlek, barátocskám . . . S nem tudom, vajon a regényt nem azért írtam-e, hogy valahogy kifejezésre juttassam ezt a különös, régi és egész lényemet betöltő, tiszta szép érzést. S van-e emberi szó, amely kifejezhetné szégyenérzetemet, hogy bár a regényt 20 nappal ezelőtt befejeztem, még nem adtam tudtul neked . . . De mielőtt magamra térnék, hadd reagáljak leveledre . . . tele volt emberfeletti gyönyörűséggel, szinte csoda, hogy kibírtam. Mindenekelőtt: hogy kritikám oly jól esett neked s benne érezted figyelésemet, nagyon nagy öröm volt. [Egy hosszabb tanulmányomat bírálta.] Azt éreztem, hogy mily isteni dolog az, hogy lehetséges, hogy a bennünket összekötő érzés ily nagy távolság és oly hosszú távollét után, miután annyira megéltük és kiélveztük, még mindig mélyülhet, még mindig emelkedhet, még mindig szépülhet.” (Béla aláhúzása.)

. . . „Aztán azt is írtad, hogy Madáchomat s Barrés-t hirdetitek már előre a *Symposion* számára: ‚a fiúk kívánták‘ – tudom, mennyire dolgozol értem, propagálsz, megszerettetsz, harcolsz, hogy ismeretlenül is ennyi barátot szerzel nekem! És mindenhol látom, hogy tervbe veszel, számítsz velem, nem nyugszol, kapcsolódást keresel, mindig, mindig rám gondolsz . . . tudod-e te azt, hogy hat ez rám itt a messze idegenben? Te vagy az én hazám: benned gyökeredzem, benned vannak a hagyományaim, te vagy nekem Magyarország, az ifjúság és mindig szép reménységem szülőföldje . . .”

. . . „Most pedig a regényről pár szót, öregem. Kell-e mondanom, hogy neked köszönhetem az egészséget? A hajtóerőt, az inspirációt, az érzéseket, a gondolatokat? – Meg tudtam volna-e írni nélküled, mit gondolsz? Akkor, amikor már szinte ellankadtam, micsoda irtózatossal doppinggal hajtottál? Minden leveldben fölráztál, kitéptél nők karjai közül, föllávtad indulataimat, fantáziámat, szavaimat . . .”

Hamarosan megjött a regény is, csak szubjektív hangon szólhatok róla. Az ifjúkor és a barátság regénye, közös életünket élte át újra benne, küszködéseinket magunkért egy világ ellenében, a szükséges áttételeken és „a barát” eszményítésén túl, valóhíven. Igazmondóan abban is, hogy minden érzés, élmény, eszme és gondolat a szenvedély hőfokán izzik benne, mert így éltük át valóban. Ítélik a bírálók kiforratlannak, morálját naivnak, engem épp ez hatott meg, szememben ez volt igazi mondanivalója: a forrongás, a katarzis lázas keresése, a kíméletlen önsanyargatás tévelygései, a gyöngeségek, vélt vagy igaz vétkek buktatói, a boldog pillanatok revelációi, a menekülés megcsillanó reménye. És persze többet olvastam ki belőle, mint betűi mondtak: végiglátam s válaszomban leírtam az utat, mely szükségképp vezetett ideig, s felmutattam a tanulságot: mi egy életreszóló parancsot kaptunk: hűnek lenni min-

den fölsimert igazsághoz, és őszintének lenni magunkhoz. Ha méltóak tudunk lenni a szenvedésre és boldogságra, amit reánk ró, akkor a parancs adományá válik, fenntartó erővé a sors minden fordulatában. Ő megmutatta, hogy méltók tudunk lenni reá, tehát méltónak kell maradnunk. Regénye azáltal, hogy elvezetett ehhez a tanuláshoz, föl nem becsülhető szolgálatot tett mindkettőnknek, életreszóló mentőövvvel látott el.

Július 12-én válaszolt, levele véget nem érő láng, lobogás, izzás. Csak töredékeit idézhetem: „... Most el kellene mondanom örömeimet... Boldogságom nem ismert határt. Ez valami kimondhatatlan. Nem, ez több minden emberinél... szinte megölsz vele. Tudtam jól, amikor írtam, hogy senki se fog annyira megérteni, mint te, senkinek a világon nem fogok tudni annyit mondani a regénnyel, mint neked, de megértésed túlment minden izzó várakozáson, a távolsággal összejátszó, megszépítő minden idealizmusomon, hitemen, reményemen, érdememen... Rettenetes megértésed mellett azt gondoltam, hogy íme írtam egy könyvet, benne a barátságról, minden szépet és jót, de látnom kell, hogy mégsem írtam meg, mert amit leveled elolvasásakor éreztem, az a roppant szépség és ideglázás tűz, *az nincs benn a regényben.*

... Nem, határozottan nem tudtam, hogy ennek az érzésnek folyamatai vannak, vulkánikus megmozdulásai, szenvedélyes rohamai, melyek aiat az ember éppúgy nem ura magának, érzéseinek és gondolatainak, mint a nagy szenvedélyeknél. Rájöttem szóval arra, hogy *a barátság: szenvedély.*... És minden elismerés, megértés mellett szeretetednek ugyanaz a meghatványozódása, amivel írtál, megrémített csaknem. Nem egyszer gondoltam arra, hogy mindketten túlegzaltáltak vagyunk s olyan leveleket írunk egymásnak, amelyekkel még feljebb fokozzuk egymás iránt érzett jó izgalmunkat s a végén majd fölrobbanunk vagy meggyulladunk vagy megbolondulunk. Inkább féket kellene rakni és borogatást egymás túlzaklatott, túlérző és túlmegértő szívére, s nem foglalkozni oly sokat az összekötő érzésekkel, és egyéb ilyen bölcsesség. De, öregem, ha meggondolom, hogy az a sok eltitkolt belső szenvedés, amire visszatekintek, az életben való roppant érzelmi magányosság, a megaláztatás után, kell, kell az ilyesmi, hogy kiegyensúlyozódjanak a belső dolgok, hogy hosszas depressziók után legyenek pillanatok, amikor az ember, mint valami idegbajos, görcsösen és rohamokban föl szabaduljon, kiegyesüljön s mintha teljes és egész ember volna, beleorgonázza magát a mindenségbe. Ez a kárpótlás és ez a jutalom sok minden szenvedésért. És leveled ezt jelentette nekem.”

Ízléstelen dolog, mondhatja akárki, az imádattá fajult rajongás ily kitergetése, mégha töredékesen is, émelyítő az öntömjénzés, olcsó kamatoztatása a sirba szállt barát legbensőbb érzéseinek. Talán különös: sosem éreztem természetellenesnek, elfajultnak a glóriázást; nem a magam erkölcsi birtokát, gazdagodását láttam benne, hanem barátom tulajdonát, pontosabban: gondolatának természetes érzelmi feszültségét, mintegy frekvenciáját. Nem idézhetem a magam szövegeit, elvesztek, de tudom, hogy azok sem voltak kisebb hőfokúak s hogy barátom szintén az én javamra könyvelte el őket. Ne felejtsük, hogy a hódolat mellett ugyanakkora teret és súlyt kapott a lelkiismeretes és felelős kritika, s láttuk, hogy a kritika szülte harag ugyanoly szenvedélyes dia-pazonon zendült fel, a megsértett igazság szent nevében, mint a meglelt igazság dicshimnusza. Döntő, hogy a felháborult harag sohasem torzult gyűlöletté, az ujjongó szeretet beteges izgalommá. A jelenséget szenvedélyes gondolkozásnak nevezném: a gondolkozás folyamata egyszersmind lázas érzelmi folyamat is. Jó irodalmi példa rá Komjáthy Jenő: a legellentétebb eszméket énekl

meg teljesen egynemű himnikus hevülettel, a Schopenhauer-i tagadás ugyanazt a lírai lázat váltja ki belőle, mint a Nietzsche-i igenlés. Mielőtt e lélektani tünemény kettőn életében játszott szerepét, okát-fokát kutatnám, hadd hozzak fel egy igazoló példát barátom „kritikai lelkesedésére” (hogy így mondjam).

A *Symposion* II. kötetét az alábbiak írásaiból állítottuk össze (betűrendben): Halász Gábor, Juhász Vilmos, Kecskeméti György, Kecskeméti Pál, Nagyfalusi Jenő, Németh Antal, Szerb Antal, Várkonyi Nándor. Béla minden közleményt tömören megbírált (az én Claudeletem leveszem mérlegéről, tudjuk, magasztalta): a két Kecskemétiét elvetette, Juhász Vilmosét és Nagyfalusi Jenőét szintén, bár némi fenntartással, Németh Antalét elfogadta, Halász Gábor Berzsényi esszéjéről így ír: „Halász tanulmánya: gyönyör, gyönyör, még tízszer el akarom olvasni, érdekes, alapos, széles, szimpatikus, új, új, új, színes, pompás idézetek szinte új beállításával, ellenállhatatlan világosságával, szempontjaival, új Berzsényit tár fel, *feltedezi* Berzsényit, mint egy kincsebányát; ez a fiú tud . . . új nézésű, nagy tudású, aranyember. Borulj a nyakába helyettem és írd róla, kicsoda, mert nagyon érdekel. Elbűvöl.” Szerb Antal Stefan George-tanulmányáról: „De mily isteni írás a Szerb Antal Kristófé! Mily örületesen szép tanulmány ez! Minden mondatát aranyba kellene önteni! Mily mély és komoly írás! Mily alapos! Mily széles és mély! Hogy felemel. Mily gazdag, precíz, őszinte. Olyan, mint egy irodalmi hitvallás. Oly vonzó! Egész szerelmes lettem bele. Ezt még 20-szor is el fogom olvasni. Szerb Antalnak van már könyve? Minden eddig irt betűjére kíváncsi vagyok. Ez és a tied a legszébb két fejezet. Aztán a Halász Gáboré. Ti hárman félistenek vagytok. Írd sokat erről a két emberről. Okvetlen! Szerb Antalnak ne is köszönetemet, hanem a hálámat továbbítsd. Oda vagyok tőle! Odáig!” – A felsoroltak (engem nem számítva) 23–26 évesek voltak, mind pályakezdők, s amint látjuk, Béla lelkes vagy kevésbé lelkes avagy rostáló kritikáját az idő igazolta.

Személyes kérdésem az, vajon az állandó lángolás, a szenvedélyes gondolatmunka alkati sajátosságunk volt-e, vagy a sors rendelése? Mert véletlen nincs! Mai szemmel visszatekintve, s mert nem hiszek a véletlenben, úgy vélem, mind a kettő. Midőn Kodolányinak egyszer azt írtam, hogy mazochista, mert már gyerekkorában télen, nyitott ablaknál, takaró nélkül a padlón aludt, mérgesen felelte: „Fel kellett készülnöm a későbbi nélkülözésekre.” Mire készített föl minket az örökös nagyfeszültség, mind a boldogság tetőfokán, mind a kétségbeesés fenekén, s a közbeeső skála fokain? A tudattalanban csak tapogatózhatik az ember, de nincs kétségem, hogy egy lappangó hajtőerő csigázott föl bennünk minden szellemi és érzelmi folyamatot túlhevültté, duzzasztotta a lelkierőt legszélesebb amplitudójára, növelte legfelső frekvenciájára, hogy bírja feszültséggel, ha majd tényleges próbákra kerül a sor. Tudattalanunk tudta, hogy a próbákra sor kerül, hogy legfőbb céljaink nem fognak megvalósulni, legégőbb vágyaink teljesülni. Eleve küzdött a reménytelenség ellen, ismeretlen katasztrófák sejtelve izgatta, s gyűjtötte az erőtartalékot. Iskola volt, föl-készülés, igazolja életsorunk. Csak egy külső, ellenőrizhető adatára utalok: öt emigrációba kényszerítették, én belső emigrációba kényszerültem; törekvéseink iótát sem csorbultak emiatt. De mielőtt a próbatételekre sor került, megszerezte számunkra az egzaltáció, a szenvedélyes boldogság időnkívüli pillanatait, és képessé tett tudatos megszerzésükre is.

Lám, Béla barátom négyéves párizsi hadjárata anyagilag vereséggel végződött: adósságok, kényszermunka, kilátástalanság, – mégse tört le. Hazafelé

készülődve, 1927 tavaszán így írt: „... Szerződést kötöttem Garnier-vel, a nagy szótár- és tankönyvkiadóval egy magyar-francia szótár írására, és azóta ezen dolgozom éjjel-nappal, s nincs időm élni sem... Adósságból élek, az antológia óta tönkrement ember vagyok. Ezekre rúgó adósságaim vannak... A magyarok tömegesen hagyják el Páris, s így mondhatnám, egy tanítványom se maradt.” Mindazáltal: „... Egy úrinő a szeretőn, ennek diplomája is van, mégis szeret. Ily természetű gondjaim nincsenek mostan, pedig szükségem volna minden csepp energiámra, hiszen reggel 6-kor már asztalnál ülök és dolgozom a szótáron, s nagyon ki vagyok merülve. A munka és a szerelem lázában élek, de nem érzem, hogy élek a nagy sietésben s e nemes boldogságból csak a te leveled hiányzik...”

Június végére sikerült leráznia nyúgeit, s hazajött. Elégedetten nézhetett vissza idegenben végzett munkájára. Nem tekintve a nagy sikerű irodalmi estet és irodalmunkat propagáló, ma már lajstromba sem vehető cikkeit, a két antológiával és szótárával maradandó emléket állított munkásságának. (A prózai antológia őt kiadást ért meg, Gara László nevén futott ugyan, de létrejötté Béla műve volt.) Beleölte idejét, fáradságát és minden keresményét, s tudta jól, meg is mondta, hogy mindezért „Magyarországon nem lehet köszönetet várni”. – Idehaza két fontos ügye kivánt elintézését: a regény elhelyezése s a tanári diploma és állás. Az elhelyezést még Párizsban létekor vállaltam, elég könnyelműen, mert csak a pécsi Danubiával volt számbavehető kapcsolatom: lektoráltam, két regényt adott ki javaslatomra; Béláé egy teljes osztályzattal jobb volt ezeknél, erre alapítottam reményemet. Ámde nem tudtam, hogy a két regény kiadása veszteséggel zárult, s így a harmadikkal hoppon maradtam. Végül Osvát vette pártfogásába, s ajánlotta Schöpflin Aladárnak, a Franklin igazgatójának kegyeibe; ott jelent meg 1929-ben.

Tekervényesebb volt a tanárság útja-doíga, s végül is kátyúba rekedt. Noha Béla a pesti egyetemen végzett, megpróbáltuk Pécssett lebonyolítani az ügyet. Azokat a professzorokat, akik lendíthettek rajta valamit – Birkást, Wesselyt, Nagy Józsefet –, megmozgattam, de a minisztériumok bürokratikus útvesztői, a törvények, rendeletek, előírások sűrű fonású hálói leküzdhetetlen akadályt jelentettek. Úgy lehet, hire jött párizsi szélbali kapcsolatainak, mert folyamatban levő ügyeit minden vonalon hirtelen elválták, s legtevékenyebb jóakarója, Birkás professzor is egyszerre elhallgatott. Ez végét vetette eszten-deig tartó szaladgálásainknak, levélváltásainknak, noha Béla közben elvégezte a gyakornok évet és letette a pedagógiai vizsgát.

Magam 1927 tavaszán elkészültem *Modern magyar irodalom* c. munkámmal, de ennek történetét későbbre teszem, noha Béla élénk részvétellel kísérte sorsát. Egyébként ekkor már – látva a honi viszonyokat s neki kedvező éghajlatot keresve – elkezdett balfelé orientálódni. Kapcsolatba lépett a *Századunkkal*, a radikális polgárság szemléjével és írói körével. Bejáratos lett az irodalmi élet centrumaiba is, és olykor igen érdekes riportokat manesztett Pécs felé.

„Tudom, hogy éhez az irodalmi újságokra, – írta 1928. június 21-én – de alapjában véve nem sokat tudok a centrumról írni. A Magyar Koronában tovább folynak a heti összejövetelek. Osvát papa ott trónol szép ezüst fejével, s ontja maró gúnyjainak éles nyilait a fiatalokra. A Kassák-csoportnak volt egy irodalmi estje, amelyen igaztalan és pimasz pamflet karikatúrát olvasott fel Németh Andor Osvátról, aki a második sorban ült, melynek végeztével iparkodtam felháborodásommal vigasztalni a meghurcolt és megtépázott öreget, aki szintén fel volt háborodva. Kassák sokat veszekszik s vitatkozik az öreggel

s szeptemberben újra meg akarja indítani lapját harcias lobogóval. Új regénye, a *Napok, a mi napjaink*, amelyről e sorok írója írt érdemleges, említésre méltó kritikát a *Századunk* legutóbbi számában, új regénye szóval közundornak örvendő írók és kritikusok részéről, bár az olvasók tábora jól vélekedik s a Pantheon igazgatója, Dormándi László szerint a kötet fogy. Kassák vitaestet provokált a Mentor könyvkereskedésben regénye felől, de az utolsó szó az övé volt, s így sikerült bebizonyítania, hogy a regény jó. Kosztolányihoz elég gyakran jártam vasárnaponként. Igen drága fiú, csak nem írt a szótáramról, pedig megígérte volt, a *Pesti Hírlapban*, de azért nem haragszom rá. Én hát elhatároztam, hogy ezután én is szigorú kritikus leszek s írtam is ma egy rém ironikus cikket s már át is adtam Földi Mihálynak, de azt hiszem, hogy ő vissza fog rettenni a közléstől, mert harapós fiú lettem. A *Nyugat* legutolsó számában levő nyúlfarkam Marcel Prévostról kritikám utolsó enyhe rózsája. Máskülönben pedig, hogy így közelebről szemlélhetem az irodalmi életet és alakokat, mélységes dezillúziók és désenchantementok gyülekeznek fel tudat alatti zsigerszerveimben, de még nem volt időm kianalizálni. De je vois d'ici az eredményeket. Úgy látszik, ehhez is hozzá kell szokni, mint minden keserű labdacshoz, mert hát a világot megváltoztatni nem lehet. A fiatalok közül Molnár Ákossal, József Attilával, Szenes Erzsivel és Fenyő Lászlóval beszélgetek legtöbbit. Kassákkal és Nádass Józseffel is tühedelmes viszonyban vagyok, Déry Tibor, Illyés Gyula nehezebb esetek. Viszont elég intim viszonyba kerültem Márai Sándorral az *Újság*-tól s azt hiszem, hogy őt becülöm legjobban. Itt van még Komlós Aladár, aki szintén szimpatikus és érdekes pofa, vele is tegeződöm. Újabban ritkán látom. Földivel is jóban vagyok. Karinthy Frigyes is megtanulta már a nevemet. Laczkó Géza még mindig nem ismer meg. Móricz Zsigmond néha megismer. Szini Gyula se ismer rám. Tersánszky Józsi Jenővel és feleségével is jóban vagyok, briliáns pofa mind a kettő. De nem tudom mindet végigsorolni, mert mindjárt reggel lesz."

Végképp letett a tanári pályáról, ettől fogva mindvégig leckeadásból élt. Az órák fiadzhattak valamelyest, mert 1928 júliusát és augusztusát Nizzában és Párizsban töltötte, még útitársakat is vitt magával, és két kilót hízott. „Addig jó nekem, – írta – míg privát óráim vannak. Egyelőre imígyen élek. Minden második pénteken nem-író barátaimat fogadom este feketére.” Mint egy nagy!

Végleg megemberesedtünk, tapostuk a magunk útját, tevékeny részt már nemigen vehettünk egymás életében. De az érzelmi kapocs ép maradt. 1929. február 7-én írta: „Regényemet, a *Porból*-t Franklin vette meg. Osvát-Gellért ajánlták, Schöpflin vitte diadalra . . . Az igazgató szerint tavaszra kijön. – Új regényen dolgozom, ideiglenes címe: „Vénasszonyok nyara.” (Ebből lett a *Koldusok a Szajna-parton*.) Persze, a *Porból* ügye sem gördült egészen simán, csak ősszel jelent meg, azonkívül: „Mindenekelőtt itt van egy kínos ügy – írta szeptember 2-án –, amit el kell mondanom. Az ajánlást a regényről levettem, s ezt a hűtlenséget meg kell bocsátanod. Lehet, hogy teljes tévedésen alapult elhatározásom, mikor megtettem, de belátásom szerint meg kellett tennem. Valami életösztön dolgozott bennem, amikor arra gondoltam, hogy a kritika dolgát nem könnyíthetem meg annyira, hogy az ajánlással azonnal nyomra vezessem őket. Így is a legrosszabb sejtelmeim vannak, oly szakításoktól félek, amelyek nem lehetnek üdvösek rám nézve. Ez nem eltántorodás részemről, hanem az önfenntartás szükséges védelme. Már gondolatban levele tiltakozom másomás és felületes elintéztetésem ellen, s minthogy nagyon is tisztában va-

gyok vele, mit jelent neved azokban a körökben, amelyeknek szinte ki vagyok szolgáltatva, hogy egyenesen vörös posztó lett volna neved a címlapon. Az ajánlás idején nem gondoltam, hogy neved fogalomná fog válni, hogy a gyűlölet központjába kerül, – még ma is neheztelnek rám cikkem miatt (a *Modern magyar irod.*-ről), melyről úgy beszélnek, mint egy lelkes túlmagasztalásról, – s a jelenlegi helyzetben ez az ajánlás handicapet jelentene nekem, s első futásomhoz képtelenségnek tartom a handicapelésemet. Valószínűnek tartom, hogy ez sem fog segíteni rajtam, de ősi szokás szerint szükségesnek tartottam megtenni minden óvintézkedést, ami emberi előrelátásnak megadatott. Nekem fájna az, ha ebben baráti hűtlenséget látnál, vagy félnék meghátrálást, vagy szőszegést; hiszen nem tagadhatlak le, amint életemet sem tagadhatom le önmagam előtt; nem előjel ez eszmei elkülönbözödésemre sem; nem jelent megtagadást veled szemben a gyűlölet közepén sem, az azonosságot vállalom, a könyv neked szól, a Barátnak. Még fogok önmagamnak elégtételt szolgáltatni ezért az óvatosságért, bizd rám. De tudod, milyen világban élünk . . . De állok elébe mindennek. Őszintén szólva annak is, hogy az ajánlás miatt szívedben neheztelsz rám. Mert minden cselekedetemért vállalnom kell a felelősséget. Mindenesetre gondolj arra, milyen cselekedet *ma* kítűzni nevedet egy könyv címlapjára, mint volt kb. négy évvel ezelőtt. Azt mondhatnám: akkor az ajánlással én voltam, aki adtam, ma inkább én volnék az, aki kapok . . .” És így tovább, még sokáig.

Forró hálát rebegtem az Egek Urának, hogy Béla nem csinált lelkiismereti kérdést az ajánlás törléséből, mert becsület és hűség dolgában aggályoskodása nem ismert határt, s alaposan megijedtem, mikor levelében erre térítette a szót. Ugyanis regényét eredetileg nyomtatott szöveggel, nevemet kiírva szándékozott dedikálni („V. N.-nak, a Barátnak”), ámde közben megjelent a modern magyar irodalomról írt könyvem, s nagy háborgást kavart föl sok írói kebelben, amit a maga helyén behatóan ismertetni fogok. Bélának teljességgel igazra vált: az ajánlás regénye fogadtatásának, személyének és helyzetének nagy ártalmára lett volna, így a törlés fellebbezhetetlenül jogos, szükséges volt. Sietve megnyugtattam: nemcsak oka, joga, de kötelessége is megvédeni egzisztenciális érdekeit; csupán ennyit tettem hozzá: túlzás azt állítania, hogy neved fogalomná vált és a gyűlölet céltáblája lett; a haragos istenfiak száma ehhez kevés volt, s tán nem is gyűlöltek, csak utáltak.

Ez év (1929) október 28-án Osvát lánya halálos ágyánál szíven lötte magát. A szörnyű tragédia megrázta irodalmi életünk minden frakcióját, s a gyászt egyetlen bántó, disszonáns hang sem zavarta. Béla viszonya Osváthoz akkor már meglazult, de tisztelete ép maradt, elveszett levelében lesújtott hangon siratta egyetlen pártfogóját, s a halott alakját körülsugárzó, egyetemes tisztelet felemelő tudattal töltötte el: mégis érdemes önzetlenül szolgálni tiszta célokat.

Mint tudjuk, Osvát halála után Babits és Móricz Zsigmond vették át a *Nyugat* szerkesztését. Jó fél esztendő múltán (1930. június 16-án) Béla, levelemre válaszul, így írt erről: „A *Nyugattal* semmiféle nexusom nincs és egyelőre nem is keresek. Innen én úgy látom, hogy Móricz és Babits főleg nyalókkal vannak körülvéve, s fordulásukat, amit te teljes, sokban jó'-nak gondolsz, én tökéletlennek és rossznak tartom, mert semmiféle érintkezést a korról nem látok benne; sem szépirodalmilag, sem elvi világnézetileg, sehol nem tapintom bennük azokat az érző idegeket, azt az izgalmat, azt az aktualitást, ami pedig benne van minden igazán átértzett akarásban, vagy a korról való belső össze-

függésben; halottnak, tespedtnek, megfontoltnak, távolinak, érdektelennek tartom, de lehet, hogy tévedek, s talán mellőzöttségem érzése diktálja így; de mindegy, a boncolásnál majd kiderül, mi köze a korhoz a Nyugatnak. Az Ignotus vitában [Ignotus röpiratot adott ki az ügyről Bécsben] az öregnek adtam igazat; mert ha irányt s mindent változtatnak, ha a *Nyugatból* 'virágoskerteskét' csinálnak, új gárdával dolgoznak, új célokat tűznek ki, csináltak volna új pénzért, új emberekkel, új eszközökkel egy egészen új lapot, hagyták volna a *Nyugatot* magától kimúlni, ezzel állították volna Osvátnak a legszebb emléket, a kor lezárult volna, s új céljaiknak is hatalmasabb és impozánsabb formában adhattak volna kifejezést. Osvát ellen sok mindent mondhatnak az emberek, de egyet nem tagadhatni: nagy tisztaság volt körülötte. Ez a Baumgarten ügy, Babits érzékenysége, Móricz 'esztétikája' csak arra jó, hogy a tisztaság korszakát a korrupció, a dilettantizmus váltsa föl; a háttérben motoszkaló pénz, a Díj, s egyéb lehetőségek, ezt a koldusszegény íróársadalmat gyalázatosan megrontják, megfertőzik, az irodalmi basáskodásnak valami borzasztó török hódoltság korrumpálja meg a levegőt. Istenem! Babitsról hány tanulmányt írtak már a *Nyugat*-ban, s Móricz, aki elveszi a levegőt a fiatalok elől, node hagyjuk ezt, ez terád [ti. irodalomtörténészre] tartozik, itt úgysis a kérlelhetetlen elvi tudományosság fog igazságot szolgáltatni."

Ez az utolsó, fennmaradt levele, igen hosszú, kereken nyolc gépelt ívlapra terjed, csupán a *Nyugatról* szóló részét idéztem, mert irodalomtörténeti tárgyú. Különös, mintha megérezte volna, hogy a többi levele elvész, összefoglaló, olykor jóslatszerű képet rajzol a közállapotokról és a mi helyzetünkről. Való, hogy széthulltak a keretek, amikbe belenőttünk s részben teremtettünk. Ott álltunk csupaszon harmincnégy évünkkel. nel mezzo del cammin, s úgy látszott, előlről kell kezdeni mindent. Saját diagnózisát pontosan megadja és a módot is, amellyel – legalább szubjektíve – kilábolhat belőle: „Megdögleni munkakedvtől, életerőtől, ezt az újfajta halált Magyarországon találták ki . . . Belekényszerülök lassan a legradikálisabb forradalmi követelésekbe, mert különben el kell pusztulnom.” Élelsorán nem segített sokat, hogy Szajna-parti regénye két év múlva (1932-ben) megjelent és kisebb írásait itt-ott elhelyezgette, s nem rontott rajta, hogy harmadik regénye fiókban maradt.

A *Nyugat* elhullása kettőnknek nem jelentette egy keret széthullását. Ha Osvát életben marad, és tovább viszi a *Nyugatot*, számunkra akkor se lett volna kikötő vagy menedék, nagyon kicsi fiúk voltunk mi ahhoz. Ha meg felnőtünk volna a kellő szintig, már nem a *Nyugatba* nővünk bele. Osvát az Ady-nemzedék szerkesztője, istápjja, szervezője, mondhatni: megalkotója volt. A *Nyugat* és a nemzedék homogén történeti jelenség, az irodalom történetének egyszeri szerve és funkciója. Amikor Osvát meghalt, törvényszerűen meghalt az ő *Nyugatja* is. Bár szívesen fogadta a fiatalokat, már nem érezte fiainak őket, s ami fontosabb, az ifjak nem érezték fiainak magukat. Élénken emlékszem Osváték enyhén derűs megrökönyödésére, amikor az irodalmi élet szokottan gördülő üzemébe Szabó Lőrinc berobbant a *Pandorával*. Meghökkenésük, mint a kacsákat kiköltő tyúkanyó riadalma. Osvát nevetve mondta (jelenlétben): „Megöregedtünk.” (A mindig magáért rettegő Babits megírta *A vén kötéláncost*.) S ha szívesen fogadta is a fiatalokat mindvégig nem egyenletes kíváncsisággal és nem közlékenyen. Ez a döntő nemzedéki mozzanat: zárkózott volt, kiismerhetetlen, sohasem tudhattuk: kicsoda és mely műve miért tetszik vagy nem tetszik neki, s milyen belső törvény szabályozza szerkesztői gesztióját: a közlést.

Illusztrációul hadd vetítsek ide egy emlékezetembe toluló pillanatképet. 1924 tavaszán történt: a *Nyugat* irodaszobájában ültem, a fal mellé állított székek egyikén, várva soromat, hogy beljebb kerüljek, Osvát színe elé. Csönd volt, csak az írógép kattogott, mint rendesen. De hirtelen berontott négy-öt tőről metszett külvárosi srác, s végét vetett az illedelmes csöndnek. Nemcsak ruhájuk, cipőjük volt vásott, hanem viselkedésük is, az elfogódottság leghalványabb árnyéka nélkül dobogtak, viháncoltak, viccelődtek, míg vezetőjük, egy alig 18–20 évesnek látszó siheder erélyesen ki nem terelte őket. Pirosas arcú, sima, kerek képű fiatalember volt, se szőke, se barna szőghajú, viseltes zöld lódenkabátban. Leült a mellettem levő székre, zsebéből kicsi, nyolcadrét lapokra irt kéziratot vett elő, s elmerült figyelemmel olvasta, nyilván utolsó ellenőrzésül, mielőtt Osvátnak benyújtaná. A várakozás unalmában odapillantottam: vers volt, igen szép, kiírt egyenletes duktusú betűvetéssel, sűrű, de rendezett sorokba róva, s ez kissé meg is lepett a benyomás után, amit az ifjú társasága és külalakja rám gyakorolt. A vers címét is elolvastam: *Szép nyári este van*, de tovább nem mentem, mert nem illik a más írásába leskelődni. No, gondoltam, ez valami nyáresti hangulat lehet, afféle önképzőkori téma, nem éppen a *Nyugat*-ba való. A *Nyugat*-ban nem jelent meg ugyan, de nemsokára viszont láttam valamelyik folyóiratunkban. Kiderült, hogy korántsem önképzőkori hangulatvers volt, hanem dübörgő-cikázó, viharszerű látomás, szerzője József Attila, akkor még kevésbé ismert nevű költő. Vajon miért nem közölte Osvát?

Nem akarom azt a látszatot kelteni, mintha valami meghitt, szoros viszonyban lettem volna Osváttal. Valószínű, hogy semmi különösebbet, vagy legalábbis az ő irányvonalába eső munkásságot nem várt tőlem, én meg lehetőleg nem kértem tőle semmit. De úgy éreztem, s ma is hiszem, hogy szívesen látott, viselkedésem felvidította, tréfáimba néha belement, mi több, nevetett is. Bélától hitelesen tudom, hogy irodalomtörténetem megjelenése óta, szó szerint: „nagyra becsült”. (1929 áprilisában a Baumgarten-kuratórium segélyben részesített, ekkor írta Béla: „Baumgartenedhez is gratulálok. Hogy esett? Ki révén? Ha nem tudod, akkor csak Osvát okozhatta, mert ő nagyon nagyra tart téged.”)

Utolsó emlékképem róla: gyöngékedett, lakásán feküdt kopár, fületlen szobában, hófehér vánkoston, óriási hófehér dunyha alatt, hófehér hajjal; a csupa fehérségből csak két ragyogó fekete szeme és a dunyhán nyugvó, fekete kesztyűbe bújtatott két keze rikített ki. Elröhintettem magam, reméltem, hogy nem lázas, és jó egészséget kívántam. Szélesen elmosolyodott. Pedig akkor már eldöntötte szegény, hogy lányát nem éli túl.

Béla is megérezte Osvát és a fiatalok széthúzását, imént idézett levelei félreérthetetlenek. Erős kapocs fűzte atyai mesteréhez: az egyetlen emberhez, akit az irodalom hierarchiájában tisztelt, valóban az egyetlen, aki méltó is volt erre, s joggal mondhatta: nagy tisztaság uralkodott körülötte. Az eszme azonban, hogy Osvát halála után a *Nyugat*-ot parádésan kellett volna eltemetni, nonszensz. Az új szerkesztők, Babits, Móricz és az örökölt Gellért, a *Nyugat* oszlopai, a nemzedék törzstagjai voltak. Képtelenség lett volna elvárni tőlük, hogy ne üljenek a készen kínált szerkesztői székekbe, hanem alapítsanak másikat orgánumot. Nem is lehetett tőke, „új pénz” híján. Minthogy beleültek s egészen más valakik voltak, mint Osvát, teljes fordulattal kiforgatták sarkaikból a *Nyugat*-ot. A fordulat valóban teljes volt, ahogy én értettem, s nem ahogyan Béla félreértette szavamat.

A „sokban jó” újat Babbitstól vártam: nemcsak őszinte érdeklődéssel és rokonszenvvel fordult mindig a fiatalok felé, hanem programszerűen is tekintélye körébe igyekezett vonni őket. Ennyiben joggal lehetett jó fordulatot remélni tőle. Hogy másképpen lett, nem a prognózis hibája. Először is kiderült, hogy Babits jó kritikus, de nem jó szerkesztő; súlyosbította a helyzetet, hogy nem volt *csak* szerkesztő, mint Osvát, hanem elsősorban belletrista, így a lapot személyi szervéül is használta; a kormánybotot pedig a határtalanul becsvágyó és diktátori alkatú Török Sophie tartotta kezében. Végezetül az új szerkesztőpár a legszerencsétlenebb előfogat volt egy folyóirat élén, nemcsak azért, mert átlósan ellentétes irányba húztak, hanem főként mert Móricz szintén rossz szerkesztőnek bizonyult. Tisztelet illette, amiért az ország minden gondját a nyakába vette, de ez a törődés olyan dilettáns vállalkozásokba sodorta, amikkel halálba vitte volna a *Nyugatot*, aminthogy de facto halálba vitte a *Kelet Népet*. És mindezekben túl nem lehetett előre látni, hogy a Baumgarten-díj korrumpálni fogja a magyar irodalmi glóbusz minden övezetét a Ráktérítőtől a Baktérítőig.

Bélám idegen és utált piacnak látta a *Nyugat* helyén kevergő üzemet, ahonnan haraggal vonult volna ki akkor is, ha hívják. Előre tudtam és természetesen éreztem (hiszen jelképesen már a Szajna-parti regényben megírta), hogy a közállapotok romlása, a zsidóság és a saját helyzetének nehezülése egyre baloldalibb, radikálisabb irányba tereli. Aggasztott viszont, hogy a neki idegen politikai és világnézeti publicisztika terepére téved. Ezért rivalltam rá idejében, hogy nincs tehetsége a fogalomalkotásra, rendszerezésre és regényírásra buzdítottam: ez az egyetlen menedéke, ez a reá szabott műfaj, amely kiemelheti szakadatlan válságainak problémahalmaiból, ez az „ő lírája”. Régebben is nem egyszer nyersen, kíméletlenül megrohantam, ha gyöngeségébe pilledve támolyogni láttam. Sokszor nem is élőszóban, hanem terjedelmes feddőiratokban, amiket postán küldöztem neki, holott egy városban laktunk. Egyiket Móricz Zsigmond *Vadkan* c. színművéből vett szöveggel zártam, ahol a várúrnő kérdi a jobbágyasszonyt: Ver az urad? – Ver. – Szeret? – Szeret. Ha nem szeretne, agyonverne. – Nem mentség, hogy magamat még jobban vertem, holott nem szerettem, s hogy mindig megbántam kíméletlenségemet. Egyik ilyen ráncbaszedő levelem után elrohantam hozzá. A sötét szobában a kályha mellett, lehajtott fejjel, némán állt, elkínzott mosollyal nézett rám, amikor beléptem. Megfájdult bennem a lélek: Bántottalak? Haragszol? – Nem! Fölszúrtad a kelevényt.

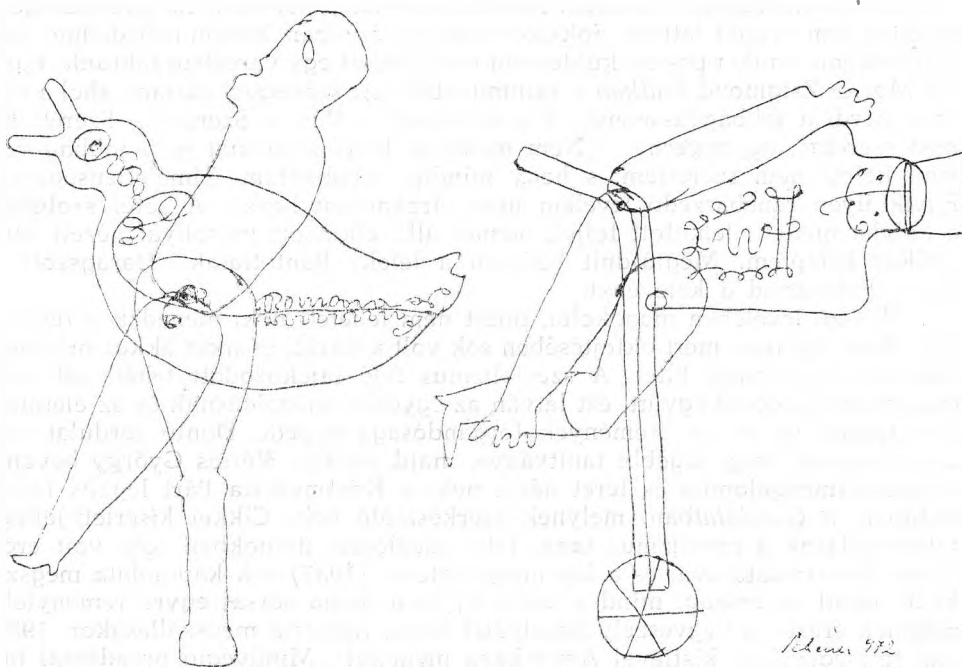
Hosszú levelében megokolta, miért nem lehetett neki menedék a regényírás. Nem idéztem, mert okfejtésében sok volt a fikció, és mert akkor már nem akartam megingalni hitét. A szocializmus felé tájékozódott tehát, sok más értelmiségi zsidóval együtt, ezt látván az egyetlen megoldásnak és az életmentés útjának is, ha az események forgandósága engedi. Döntő fordulat volt ezen az úton, hogy régebbi tanítványa, majd barátja, Vértes György bevonta a munkásmozgalomba és teret adott neki a Kommunista Párt legális folyóiratában, a *Gondolatban*, melynek szerkesztője volt. Cikkei kísérleti-jellegű tájékozódások a marxizmus tanai felé; ideológiai dolgokban sose volt erős. Vértes letartóztatásával és a lap megszűntével (1937) sok kapcsolata megszakadt; mind az ország, mind a zsidóság és a maga sorsát egyre reménytelenebbnek érezte, a végveszély közeledtét látva, Ausztria megszállásakor, 1938-ban feleségével és kisfiával Amerikába menekült. Mindvégig óraadással tartotta fenn magát és családját.

MENEKÜLÉS, UTOLSÓ MUNKÁK

Ifj. Tálasi István 1965-ben tanulmányt írt életéről és munkásságáról, ki-nyomozta és összegyűjtötte amerikai éveinek adatait is. Tőle tudtam meg, hogy New Yorkban telepedett le, nehéz időket élt át, egyideig kárpitosként dolgozott, felesége elhagyta. A háború alatt a washingtoni rádió magyar be-mondója volt. A háború végén elbocsátották, ezután kapcsolatba lépett a munkásmozgalommal, a magyar munkáslapokba dolgozott. Saját regényeit és novelláit nem tudta elhelyezni, de kiadott egy magyar prózai antológiát *Tegnap és ma* címmel 1955-ben. Utolsó éveiben rákbeteg volt, 1962. május 27-én halt meg 66 éves korában.

Útra készülését érthető okokból titokban tartotta. Ezekben az években levelezésünk már halódott, ritkán találkoztunk. Utoljára 1938–39 telén ke-restem Bezerédj utcai lakásán. Mások laktak ott. Elmentem szülei Akácfa utcai lakására is; őket sem találtam. A családnak nyoma veszett. Vannak dolg-ok, amiket bizonyosan tudunk, mégsem bírjuk elhinni. Még a háború alatt is többször elmentem az Akácfa utcai házba, néztem az ajtót, melyen ki tudja hány százszor nyitottam be lepergett ifjúságunk évei alatt. Húgom csak a háború után, véletlenül tudta meg egy ismerősétől, hogy a washingtoni rádió bemondója volt: az illető fölismerte a hangját. De micsoda tűz lobogott ebben az emberben, hogy minden egyéni kudarcát, tragédiáját leküzdve, egyedül, idegenben, balsorsban és koldusszegényen, hazájából kiűzötten, haláláig szol-gálta azt!

(Folytatjuk)

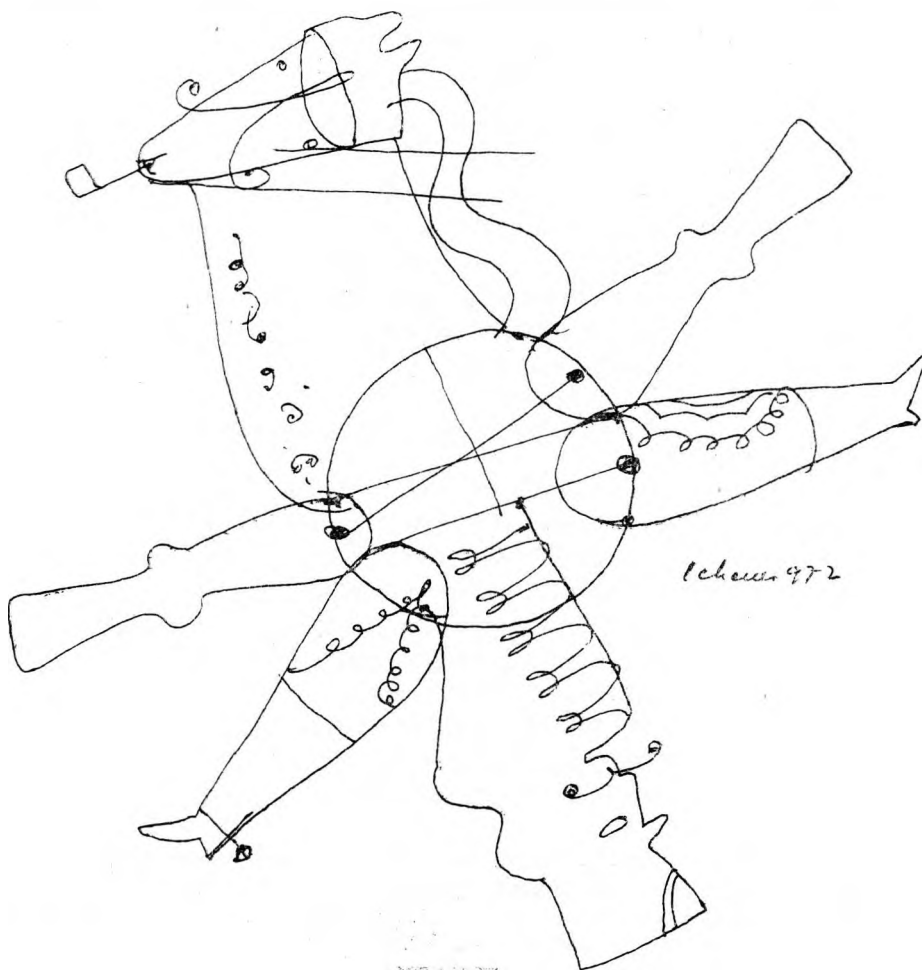
A kan Püthia

– Kovácsból lett vincellérem emlékére –

*Elöl a műhely . . . Mögötte pince
s az emelet ablakát
verheti már madár . . .
Verheti . . . Lent él . . . Akár a szerszám
csattog a ház alatt,
forog a kovács . . .
Kútjánál a nagy kád
moszattal, algákkal teli
s csak várja a sárkányt,
hogy tejét kiemeli!
Akkor, mint Szent György, levágja,
mert itt áll a kaszája
a fujtatónál! . . . . .
. . . . . Ha az lehullt
a bolhás udvar porába,
nem veri, nem csattog tovább . . .
Az lesz a kész
és az lesz a szép! –
De addig, mint a szél,
mint tűz lobog szeme
s csak legyen, mit innia,
oly érzékeny e kan Püthia,
hogy szárnyon-túli szárnya
innen át oda,
a végtelenbe mártva
izzítja látott jeleit . . .
Ha kell, tűz sem kell neki.
A formák hideg titkát is ismeri . . .
Alkotva szól, beszél velük
s a fujtató penészes korcain
csigák és túlbemászók,
az üllőnél lusta pincebogár
kénes-boros szavára vár.
A serény százlábú, fürge bolha
ugrik, alig kimondja.
Megannyi állati inas
veszi körül és mind,
még rá, akit idéz! . . .
Itt rendet, köztük és ebbe,
tenni még könnyű lenne . . .*

De azok! . . . Akiket lát . . .
Tőlük rettentő a világ!
Ezért, hogy itt a tujtatónál
kaszája mindig itt áll,
mert Dante is visszalépne . . .
Csak ő nem . . . . .
. . . . . Kalapál tovább . . .
Ellenük! . . . A legkeményebb Mester,
akit én eddig láttam
e pincei világnak kapujában.
A műhelye is ép ezért
áll itt: előtte,
hogy kezén át jutna fényre,
vagy oda vissza, mind . . .
Mert mindegyikhez van szava,
– és szerszám: fogó, satu –,
hogy nyiljon minden kapu . . .
Csak érteném e kan Püthia
nyelvét, mint egykor a
jósda költő-papja,
hogy versbe visszaadva
ismernéd meg, világ . . .
Es tudd, mert nyelvén az ige
úgy ég, akárcsak keze
alatt a piros szárnyak
repülnek, szállnak, míg kalapál . . .
– Ennek, csak szemet! . . . Annak, lábat . . . –
És hallom, hogy visszaszólnak
neki s a hegyes csipőfogónak
a tárgyak is, mert beszélnek vele.
Két nyelvnek szelleme
lobog e tujtatónál
s adós vagyok! Adós és süket,
áttenni nyelvét s nyelvüket,
míg csontukhoz s vállukra szállnak
a lábak és a szárnyak!
Mint versben a szavak,
hogy járjanak és szálljanak,
mert azért veri a vasat,
hogy mind, törzsükhöz állva,
a többi is, kiket már kifogott
s itt száradnak hálója szemein
pogány íreskői létbe,
szurkos keretbe, falra égve,
hogy közös pincénk
csigás előteréből
e legmélyebbi lenti-lét-,
ez is, törzséhez és helyére állva,
lépjen ki mind az udvarára . . .
Hová egyre csak kinéz,

*mert hallja azt is
és várja, hogy a zöld moszattal
algákkal teli
kájából fejét kiemeli,
s akkor, egy mester csapással,
azt is levágja, kaszával . . .
Nyugta kénzagú egében
addig úgy sem lesz neki . . .
Akkor, az emelet ablakát,
ha jön az a madár,
már nem hiába
veri a szárnya.
Fölmegy és kinyitja neki . . .*

„MÉZÖNTŐ”

Takáts Gyula költeményének elemzése

*Jött a néma szó . . . A könnyű dal.
Acélt hozott és kötelet.
Egy angyal hozta fényes szárnyain
s megállt a szőlőskert felett.
A hamvashusu, zöld magok
gyökérig meghajoltak.
És átszóltak a körteták
a szomszéd asszonyoknak . . .*

*Ezer tavacska nyílt a hegybe.
A gálicos kutak
vibráló párát permetezve
fujták az égre-dőlt utat
és lett a hegyben nagy csuda:
akár egy dallalgöngyözőtt madár
elindult fölfele a mandula.
A prés alája bujt.
Köréje szállt a kert
s a kék szüret megcsordult odafent . . .*

*Az öblök fényes, nagy sajtárjai
az égi musttól kezdtek forrni
s midőn csordult a sok edény,
hajót hozott egy csónakos-legény.
A szőlős táj, mint tág, lépes keret
fölitta mind a mézöntő eget . . .
S az angyal lábait megint
a fölnyílt kék kutakba mosta
s kinyitva könnyű szárnyait
elszállt a telhős nádasokba.*

A vers 1947-ben íródott, abban az évben, amikor a könyvhétre frissen megjelent *Se ég se föld* kötet először adott megközelítően teljes képet Takáts Gyula költői világáról, lehetőségeiről, közösségi, történelmi felelősségéről, hétköznapi lét nyers ízeit és a szellem vízióit, a természetet és kultúrát azonos intenzitással élő ember kivételes érzékenységéről.

Ebben a szerencsés esztendőben a Takáts-féle univerzum olyan látéletei születtek, mint *Az emberek*, vagy a *Jákob létráján*, a magyar szürrealizmus olyan példái, mint az *Új korszak indul*, vagy a *Sűrű nap ez*, olyan utánozhatatlan tündöklésű dalok, mint a *Száll, szálldogál*, a *Vízi templom*, a *Máringók reggeli dala*, vagy a *Zárjuk be tündér*. Mind közt külön hely illeti a *Mézöntöt*, melyet akár úgy is szemlélhetünk, mint világlátásának, költői varázslatának eleven képletét.

A költemény látszólag egy bortermő hegyoldal tavasztól őszig zajló változásairól szól, valójában a huszonnyolc soron átlüktető jelenés-sor jóval általánosabb, gazdagabb tartalmat hordoz. A Balaton-felvidék egyik Badacsony körüli hajlatán esetleg a leírás tárgyi színhelyét is megtalálhatnánk, ám a környezet – jóllehet körtefától présig, a gálicus kutaktól az öblökig –, téveszhetetlenül konkrét, mégis képletes értelmű, túlmutat önmagán, túl az időbeli, térbeli koordinátákon, tulajdonképpen egy ember és a természet közt játszódó misztérium beszédes színpada.

A szertartás nem kezdődhet magától, valami külső indíték kell hozzá. Takáts verseiben gyakori látogatók az „égi követek”: az angyal, meg a tündér. Ám nincs közülük semmiféle vallási, vagy mitológiai szimbolikához. Az érkező angyal itt például nem más, mint ihlethozó üzenet, a teremtő lélek jeladása:

Jött a néma szó . . . A könnyű dal.

– merthogy szó által alkot a szellem, s a szó kiteljesülése a néma hangokban szunnyadó költészet. Hasonló áttétellel lesz az angyal inspirációjára acélból és kötélből a megkondítható harang: a kezdődő szertartás környezethez alkalmazott gongja:

*Jött a néma szó . . . A könnyű dal.
Acélt hozott és kötelet.
Egy angyal hozta fényes szárnyain
s megállt a szőlőskert felett.*

A bevezető sorok legfontosabb mozzanata egyébként az, hogy az angyal „megállt a szőlőskert felett”. Ez lesz hát a teremtő változásra kiszemelt terület, itt kezdődhet az égi-földi színjáték. A következő, már a cselekmény izgalmát sejtető közlés pedig nem egyéb, mint az egész lejátszódó dráma előre-jelző, tömör képbe-sűritése:

*A hamvashusu, zöld magok
gyökérig meghajoltak.*

A kész termés íme, visszamatat az eredetre, a munka és természet ciklikus körforgásában az eredmény meghajlik a magot hasító, teremtő hívás előtt. S mert mindez már a szőlőskertre vonatkozik, a paradicsomi megújulás ígérete hirtelencsak földre vált:

*És átszóltak a körtefák
a szomszéd asszonyoknak . . .*

Nem kell attól félnünk, hogy kevéssel a fényes angyalszárnyak emlegetése után a profán szomszédasszonyok megakasztják a vers lendületét. Sőt, most a három pont után kezdődő új szakaszban nyílik ki igazán a költői megjelenítés minden íze, színe, tüze, dionüzoszi bája:

*Ezer tavacska nyílt a hegybe.
A gálicos kutak
vibráló párát permetezve
fujták az égre-dőlt utat.*

Bámulatos, mennyi lényegre tapadó pontosság, milyen sokértelmű plaszticitás van e változó helyzet mozzanatosságát érzékeltető szavakban. Emberről, munkáról említés sem tétetik, képzeletünket mégis tavaszi elevenséggel tölti be a hegyközségek lázas buzgalma. Szakkönyv nem mondhat többet a szőlős domboldal megfelelő hajlásszögéről, a célszerű permetezés módjáról, de a költemény realizmusa nem a termelőfolyamat tényeit akarja regisztrálni, nem a naturát akarja fényképezni, a kifejezés a közvetlen művészi láttatás folytán, anélkül, hogy bármit elvenne belőle, bármit módosítana rajta, megemeli a valóságot. Olyan kép szerkesztődik, mely noha egészében hétköznapi, mégis szinte fenséges. A „vibráló párát permetezve” – sor a dinamikát és könnyedséget, a foghatót és az irizálót vonja ritmikusan tagolt egységbe, az „égre-dőlt út” beiktatása pedig különös égi-földi távlatot ad a képhez. S mindeközben, ahogy engedjük magunkra hatni a költő lírai jelentéstételét, lehetetlen nem éreznünk: itt valami divináció történt. Egy hármastárként elképzelt georgikonban ennek az égre-dőlt útnak magasztos hely járna. Takáts maga is tudja, mennyire lélegző organikusságában ragadta meg a készülődő varázslatot, mert a következőkben már a fejleménnyel szolgál:

*és lett a hegyben nagy csuda:
akár egy dallalgyöngyözött madár
elindult fölfele a mandula.*

A díszes hasonlat nemcsak különlegességével hívja magára figyelmünket. Népművészetből kölcsönzött motivikának vélhetnénk, holott komplexitásában is a szerző saját leleménye. S az összetételt (dallalgyöngyözött) nem a külső tetszetősség hozta létre, rejtett viszonylataiban racionális jelentés van. A módszer olyan merész festőkére emlékeztet, akik a gondolatátvitelt is igyekeznek azon frissiben kifejezni. Azért dallalgyöngyözött madár a tavaszi fa, mert benne van a dal, az ének, a virág lehetősége, rászáll a madár, megül rajta a méh, hangja van, szárnya van, – természetes, hogy az előbbi, égre fújt út párhuzamaként, kibomló gazdagságával, fölfeléindulásával jelképezheti a szőlőskerti világ érlelődő moccanásait, nem is csak a folyamatot, de már a változott helyzetet, melyhez a környezet is idomul:

*elindult fölfele a mandula.
A prés alája bujt.
Köréje szállt a kert*

Aki látott már dunántúli présházat, tudja, hogy ez a szituáció is pontosan egyezik a realitással, de a versen belül ismét jelentékenyebb, több mint ízes,

hangulatos valóságélem. A munkafolyamatok, az évszakváltás gyorsan pergő színjátéka kiteljesüléséhez közeledik. Az embercsinálta betonciszternákból hegyre szálló, a nap és szellem hevétől szárnyra kelt munka megváltoztatja az egész földi környezetet, a visszasütő eredmény a diadalmas öröm részesevé teszi a kertet, – s két helyezkedő, rövid sor után kimondódik szép, lassított méltósággal a folyamat betetőző mozzanata:

s a kék szüret megcsordult odatent . . .

A szüret tényét körülölelő szavak mind ott feszültek már az előző helyszínek, mozzanatok közt. A *kék* kimondatlanul ott volt a gálicos kutak és az ég színében, a *csorduló* teljesség ott készülődött az áradó napfényben, a dallalgyöngyözött madárként emelkedő mandulafában, és ott várakozik persze a prés fogai között is. De a megcsorduló szüret helyrajzi pontjaként mégsem a présház kisedd idillje következik, hanem monumentális igényű mozdulattal ez a meghatározás: *odatent*. Többszörösen is indokolt iránymutatás ez, hiszen a szüret végül a hegy áldása és ami még lényegesebb: az „égre-dőlt úton” fölfeletőre emberi munka így, onnét kapja vissza jutalmát.

S még valamihez kellett ez a szándékoltan távlatos, költői pátosztól súlyos kép: a folytatáshoz. A gyümölcsöző ősz ugyanis – mostantól látjuk igazán – Takáts fölfogásában nem privát ügy. Azért se maradhatott volna a présházbeli gazda annyiszor taglalt, kárhoztatott pannon idilljénél, mert szemlélete varázslatától a szüret ezen a ponton egyszerrecsak kozmikussá válik – a kert színtere utánozhatatlan könnyedséggel átnő a tágabb környezetbe.

Íme, az utolsó sor monumentalitását továbbfolytató új intonáció:

*Az öblök fényes, nagy sajtárjai
az égi musttól kezdtek forrani*

Töprenghetnénk rajta, vajon nem ebben a két sorban rejlik-e a titkos telér, a költemény legszebb, legszimptomatikusabb metaforája. Ha már a gálicos kutaknál is, itt még jobban csodálhatjuk a nyelvi rátalálás közvetlen mozdulatát. Az antropomorfi látás, mely a bazalt hegyek alatti öblöket a mustos sajtárral hozza vonatkozásba, attól lesz különösen költőivé, hogy a hasonlítás két végpontja közt meglehetősen nagy a feszítávolság, mégis van köztük természetes kapcsolat. Másrészt a használt szavaknak nemcsak plasztikus látató ereje, de érzelmi töltése is megragadó. „Az öblök fényes, nagy sajtárjai” – a fény említésétől függetlenül is csupa ragyogás ez a sor. A ritmus és hangzók feszítettsége külön fluidumként süt belőlük. Egry képeinek sugárzásából lehet olykor hasonló asszociációkra találni. Amikor például Szigliget kerek hegyét úgy formázza, hogy a mázas-zöld kúp egy dunántúli búboskemencére emlékeztet. Takáts tájból a közösségbe kötő motívuma itt a sajtár, – s kimondásával máris folytatódik a kozmikus szüret emberléptékű, világotbefogó, mégis háztáji folyamata. S amilyen magától értetődően jelentek meg az első szakasz természet-misztériumában a szomszéd asszonyok, ugyanúgy kerül elő most az utolsó strófában egy csónakos-legény. Emberről közben nem esett szó, de ahogy a földi átlényegülés kezdetén szükség volt a körtefák tudásától, a termékenység titkától érintett asszonyokra, úgy kell most az égi áldás és földi szorgalom beteljesülésekor ismét egy valóságos, tevékeny személy színre lépése:

*S midőn csordult a sok edény,
hajót hozott egy csónakos-legény.*

A hajó már az eredmény világbaáradását jelképezi, a szüret köztulajdonba vételét, de kár volna mindezt profán szakszerűséggel tovább fogalmazni, amikor az ihlető őszi táj éppen most sugall nagyerejű, a történetek világos értelmét kimondó, summázó metaforát:

*A szőlős táj, mint tág, lépes keret
fölytá mind a mézőntő eget . . .*

A két előző képi remeklés, az égre-dőlt út és az égi musttól erjedő öblök után íme a teljes boltozat: a mézőntő ég. Ha már hármast oltárt emlegettünk, akkor ez a költemény harmadik s egyúttal legmagasztosabb szakrális pontja. A termékeny táj, a szüret dionüoszai mómora alig testesülhetet volna meg szerencsésebben, mint a nap édességét beszívó lépes keret, a cellákba raktározott dús méz földi valóságra való kivetülésében.

Említettem, hogy a szőlőskertet drámai színhelyül választó angyalnak nincs köze egyházi szimbolikához. Mégis, éppen most, a pogány szertartás beteljesülésekor, a szőlő megdicsőülésében kell éreznünk a középkori vallásos népköltészet reminiszcenciáit. Egyik legrégebbi balladánk, az Európa-szerte ismert Virágok vetélkedése szövegében hogyan is válaszol a szőlő a búzavirág kihívására?

*Felele nékie a szép szőlővirág:
– Szebb vagyok, jobb vagyok annyival náladnál,
mer ingemet visznek az oltár szegibe,
ott ingem neveznek Jézus szent vérének.*

Takáts szemléletét azonban messziről, finoman érinti csupán ez a tradíció. Jelképrendszerét nem ehhez idomítja. A hajó és az őszi táj közkinccsé vált földi méze az ő szimbolikájában kétféle módon is átvitt értelmű. Egyrészt utal arra, hogy a természet munkával dúsitott gazdagsága a csónakos közvetítők által testé és a léleké: az emberéke lett, másrészt versének átlényegítő folyamata magát a köznapi valóságot avatta magasabb rendűvé: a kozmikus szüret szellemmé, a szőlő ereje gondolattá érett. Így jutunk vissza az ihlet pillanatát hozó angyal *arieli* szerepéhez.

Attól kezdve, hogy „megállt a szőlőskert felett”, mitsem hallottunk róla. A teremtő sugallatnak nem volt szüksége arra, hogy mutogassa magát, a mozgásba hozott dolgokba költözve, láthatatlanul végezte feladatát. Most azonban, eleget téve itteni küldetésének, új misszióra készen, ismét megjelenik:

*S az angyal lábait meginti
a fölnyílt kék kutakba mosta*

Az angyal reális-irreális voltáról profán bájjal árulkodik, hogy lábai vannak, s hogy lábait a fölnyílt kék kutakba mossa. A kék jelző és a kutak említése különben is kettős kötöttségű. Érezhetjük benne a távoli menny színét, véghetlenségét, de ugyanúgy a gálicos ciszternák meghitt közelségét. Még a befejező két sorban is talál a költő olyan megoldást, melyben nem a transzcen-

dencia tetszetős kísértésének enged, de amiként az egész költeményben, itt is egyszerre tükrözteti az eget, földet, – merthogy az angyal nem a mitikus foghatatlanba röppent, hanem:

*kinyitva könnyű szárnyait
elszállt a felhős nádasokba.*

*

Ha most az egész versen végigtekintve a formajegyek törvényeiből próbálnánk utólag kihámozni a tökéletes megvalósítás titkait, elsősorban az tűnik elénk, hogy az első nyolcsoros szakasz inkább csak invokáció, a színjáték előkészítése. A sorok hosszúsága, ütemezése, hangzása, rímeltetése itt még közel van a szabályoshoz, a szimmetrikushoz. A drámai funkciók szerinti lazulás, csomósodás a második, harmadik szakasz 10–10 sorában szemlélhető. Ezek a strófák a látszat ellenére nem egymás mintáját követik, nincs bennük előre elhatározott szkéma. Ahol a hirtelen támadt új mozzanat feszültsége úgy kívánja, váratlanul rövid sor iktatódik be, – például „A gálicos kutak” szinte rugóként összehúzott kijelentése, vagy ez a sietős közlés: „A prés alája bújt.”

Érthető, hogy ebben a középső szakaszban, melyben a változások folyamata szinte vibrálva átcikázik, található a legtöbb ige, mozzanatosság, térirányt, vagy helyet jelző szó. A névelőket, kötőszavakat nem számítva, az itt előforduló harminckét szónak több mint fele tartozik az említett kategóriákba. Ugyancsak szükségszerű, hogy ennyi izgékony elem forráspontján, a lendületet összegező két záró sorban az eddigi, egymást keresztező végződésektől eltérően párosrímet, legalábbis összhangzó asszonáncot kellett alkalmazni:

*Köréje szállt a kert
s a kék szüret megcsordult odafent . . .*

Ennek a méltóságosan kinyújtózó, monumentalitást hordozó sornak további távlatot nyitó szerepéről szoltam már. Most még csak arra a formai együtthatóra figyelmeztetnék, hogy a párosrímben talált összecsendülés, fokozott érzelmi áthangzás, lekerékítettég, miként marad a mondandó szerves eszköze hat soron át, mindaddig, amíg a kozmikussá tágult szüret epigrammatikus képpé-gondolattá nem sűrűsül:

*Az öblök fényes, nagy sajtárjai
az égi musttól kezdtek forrani
s midőn csordult a sok edény,
hajót hozott egy csónakos-legény.
A szőlős táj, mint tág, lépes keret
fölitta mind a mézöntő eget . . .*

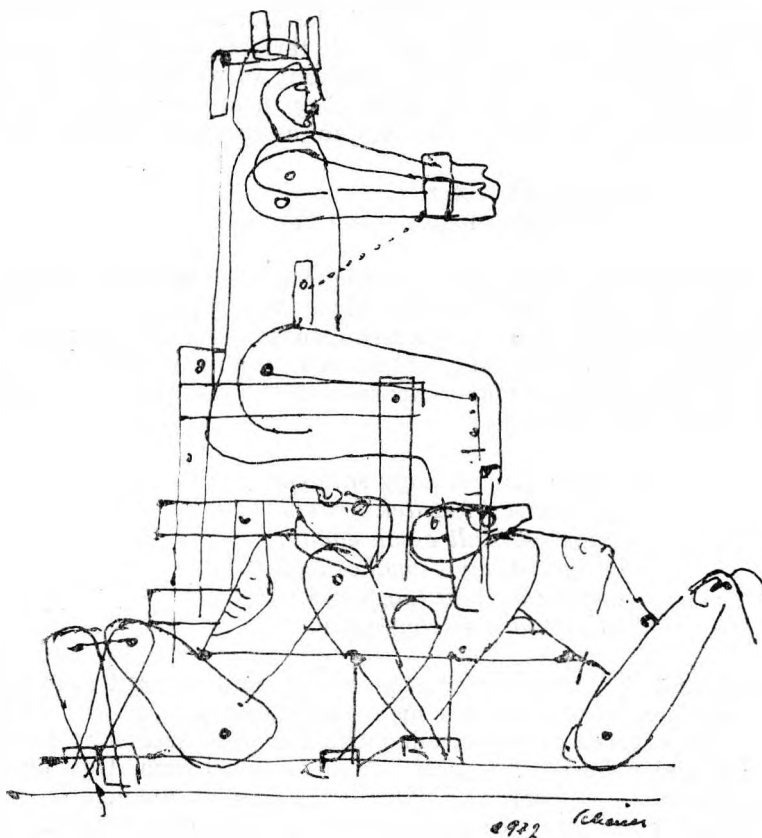
S most, amikor a három pont után már semmit se lehet hozzátenni a két utolsó sorban kilencszer pendült kemény mássalhangzók, a ték és kák kicsengéséhez, az itt következő, végső, ellebbenő látomás idézésekor visszatér újra a költemény elején használt lazább kötésű a-b-c-b forma. Ugyancsak természetszerű, hogy ezek a sorok az előbbi feszesség után megtelnek ismét hajlékony „l”-ekkel, puha „ny”- és „gy”-hangokkal, suhanást éreztető „s”-sekkel.

*S az angyal lábait megint
a főnyílt kék kutakba mosta
s kinyitva könnyű szárnyait
elszállt a felhős nádasokba*

*

Takáts Gyula költői világáról, lírai szemléletéről sok felületes ítélet lap-
pang még a köztudatban. A *Mézöntő* különös összetettségének föltárása bizo-
nyíthatja, hogy a benne munkáló aspektus nem szűkíthető, nem sematizálható.
Éppen unikum voltában, utánozhatatlan eredetiségében válik egyetemessé. És
mert szerzője ennyire hevesen, ennyire azonos intenzitással éli az érzéket és
az elvontat, a természetet és a kultúrát, tájat és történelmet, köznapit és tün-
dérít, újra meg újra képes érvényesíteni látásának másével össze nem téveszt-
hető, égi-földi karakterét:

*Atlátsz a rózsaszín sűrűn. Vidáman
csipked szemednek madara.
Járkál a sejtek lépés mértanában,
akár a röntgen sugara.*

TAKÁTS GYULA PRÓZÁJA

Az irodalmi köztudat Takáts Gyulát lírikusként tartja számon; hiszen életművének jelentősebb hányada vers. Ugyanakkor a hangsúlyozott költői munkásság mellett jelentékeny prózai alkotások sorakoznak. Ezek vizsgálata teljesebbé teszi a költő életművének ismeretét, és a prózai munkák sajátos vonásainak földerítésével gazdagítja azt. Ez a szándéka dolgozatomnak.

1.

Takáts Gyula első prózai munkája a *Vágyják a berket* c. kisregénye a Diárium Könyvtár sorozatban jelent meg 1942-ben. A berek, a lápi világ – mint 1971-ben megjelent ifjúsági regényében vallja – gyerekkorától sokat foglalkoztatta az író. Nem véletlen hát, hogy ebből a tárgykörből készítette doktori disszertációját, *A somogyi Nagyberék* (1934) címen, amelyben „a szaktudomány eszközeivel is foglalkozott szülőföldjének természetével” (*A magyar irodalom története* VI.). A kisregény – persze tudományos igények nélkül, inkább az érzelmekre építve – a Nagyberék lecsapolásának történetével foglalkozik. Az első kérdés, amivel szembenéz: miért kell lecsapolni a berket? Ma már evidens számunkra, hogy a lecsapolásnak milyen előzményei voltak, de a lápi embereket így vagy úgy meg kellett győzni a munka fontosságáról. Jellemző párbeszédet folytat mindjárt az első lapon a munkát vezető mérnök és egy ordai asszony. A parasztasszony sehogyan sem akarja megérteni a berek lecsapolásának előnyeit, nem hatnak rá a mérnök érvei, mert amit mond, annak éppen az ellenkezője érzékelhető. A falusiak értetlenségében – bizonyos mértékig – benne van az író is. Pontosabban, az övé nem is értetlenség, hanem a ráció viszolygása az elhamarkodott ítélettől, hogy a berek lecsapolva hasznosabb. Azonosul a falusiak *gyakorlati* észjárásával, ami azt mondja, hogy a berek, a maga ingoványos, toyogós területeivel, rejtett szigeteivel védelmet, megélhetést, nyugalmat biztosít lakóinak. Élelem, hal és szárnyas van bőven, ember és állat szívesen kószál benne. A berekbeli élőlények sorrendje Takáts Gyulánál: „marha, bivaly és ember”. S ez nem véletlen. Jelzi azt, hogy ezen a tájon a külvilágtól, pontosabban a környező vidéktől, esetenként hónapokra elzárt területen megmaradt valami *ősi kapcsolata a természetnek és az embernek*. A berki ember, amikor kilép házából, a természetbe lép. A természettel folytatott küzdelme *közvetlenül* a létért folyik. Következésképpen viszonya hozzá alapos ismereteken nyugvó, bensőséges viszony. Ennek nyomai az emberi kapcsolatokban is felfedezhetők. A társas kapcsolatokat patriarchális szokások irányítják; nincs – vagy szinte észrevehetetlen – a társadalmi különbség az emberek között, „békés, megrekedt élet” folyik itt. „Tíz községnek egy jegyzője volt – mondja az író – s a jegyzőné kora reggelen együtt járt a lányokkal ruhát dörgölni a vándor-vízben, ott teregettek a rét fűvén, és este jöttek csak haza a falu ezernyi libájával.”

Idilli kép. Ha nem lenne mögötte valóságélmény, azt mondhatnók, túlhajtott idill. S miért nem az? Mert a berki élet tényleg nem manipulált, tényleg ilyen közvetlen, egyszerű volt. Más kérdés, hogy az író a kontraszthatás érdekében a valóságélemeket sűríti, megszüri, sarkítja az idilli állapot irányába, mert így tudja maga mellé állítani az olvasót, hogy együtt kérdezzék: miért kell ezt a világot megsemmisíteni? Mert a lecsapolók ezt akarják. Megjelenésükkel megbomlik a berek zárt, egyszerű világa. Elmentétek, tragikus konfliktusok váltják fel az eddigi nyugalmat. Kezdőáik azzal, hogy az ordaiak nem hajlandók a lecsapolási munkában részt venni, s a munkát irányító

miniszteri tanácsos a szomszéd falvakból hozat munkásokat. Ordáról egyedül Péter, a Tiszahátról ideszármazott legény jelentkezett munkára. Elmondja az író az okot is, ötszáz koronát kell összegyűjtenie ahhoz, hogy feleségül vehesse Kósa Rózsit. Munkába állásával újabb konfliktussorozat kezdődik.

Szerelmi háromszögek első pillantásra tipikus esetét alkalmazza itt az író. Péternek naponta a lány viszi az ebédet, s a szemrevaló teremtés megtetszik Rác úrnak, a munkavezetőnek. Innen ez a motívum viszi előbbre a cselekményt. Takáts Gyula nem a legény belső rezdüléseire figyel, a konfliktust nem belülről bontja ki, hanem a Pétert feszültségben tartó cselekedetek sorát rakja egymás mellé. Kisregényében még nem enged a divatos pszichológizálás irányába hajló lehetőségeknek. Néhány tekintetváltás hatására Péter elhanyagolja munkáját, úgy tűnik, nem érdekli a végső cél sem (az ötszáz korona összegyűjtése), néhány napig csak a gyanú tölti ki életét, addig ismeretlen érzések kavarnak benne. S tényleg; Rác úr eladdig ismeretlen fogalommal: a *leányszöktetéssel* ismerteti meg a berki embereket.

Ettől a ponttól már az az érdekfeszítő, ahogyan a berki ember reagál a történetekre. A megoldás többféle úton mehetne, de az író számára megfelelő reakció a gőg. A legény sértett becsületét feszítő erőkn hirtelen keményedő máz jelenik meg, ami el-takarja az avatatlan szemlélő elől a lélek mélyén kavargó indulatokat. Itt olyan írói fogást figyelhetünk meg, amelyik Takáts Gyula többi prózai munkájában is visszatér, nevezetesen: a cselekményt előbbre vivő derűsebb szál mellett rejtetten megjelenik a tragikus motívum, amelyik a végkifejletben válik meghatározóvá. Ebben a kisregényben is, ahogy például a *Polgárjelöltek*ben a bírósági tárgyalás után, itt a leányszöktetéssel mintha minden rendbe jönne. Péter látszólag hamar túlteszi magát a történeteken, talál új szeretőt magának, megoldódnak anyagi gondjai, a miniszteri tanácsos beszerzi gépésznak a társasághoz. Megházasodik, elveszi Ács Marit, a szegény, hűséges, becsületes parasztlányt. Felépül a szivattyúház is, ahol most már kettesben építik saját világukat, művelik szépen induló kertjüket.

Ez a kép arra utal, ha fel is bomlott az ősi, patriarchális világ, az újban is felépíthető, megvédhető az egyéni boldogság. De a rossz ómenek nem múlnak el. Az öreg Kósa, a megsöktetett lány apja, megbolondul, s ez felszakítja a korábbi sebeket. Majd a természet, az állatvilág lázad a berki élet nyugalmit megzavaró szivattyúház ellen. Ezek a motívumok jelzik, hogy a tragikus szál végig ott húzódik a felszín derűs nyugalma alatt, mintegy bizonyítva: a civilizáció betörése a berekbe a régi világ tragikus felbomlását eredményezi. Nemcsak egyéni, hanem közösségi vonatkozásban is. Az író utal arra, hogy a korábban *mindenki* által használt, birtokolt berek lecsapolt földje a *gróte lesz*. Ez a szociális probléma azonban csak nagyon távoli határra az egyéni tragédiának. Ti. Péter felesége a vízház mellett ázott árokba fullad bele.

A berki világ helyét – vallja Takáts Gyula – csak áldozatok árán foglalhatja el az új, a korszerűbb rend. S az embernek alkalmazkodnia kell ehhez, hogy az új viszonyok között is boldogulhasson. A kisregény utolsó mondatai sejtetik, hogy az alkalmazkodás Péternek sikerült.

A Nagyberek világa eltűnt, átadta helyét az újnak. Takáts Gyula szándéka az volt, hogy feltárja-megörökítse néhány sajátos vonását. Olyan tájra, s az ott élő emberekre irányította a figyelmet, mely eddig kívül esett az irodalmon; a Balaton környék, a maga vízi-lápi, láva-sziklás, emberformáló arculatával. Kisregénye persze nem a valóság egy darabja, az író célja nem az volt, hogy szociográfikus pontossággal vizsgálja és *leírja* a lápi világot. Az Orda környéki berek, az ott élő emberek szokásai, viszonyai csak *alapot* képeztek kisregényéhez, amiknek felhasználásával saját, öntörvényű világot teremtett. Alapvetően más ez az írói szándék, mint a népies törekvések. Móricz Zsigmond földönjáró, hús-vér, napi gonddal-bajjal vesződő paraszttal művelteti a szabolcsi homokot; mert, amint munkája jellemzőeként írja: „Számomra az igazság, a valóság, az öt érzékkel felfoghatóság szép”. Takáts Gyula nem ezt a prózai nyomvonalat követte, hiszen – mint később megfogalmazta – számára „a valóság az a repülőpálya, amelyről indulni” tud. Bázisa, s nem célja, munkájának. Egyértelművé válik ez a megállapítás, ha kisregénye alakjait összevetjük Móricz típusaival; a földönjáró, éles kontúrokkal rajzolt szabolcsi paraszthoz viszonyítva a lápi

emberek egy sajátos világban föld és ég között mozognak, a napfényes, majd homályosabb *levegő* teszi elmosódottabbá, lebegővé körvonalait. Ez Takáts prózájának festői (impresszionista) vonására utal. Ugyanakkor, hogy nem *leír*, hanem kisregényében *teremt* egy világot, ez az adott korszak prózaújító törekvésének részesévé teszi.

2.

Első kisregényét úgy értékelhetjük, mint az író *kísérletét* a saját nyelv, egyéni stílus, szemlélet, forma megteremtésére. Második regénye az 1945-ben megjelent *Polgárjelöltek* a megkezdett úton halad tovább, de nem az eszközök, hanem az írói világ vonatkozásában, s eljut egy társadalmilag érettebb szemlélethez, amely azonban nem lép túl a polgáriság körén. Takáts Gyula ebben a regényben elhagyta az előzőben néhol már értelemzavaróan túlhajtott tájnyelvi stílust, s egy képekben, meghökkentő hasonlatokkal bővelkedő írói nyelvet teremtett magának.

A meghökkentés a szereplők névadásával kezdődik. A regény főszereplőjét *Sámson Felicián*nak hívják, s foglalkozása kollégiumi tanár. Köznapi miliőben magasztos név. Egymástól távol eső dolgokat helyezett itt össze az író. Sámsonnak, a bibliai emberfeletti erővel rendelkező hősnek a nevét adta egy olyan embernek, akinek nincs lehetősége nagy tettek végrehajtására. Helyzetét így jelzi: „Görög mintára élte napjait e becsületes dombok között, akadémiai ligetében. Háza félig villa, félig pedig borház volt”. Lehet egy istenhátamögötti kisvárosban görögként élni? Aligha. Erre az ellentétre Takáts Gyulának azért volt szüksége, hogy kiemelje a vidéki kisvárosiasság teremtette lehetőségek és az emberi vágyak kontrasztját.

A Vágják a berket elemzése közben szoltam arról, hogy ott a társadalmi kérdések nagyon távoli háttérként jelennek csak meg, és a megoldás szempontjából nincs szerepük. A Polgárjelöltekben Takáts Gyula némiképp közelebb került a társadalmi problémákhoz. A regény kritikáját adja a kisvárosi kispolgárságnak, s felvillantja a két háború közötti igazságszolgáltatás néhány kérdését. Jellemző és találó ebből a szempontból a cím is, olyan embereket karikíroz, akik ugyan még nem polgárok, de már megkapták a polgársághoz a „belépőt”, annak minden „betegségét”. Két oldalról jellemzi őket az író: egyfelől bemutatja a kispolgáriság legsajátosabb tüneteit, másfelől pedig az ennek következtében kialakult kisvárosi légkört. A polgárjelöltek egy álmos somogyi kisváros lakói, akiknek ugyan van tisztos polgári foglalkozásuk, de korábbi paraszti lét jellemző jegyeitől még nem tudtak (vagy nem akartak?) megszabadulni. „Ilyenek itt a város kereskedői és iparosai. Aratásra és malomba, szüretekre és prészázakba járnak. Egyiket se becsületes mestersége, de földjei és szőlői után tisztelik.” Még parasztnak, gazdálkodóknak inkább a polgárjelöltek, s foglalkozásukban is – mint a következő részlet mutatja – a paraszti biztonságot, megállapodottságot kedvelik. „Nagy Mátyás is vérbeli gazda volt. Nem csoda, ha járatlan a könyvkiadás és irodalom szakmabeli területén. Nyomdája a szépség és bölcsesség nemes szolgálatára helyett a közhivatalok nyomtatványainak szomorú prése volt. Ontotta az űrlapokat, számlákat és gyászjelentéseket.” A polgárjelöltek foglalkozási képlete még felemás; már nem teljesen paraszti, hiszen már van tisztos kereskedő, iparos munkájuk, ám ez a polgári foglalkozás még nem illik rájuk, még nem találták meg a kereskedés, az iparoság szépségeit, még nem igazi képviselői a bürgernek. A *lényeg*et tekintve nem polgárok, de a külsőségeket, a látszatjellemzőket, a rang- és címkorságot már átvették. A kőfaragó mester például időt és áldozatot nem kímélt, hogy származását igazoltassa és nemesi címet rakathasson kapuja fölé. Aztán divattá vált – mint hajdan a nemesi kúriákon –, hogy a jól kereső üzletemberek megfestették életnagyságú portréjukat. A polgárjelöltek – miként az igazi polgárok – mindig jólétesültek, véleményyt tudnak alkotni és mondani mindenről. Jellemző eset, hogy a városkát izgalmában tartó gyilkossági ügy minden részletét ismerik, *szakvéleményt* mondanak (még ha nem is értenek a kérdéshez). „A város olyan volt ezekben a napokban az idegen előtt, aki falai közé tévedt, mintha nem is tisztviselők, kishivatalnokok, csizmadiák, pékek, lakatosok és egyéb tisztos polgárok laknának, hanem valami igazság-

kutató, jogászi mintatülepre tévedt volna, ahol a közt, a jogtudományok gyakorlatbeli csinjára, binjára oktatják". A polgárjelöltek megállapodott, álmos nyugalomban igénylik az izgalmat, a borzongást, s mivel *mást* nem tudnak csinálni, elmennek a bíróságra egy kis izgatószerért. Ugyancsak sajátos tünet, hogy amikor a bíró felismerve az ügy háttérét, gyorsan mond ítéletet, *felháborodnak* – nem az ítélet tartalmán, hanem gyorsaságán. Az egyénekben meglévő cím- és rangkórság, az alakuló polgári szokások, a polgáriság jellemző tünetei összegeződve formálják a kisvárosi légműrt.

Regényében Takáts Gyula többször és hosszan beszél a kisvárosi légműrről, mert az határozza meg, hogy az ott élőknek mit lehet és mit nem szabad cselekedniök, mit helyeselnek és mit ítélnék el a polgárjelöltek. Ez irányítja az egyéni életet is, de végső soron társadalmi probléma a kisvárosi légműr, mert akadályozhatja (és akadályozza!) a pozitív, előremutató cselekedeteket. *Sámson Felicián*, a regény tragikus sorsú hőse is akart valamit, amivel túllépett volna a köznapiságon, ami – ha keveset is – mozdított volna a városban, de a kisvárosi nyomasztó légműr megakadályozta terveit végrehajtásában. A város – ahogyan polgárai – az alakulás stádiumában van; nincsenek hagyományai, nincsenek kialakult szokások, távlati tervek, elképzelések, mindent a pillanat, az adott hangulat dönt el. Álmos nyugalom, süket csönd, zavartalanlág, szüklátókörség, haladás iránti érzéketlenség sajátja a közéletnek. A város nyugalma (!) érdekében vezetői megakadályozzák, hogy arra épüljön a vasúti fővonal, s ezzel szándékosan izolálják a rohanó világtól. A polgármester nagyiparról hallani sem akar, horizontjában csak a kézműveseknek van helye, s így nincs, ami kilendítse a kisvárost a maga állóvízéből. Nincs pezsgés, dinamikus fejlődés, nincs az ipar követelte élet, de van nagyfokú – ahogy az író megállapítja –, kitenyészett *kíváncsiság*. A kíváncsiságtól kavargó állóvízben – a kisvárosi légműrben – a polgárok egyik *legtontosabb* tevékenysége, hogy konzerválják a kialakult társadalmi különbségeket; féltékenyen vigyáznak a ranglétrára, hogy mindenki azon a fokon álljon, ahová besoroltatott. A pénzügyigazgató például újságcikkben oktatja ki mindazokat, akiket illet, hogy egy adódíjnak nem utazhat egy vasúti fülkében főnökével. Mert hová is lenne a világ – gúnyolódik az író –, ha mindenki ott utazna, ahol akar. Mozdulatlan, már-már feudális rendet igényel a kisvárosi légműr, olyat, amelyben mindenki végérvényesen besoroltatott valahová, ahol minden embert visszavonhatatlanul elhelyeznek a létra egy fokára. S ebben az alá- és fölrendeltségi viszonyban az alul lévők kiszolgáltatottak.

Ennek a kiszolgáltatottságnak (áttételes) bizonyítéka a regényben a tárgyalás. Az áporodott rend igazságügyi alátamasztásaként kell értelmezni azt a bírói alapállást, miszerint a pulpitus előtt álló *eleve* bűnös. A bíró csak annak bizonyítására törekszik, hogy a hirtelen felindulásban gyilkosságot elkövető mezőúr helyzetéből (mondhatnók: társadalmi állásából), felfogásából következően lett gyilkos. Csak lassan, a tények és a tárgyalótermi közönség reagálásának hatására eszmél arra a bíró, hogy a kisvárosi légműr, a féktelen, mindent elsöprő kíváncsiságvágy, a mások ügyeiben való turkálás, a kialakult rend ellen vétők örök megbélyegzettsége hajszolta a mezőúrt a gyilkosságba. „Lehetséges, eszmélkedik a bíró, hogy ennyire ráfeküdt volna ez a történet a városra? Valóban ennyire kicsi ez a hely? Ennyire nincs más számukra? Ilyen lenne a kis közösségek légműre? . . . Hihetetlen! Hová nem fajult ez az ügy! Unalomzűzöböl ennyire egymásba kotornak az emberek?”

Ez az élehangú, karikírozó kritika a polgárságról nyilvánvalóan társadalmi indítatású. S szerepe van benne a korigénynek is, amelyik kendőzetlenül, illúziómentesen kívánta látni és láttatni a polgárt, osztályként és individuummként egyaránt. *Szentkuthy Miklós* írta egy-két évvel későbbi (1947) esszéjében, hogy a polgár – nem tudni, miért – *tipikusan senki*. A nemesség, melynek allűrjeit, rossz szokásait *másolja*, és a dolgozó osztályok, amelyekhez *közeledni restell*, egyaránt rendelkeznek tartással, sajátos arculattal – amivel a polgár nem bír. Csak idomult, egyikhez is, másikhoz is. A kor íróiban megvolt a szándék, hogy a polgárt a maga helyzetére rádöbentsék. Ez is közrejátszott abban, hogy Takáts Gyula regényében többet foglalkozott a kisvárosi kispolgárság karikírozásával. Így vizsgálva regénye több, mint a korabeli polgári regény átlaga; új irányba nyit kaput: *a társadalmi problémák felszínre hozásá-*

hoz. De hangsúlyozni kell, hogy ez csak egyik oldala a regénynek. Mert a kisvárosi kispolgárság karikírozó bírálatán túl *zárt* körben mozog, tulajdonképpen Sámson Felicián *egyéni* tragédiáját mondja el, olyan történetet, amelyik *különösségével* megdöbbentő, de mégiscsak egyedi eset. Az egyéni és társadalmi probléma persze a regényben nem válik el ilyen élesen, hiszen Sámson Felicián tragédiájában jelentős szerepe van a kisvárosi légkörnek, a regényhős ebben a közegben él.

Egy individuum zárt világába kerülünk az író kalauzolásával. Milyen ember Sámson Felicián? Önmagát bölcsnek hívő kollégiumi tanár, akit hivatása és a városka rossz miliője deformált, mert egyéniségének egyik alappillérvé tette a *tekintélyt*. De a gyerekek között megszokott, a hivatással járó tekintély nem adatik meg neki a kisváros közéletében, nem respektálják, inkább gúnyolódnak, nevetnek rajta. A fiatal művész (akinek személyében az író van jelen a regényben, s így közelről, belülről ábrázolhatja azt a világot), akivel együtt szönek és valósítanak meg terveket, retteg közhelyeitől, szándék szerint bölcs mondásaitól. Egy nevetséges ügy kapcsán legsebezhetőbb pontját, tekintélyét kezdi ki a kisváros féktelen kíváncsisága. Az ügy pedig a következő: Felicián tavaszi kirándulásáról hatalmas tengeri rákkal tért haza s másnap a helyi lap szerkesztője – azt híven, hogy a tóban fogta – külön cikkben foglalkozik szerencséjével. Persze hamar kiderül, hogy „az a fekete rák” a fiumei gyorsról származik, és a derű hullámai felrázzák, beborítják a várost. Így kezdődik Sámson Felicián két fokozaton átívelő egyéni tragédiája. Az ügyet – mint említetttem – tekintélye elleni támadásnak véli, s *különös* lelki alkatából következően reakciója a bezárkózás: „Ügy védekezett, hogy egyre jobban visszavonult a szürke porondról”. Ahogy a derű növekszik az egyik oldalon, annak megfelelően halmozódik, dagad Felicián lelkében a keserűség, és érzékenysége emberkerülővé teszi. *Pszichés torzulásainak* ábrázolására különös gonddal ügyel az író. „Óvatos és félénk lélek lakozott ebben a tekintélyes külsőt mimelő férfiban” – jellemzi egy másik helyen Takáts Gyula. A beroppant tekintély külső máza alatt óvatosság, félénkség korbácsolja hatalmas önváddá az ügyet és szerepét az említett gyilkosságban. (Ti, a mezőőr, akit éppúgy hajszolt a nevetségesség, hirtelen felindulásában agyoncsapja a rajta gúnyolódó cigányt.) „*Rémülten* gondolt arra, hogy az ügyesség talán már foglalkozik is a mezőjáró Geletey gyilkosságával. Talán már keresik a megvilágító körülményeket. Válogatják a tanúkat, és talán éppen ebben a pillanatban írják le az ő nevét is. *Hiába menekül.*” Ezen a belső konfliktuson még túljut; a számára felmentést hozó ítélet megsokszorozza cselekvésvágyát, serkenti terve megvalósításában. Az író ismét *mélylélektani* megfigyeléssel magyarázza Felicián viselkedését. Nevezetesen azzal, hogy az egyéniség egyik pillanatról a másikra átalakul, ha „fölragogy az ember előtt valami és megmutatja az igazat”. Így változik át hirtelen a kollégiumi tanár is pisztángtenyésztővé. Nincs külső ok, objektív indok az átalakulásra, csupán lelki világának mélyebb rétege, ahonnan mint gejzír bukkant fel a terv. S elhatalmasodik az emberen, rögeszméjévé válik. A folyamat ábrázolása rokonítja Takáts Gyula szemléletét a szürrealistákéval, akik – mint ismeretes – „eszményítették” a lélek torzulásait (*A szürrealizmus*, 258.). Az író tudja azt is, hogy a lélek torzulásainak is be kell járniok a maguk útját; Feliciánt újabb csalódás éri. S ez a második csalódás már végzetes. Legfőképp azért, mert tervének valóra váltásával maga idézte elő, teremtette meg a csalódás lehetőségét; magárahagyatottsága vitte feleségét a kalandba, majd a szökésbe. Második csalódásával végleg megroppant egyénisége; nincs ereje legyőzni a bajt, s útja most már az elmeosztályra vezet.

A Polgárjelöltek világa, mint fentebb láttuk, különös világ, s ez a különösség egyben zártságot is jelent. A „fekete rák” és a „zenélő patak” története szublimált viszonyok közé vezet. Ez a regényt elszakítja a köznapi értelemben vett valóságtól, a szürrealiák világába emeli, az író által teremtett valóságba. Újra azt tapasztaljuk, amit első kisregényében, hogy a Polgárjelöltek *közvetetten* kapcsolódik a tényleges helyzethez. Amiben jelentős szerepet kell tulajdonítanunk azoknak a szürrealista törekvéseknek, amelyek a valóság *újrateremtését* célozták. Takáts Gyulánál a kisvárosi világ, emberek *ironikus-gúnyoros* újraalkotását látjuk. Ennek a milliónek elsősorban azokat a vonásait emeli ki, amelyek negatívuma nyilvánvaló; a kitenyésztett kíván-

ccsiság, a földhözragadtság stb., s ezeket sajátos látószöve alapján rendezi. De e néhány hasonló motívum alapján mégsem állíthatjuk, hogy Takáts regénye szurrealista lenne, hiszen látószöve nem a „fantasztikus”, a csodálatos” aspektusa (ami a szürrealistákra jellemző), jellemzőbb rá a festőiség, „a formák és színek harmóniája” (*Egy kertre emlékezve*. 53).

A Vágyák a berket című kisregényhez viszonyítva a Polgárjelöltek érettebb alkotás. Új elem a korábbi prózai alkotáshoz viszonyítva az *irónia*, pontosabban az *irónia* és a gúny keverékéből alakuló, mosolyt és méltatlankodást egyaránt kiváltó írói szemlélet. Ez a magatartás érthető, hiszen Takáts Gyula szereti szülőföldjét, de a szűkebb pátria hibái fölött nem hajlandó szemet hunyni. A két érzés keveredésének eredményeként egészülnek ki a kisvárosi társadalom fonákságait bemutató részek szép tájleírással, eleven természetrajzzal.

3.

A Polgárjelöltek kiadása után hosszabb – tíz-tizenkét évnyi – szünet következett az újabb Takáts-regény megjelenéséig. Az 1957-ben megjelent *Színház az Ezüst Kancsóban* már alapvetően megváltozott viszonyok között építi tovább a Polgárjelöltekben felvetett témát: a kisvárosi kispolgárság és kispolgáriság helyzetét, szerepét, jövőjét. A kispolgári erkölcsi normák és életforma körképelemzése és bírálata különösen aktuális az ellenforradalom után, amikor is nyilvánvaló lett, hogy ennek a sajátosan ellentmondásos gondolkodás és magatartásformának is szerepe volt az események előidézésében. A Polgárjelöltek totálisabb képével szemben új regényében az író a kispolgári életformának és erkölcsnek elsősorban azokra a vonásaira figyelt, amelyek *továbbéltek* a felszabadulás után is.

Az olvasó Miskovics Valkóval, a méhésszel együtt érkezik a városba, pontosabban a címzetes kisvárosba, hogy tanúja legyen egy különös történetnek, megismerje a bakádiakat. Takáts Gyula éles szemmel figyelte meg a mocsaras halmok közé süpedt kisváros, *Bakád* társadalmát. A méhéssz személyében tulajdonképpen az író érkezik a városba és csak addig marad a cselekmény előterében, amíg rajta keresztül az olvasó megismeri a helyszínt, a szereplőket. Bakád kettős arculatú. Nem létező város, ha mint a kispolgáriságnak keretet teremtő helységet nézzük, az itt felszínre kerülő problémák, konfliktusok bárhol megtörténhetnének, megtörténhetnek. De a létforma bírálata úgy válik alapossá, ha *konkrét* körülmények közé helyezi az író. Bakád így azonosítható *Nagyatáddal*. A cselekmény helyszínét bemutató részek félreérthetetlenül utalnak erre. A méhéssz szállodát keresve parkon halad keresztül. Gesztenyés, rózsabokros park van más városban is, de olyan csak Nagyatádon, amelyiknek oldalát *terences templom és kolostor* szegélyezi, közvetlenül mellettük *tűzoltószertár* és a park közepén pedig *melegvízes fürdő* van. Azután ott az *Ezüst Kancsó*, a jellegzetes nevű szálloda. Ladilla József útját követve (a jelenleg is működő) *ToII* kocsmá irányába vezető (ötvöskőnyi) útra, a sarkon ott áll a *vöröstéglás* protestáns templom. A regénybeli Bakád azonosulva Nagyatáddal konkrétabbá, körülményeit tekintve valóságosabbá teszi az ironikus társadalomképet.

Milyen ez a két világháború közötti vidéki élet? Milyen normái vannak? Ki-vagyiság, rátartiság, úrhatnamság, alap és ok nélküli büszkeség, felszínesség, külsőségek respektálása a legjellemzőbb tünetei. S az „úri” becsület a legfőbb erkölcsi kategória. Bakádon már társadalmivá dagadt a polgárjelöltekben egyénileg meglévő címkorság, és a városka lakói – pedig nincs hivatalos okirat a városi címről – elvárják minden idegentől, hogy megadja ezt a titlust, kenegesse sárbaragadt büszkeségüket. „Elakadtam a városban” – mondja Miskovics Valkó a szállodában, s a varázsszóra azonnal készségesebbé válik a főúr. A bakádiak többnek szeretnének látszani, mint amennyik. Ezek a polgárok csak arra ügyelnek, hogy az idegen előtt a külszín szépen csillogjon, de arra nem törekednek, hogy a mégis falusi, kopott formákat tartalmazó étellel frissítsék. Vágnak a városi címre, de alig tesznek érte valamit. Olyan cselekedettel, ami az egyéni érdeken túlmutatna, nem is találkozunk

a kisregényben. „Tett”-el is csak egygel, amikor Ladilla József, a vándor-színész társulat zongoristája megvív a primadonna kegyeiért a helyőrség egyik hadnagyával. Nem is ez a párbaj, hanem a szintársulat otléte tartja izgalomban a kisvárost. S ez is jellemző tény. Az állóvízben, a mozdulatlanóságban még az ilyen impulzus, egy szintársulat megjelenése is vihart kavár. Kiragadja Bakád polgárait a mindennapi szürkeségből, a jól begyakorolt, megszokott áporodottságból, eseménytelenségéből. Az előadáson „mindenki” ott akart lenni, aki számított valamit Bakád közéletében. S nem is akárhogyan, *csak az első sorban*. Ez a végsőkig élezett kisvárosi kivagyiság már nem is szatirikus, hanem inkább tragikus. Mert ezeknek a polgároknak egyéb gondjuk sincs, csak az, nehogy a másik előbbre kerüljön. Nem a művészet, a „színház” a lényeg itt, hanem az, ki ül az első sorban.

Villanásnyi jelenetekben jellemzi az író Bakád társadalmának sajátos alakjait; a napi igazságot mély bölcsességnek tudó szakácsnét, a reménytelenül szerelmes és borralalóra leső főpincért, a zsigori, titoktartásra képtelen kalaposmestert, a Monarchiából visszamaradt katonatisztet, aki az úri szokások, az „úri” becsület megfellebbezhetetlen ismerője, Jácint atyát, a ferences rendházfőnököt, aki közhelyekkel nyújt lelki vigaszt. Ezekből az alakokból összeálló társadalmi tabló háttere a jelzett különös történetnek, s ez magyarázza Ladilla „tett”-ét.

A kisregényben helyet cserél a becsület és az álbecsület, s ezen a helycserén alapul a cselekmény. Ladilla korábbi bectelen életmódját szeretné feledtetni azzal, hogy egy cselekedetet a becsület törvényei szerint hajt végre. Az író itt átcsoportosítja, új megvilágításba helyezi a valóságban meglévő összefüggéseket, s ezzel szemlélete – ebben a kisregényben is – hasonlóságot mutat a szürrealisták felfogásával. Új összefüggések közé helyezi a becsületet, s az ironia eszközével bizonyítja a helyzet fontosságát, ezzel pedig a valóság ellentmondásait.

A Polgárjelöltek után ismét felszínre hozott témát Takáts Gyula most már a megváltozott helyzetnek megfelelően karikírozta; a kisvárosi életformának azokat a jegeit vette célba, amelyek jelenünkben is hatnak: „úri” allűrök másolása, üres kivagyiság, megalapozatlan büszkeség.

4.

Kinek könnyebb? címmel jelent meg 1963-ban Takáts Gyula novelláskötete. Ezek a novellák a regényekhez viszonyítva a tárgyválasztás bizonyos módosulását jelzik, pontosabban, *visszatérést* jelentenek az első kisregény vízi-berki, balatoni világához. Már ez is indokolná a novellák kötetbe gyűjtését, ám az írásokat még egy aktualitás összefűzi; valamilyen formában kapcsolódnak a háborúhoz és a felszabaduláshoz. Céljuk persze nem az, hogy a társadalmi mozgásokat irányító-meghatározó erőket megmutassák, annál kevésbé, hiszen láttuk korábbi műveiben, hogy a szociális kérdések csak nagyon távoli háttérként jelennek meg. Novelláiban is az egyének, a kisebb zárt közösségek életének mozzanataira figyel, s tragikus vagy tragikomikus pillanatképekben rögzíti azokat. Az a vízi, tóparti világ, amelyben mozaikjait élénk rakja, tele van hiedelmekkel, babonákkal, mendemondákkal és az író bizonyítja, hogy ezeknek van hiteles-valóságos alapja.

Akarva-akaratlanul elhisszük, hogy a tóparti világban egy-egy fához, árokhoz, gödörhöz „historia” kapcsolódik. Elhisszük, mert ezeknek a történeteknek *emberi* magja olyan, ami a helyszíntől függetlenül, mondhatnók általános, s amit a helyszín különössé módosít. Mert apa és fiú, idősebb és ifjabb nemzedék közötti ellentét más-hol is van, de ez a fojtott világ ezt tragikussá teszi, és így a többi témát is, a bigott vallásosságot, a harácsoló, vagyonszerző szándékot feldolgozót, az egyéni és közérdek ellentétéről szólót ugyancsak átszínezi a tó, a berek. Az említett néhány témából is látható, hogy ezek a novellák egy-egy emberi tulajdonságot, vagy emberek közötti viszonyt ábrázolnak a háborút követő társadalmi-történeti változások idején.

A háború, a maga pusztító kegyetlenségében csak *A pástor* című novellában jelenik meg; hogy kontrasztként kiemelje a juhász vagyonörző beidegződését. „Most,

amikor mindenki a bőrért menti, és az ablakok vacogva citeráznak a dübörgő fejevesztett menekülésben, itt áll előtte egy sovány, sárga arcú ember, és a juhaira gondol." Pedig másnak őrzi, pedig nem is az ő nyája. Már-már úgy tűnik, hogy őseitől örökölt, beidegzett vagyönörző szándékát siker koronázza, amikor utoléri a csata s elpusztítja a nyáj nagy részét. De egyéni harcát nem adja fel s a maradék nyájjal újból útnak indul... Példázva, hogy az ember számára nincs reménytelen helyzet.

Remény élteti a háborúból férjüket hazaváró asszonyokat. S ez a remény kiszolgáltatja őket a haszonleső javasasszonynak (*Reménykedők*). Takáts Gyula itt ismét kontraszttal támasztja alá mondandóját, tudja, hogy az emberi remény a valóságból ered és csak annak tényei irányíthatják, a katonákat váró asszonyok viszont *tények nélkül* hisznek. A javasasszony éppen akkor jósolta egyik páciensének, hogy férje halott, amikor az hazatért. A novella befejezése radikális utat javasolt a remény, az emberekben élő hit vámszedőitől való megszabadulásra: a javasasszonyt pofonokkal, rugásokkal üzik ki világukból a beteljesült reményű emberek.

De ahhoz, hogy ezt megcselekedjék, a valóság tényeinek kell közbeszólni – vallja az író. Mert a hit, a babona, a bigottság azon a tőkörnyéki tájon még sok forrásból táplálkozik. Jelek, ésszerűen magyarázható, ám az egyszerű embereknek mégis csodás természetű jelenségek irritálják a hit erősödését. Háttha még láncolatban jelentkeznek az ilyen események, mint a *Fényes pokol* című novellában. Az eset tulajdonképpen egyszerű, a bödőki sírásó alatt munka közben beszakad a föld. De a körüllette levő *csodát váró* emberek mindjárt túlvilági jelenséget látnak benne. A novellában Takáts Gyula a babonák kialakulásának emberi-lelki rugóit szándékozott megmutatni. A sírásóban éppen a többi embertől jövő impulzusok hatására alakul ki az a képzet, hogy kiválasztott lény. A dolog pikantériája, hogy ennek ellenkezőjéről a falubeli plébános igyekszik meggyőzni, kevés sikerrel.

A kötet címadó novellájában (*Kinek könnyebb?*) a vakbuzgóság által szült versengés kórképét vázolja. Az „úri” versengéssel szemben itt a csószból lett sekrestyés képviseli a józan embert, aki elmereng a hit kérdéseiben, de azután végzi – a természetes szükségletnek megfelelően – a maga létfenntartó, napi munkáját.

A csak a munkaerejével rendelkező napszámos kihasználásáról szól *A gyökér* című írás. A felszabadulás után visszamaradt úri világ teszi Köcski Jánost lázadóvá, aki saját kárán tanulva megy el a „gyűlésre, hogy valahol kiordítsa magát igazáért...” Ő az egyedüli a novellahősök közül, aki eljut egészen rövid idő alatt eddig, a tudatosuló magatartásig. *A Vízkereszt* címűben a szegények önmaguk akarnak törvényt ülni a falut becsapó kereskedő fölött. Az író – mint vallja – szimpatizál ezzel a világgal: „Szeretem a szegény embereket, mert magában az, hogy vannak e dolgok világban, a puszta létezésükkel sok bölcsességre vezetik rá az embert. Megtanítják példáikkal arra, mint élhetnénk a legkisebb szenvedéssel a legegyszerűbben az oly sokat emlegetett elveszett Paradicsom nélkül is e földi világban. Olyanck ezek a szegény emberek, mint a hajdani erdők szikár remetéi. Ilyen szegény ember, példameber volt Dani Lőrinc” (*Ellenséges világ*). A furfangos berki ember példája Dani Lőrinc, aki természetes paraszti eszével keresi kenyerét. Önmaga felállította törvények szerint, de nem bectelenül.

A novellahősök között van olyan is, aki a vagyonszerzés érdekében bectelenségtől sem riad vissza (*A bolond*). A vasúti pályaőr a volt úr kertjét akarja megszerezni s célja érdekében szívesen segít neki különös munkájában. Aztán egy pillanatban, amikor az úr egy rejtélyes láda kiadására küldi, ez a felfokozott szerzési inger lopásra, hazugságra készteti; a kiásott ládát elrejtí és azt mondja, nem találta meg. Az író remekelt a láda kinyitása előtti pillanatok leírásában; plasztikusan ábrázolja a kincszerzés vágyának elhatalmasodását a pályaőron és feleségén. Majd azt a dermedtséget, lelki megsemmisülést, ami a láda kinyitása (egy golyópuska volt benne) után következik. A bectelen szándék így nyeri el „jutalmát”; a letűnt korszak erkölcsének – egyéni tanulságok árán is – el kell tűnnie. Ahogy *A végrendelet* című novella a felszabadulás előtti korszak egyik eklatáns képviselőjének alakján keresztül a *fizikai* megsemmisülést példázza. Blazovich Ádámnak, az extrém logikával végrendeletet fogalmazó földesúrnak rá kell döbennie, hogy a korábbi életforma a háború miatt

nem folytatható. Öngyilkos lesz. „Így lesz... a pusztuló kor, a letűnő világ szimbóluma” – állapítja meg róla *Tüskés Tibor (Jelenkor, 1971/2.)*.

Apa és fia között feszülő ellentét okait bogozza *A tóparti két lakatos* című novella. Az író abból az előfeltevésekből indul ki, hogy az ember, a fiatal lakatos életét nemcsak körülményei alakították, hanem valami ősi, átöröklött, mélyből feltörő dac. „Különben sem függ minden az ember életében a kézzelfogható körülményektől – állítja Takáts Gyula. Épp az ő élete bizonyítja. Valamit hozunk máshonnan is, és az a valami legalább nyom annyit az életünkben, mint a körülöttünk talált megfogható világ.” A fiatal lakatos életét ez a „valami”, ez az ősi dac, ellentmondásra készítő inger kormányozza szinte törvénytörően a börtönbe. „Az események kérlelhetetlen következetességgel történtek” – írja Takáts Gyula. A fiú előbb az apjával, szüleiével, falusi környezetével szakít meg minden emberi kapcsolatot, később pedig *minden ember* ellensége lesz. S a hajón, ahol már csak a kormányossal kellene megbékélnie, képtelen *második* lenni, megöli a hajó irányítóját. Ez a mitikus, ősi dac az emberben meglévő *jó és rossz* küzdelmén alapszik. A fiatal lakatos a rend, a pontos, becsületes, célratörő, kiegyensúlyozott munka világát, az életet fenntartó tevékenységet akarja szétrombolni s így *eleve* bukásra van ítélve; a luciferi ősi tagadás nem győzedelmeskedhet az emberen. A rossz ellen akkor is védekezni kell – vallja az író –, ha az ital, bor formájában jelentkezik (*Bazalton élők*). Mert az életben mindennek ára van, s a borért néha egy egész tönkrement étellel kell fizetni.

Egyetérthetünk Tüskés Tiborral abban, hogy „Takáts Gyula elbeszéléseivel a magyar irodalomban először teremtette meg a somogyi táj, a berek, a Balaton – Egry József festészetével egybemérhető – páratlan szépségű, egyéni leleménnyel és költői erővel megformált „misztikáját”. De ehhez még hozzá kell tenni, hogy ez a „misztika” – bár szorosan kapcsolódik a tájhoz – széles horizontú, s különössé módosult formában tartalmazza az *emberiség* ősi mítoszait; a Jó és Rossz kezdetek óta tartó küzdelmét, az egyén és közösség öröklött konfliktusát, az apák és fiúk, nemzedékek ellentéteit. A helyszín csak *alkalom* arra, hogy ezekről valljon. A félszín alá bukó bűvárhoz hasonlóan száll alá a berki, tóparti emberek lelkének, indulatainak, viszonyainak mélyrétegébe, hogy onnan hozza fel azt, ami *egyetemes* emberi.

5.

Következő két regénye, az *Egy flóbertpuska története* (1967) és a *Vitorlás a berken* (1971) az *ifjúság* számára íródott. Egybefűzi a regényeket az, hogy témájuk az író gyermekkorának világa. Egyikben a puska, a másikban a legendás bődönhajó teremt alkalmat a hajdanvolt kalandok felidézésére. A két ifjúsági regény közül az utóbbi egységesebb. Az elsőben ugyanis a puska ürügyén sokfelé elkalandozunk; megismerkedünk a századforduló diákeletének néhány vonásával, hallgatunk betyárhistóriákat, részesei leszünk egy régész expedíciónak, s nyomozásnak titokzatos aranyak eredete után. Mindez így jó, így kell az olvasónak, hiszen a gyermeki képzelet kalandokra éhes. Az író és a könyv célja persze nem csupán kalandok közvetítése, nem önmagáért mondja el a flóbertpuska történetét, hanem azért, hogy az élet, a felnőtté válás *egyik* útját ismertesse meg az olvasóval. Ezért érdekes olvasmány a regény felnőtteknek is. Szembesítésre serkenti az olvasót; saját gyerekkorának újraélésére, a megszerzett tapasztalatok felidézésére.

Ez a világ a *természet* világa, ahol az egyszerű tapasztalatoknak sokszor nagyobb szerepe van, mint az iskolában szerzett ismereteknek. Nem véletlenül zsörtölődik az öreg Kukucska, amikor a két fiú forrás helyett kútból hozott vizet. A másik regényben a vitorlázóknak újra meg kell tanulniok inni, ti. úgy, ahogyan a berki ember szokott, náddal. Az olvasó is megtudja, hogy a berki ember, a pásztor gulyásbottal szúrja át a lápot, azután beleereszti az ivónádat, mert a tőzeg alatt ivóvíz van. Meg kell tanulnia azt is a két fiúnak, mi a puska. Hogy a puska megfellebbezhetetlen hatalom, amelyik lecsapja az égről a madarat. Itt a puska talál célba, nem a golyó. Mert a puska itt úgy gyűjti maga köré a gyerekeket (az embereket), hogy nem pusztít, ha-

nem *tanít!* Tanulják a fiúk a hegyi törvényt is, az értelmes és takarékos ügyességet, hogy csak azért nyúljon az ember, amire szüksége van. Ugyanígy kell megtanulni a vitorlás legényeknek a vízi, berki élet törvényeit, megismerni a berki embert. Ez az ismeretszerző kaland azután mindkét regényben komolyra fordul. Mert a fiúknak – az olvasóknak is – azt is meg kell tudni, hogy a szerzés, a haszonlesés is az élet produktuma. A puska segítségével megfejtik a rejtélyes aranyak titkát, leleplezik a jogtalan hasznát élvező hegyi gazdát. A bődönhajót keresők pedig megismerik egy gyilkossági ügy részleteit.

A didaktikus célzat mellett nyilvánvaló, hogy a két regényben az író saját ifjúságát élte újra, végigjárva most már képzeletben a hajdan megismert helyeket. Ebből a személyes jellegből, ebből az újraélésből következik a két regény legfőbb mondanója: hogy az ifjúság, a fiatalság nagy kincs az ember életében, jól kell tehát gazdálkodni vele. Így fogalmazza meg ezt Jurasich Gerzson tengerészkapitány (akivel mindkét regényben találkozunk): „Nem érted te ezt... Ezt már csak a gyerekek értik, meg én. De jegyezd meg jól, Bükkös mérnök, a gyerekekben él tovább minden... Szóval a gyerek! Ha nem érted, most figyelj ide, az a gyerek a mi apánk, és holtunkig az a nevelőnk, aki mi voltunk valamikor. Hát ezért aztán én azt mondom, nem mindegy, hogy mit látnak ezek a gyerekek”.

Az író regényeivel a húszas évekbe kalauzolja az olvasót s bemutatja a kor néhány jellegzetes figuráját. Ilyen Kukucska János, a családban egyenrangú félként kezelt házkörüli mindenese, akinek élettapasztalatai előtt még a tanár apa is meghajolt és az iskola utáni szünidőben – mint idéztem – hozzá adta *életet tanulni* fiait. Némi nosztalgia is vegyült ábrázolásába, s nemcsak azért, mert az elröppent ifjúságot képviselte. Takáts Gyula látja, hogy mai túlszervezett, túlságosan didaktikus világunkban is szükség lenne erre az embertípusra, aki *közvetlen* forrása az élettapasztalatoknak. Hozzá hasonló a második regényben Perc János, a kevésszavú éjjeliőr, akinek félmondataiból kapnak kedvet a fiúk a berek megismeréséért. Aztán Bögös György, a gulyás, akinek szavaiból-tetteiből kapnak képet a pásztorletről. S nem utolsó sorban Jurasich Gerzson tengerészkapitány, akinek kalandjai, zárkózottsága, emberi tartása követésre, utánzásra csábítják a fiúkat. És még nagyon sok, esetenként csak villanásnyira előtűnő alak.

A regények értéke – az elmondottak bizonyítják – kettős: egyrészt plasztikusan szép képet rajzolnak a tabi dombokról és a Nagyberekről, az eltűnő világról, másfelől pedig irodalmi rangúvá emelik a gyermekélményeket feldolgozó ifjúsági regényt. (Ebben az írói szándékban is felismerhető a céltudatosság. Mert azzal, hogy a témát ifjúsági regényként írta meg, egy nemzedékkel tovább adta a századforduló utáni világ ismeretét.)

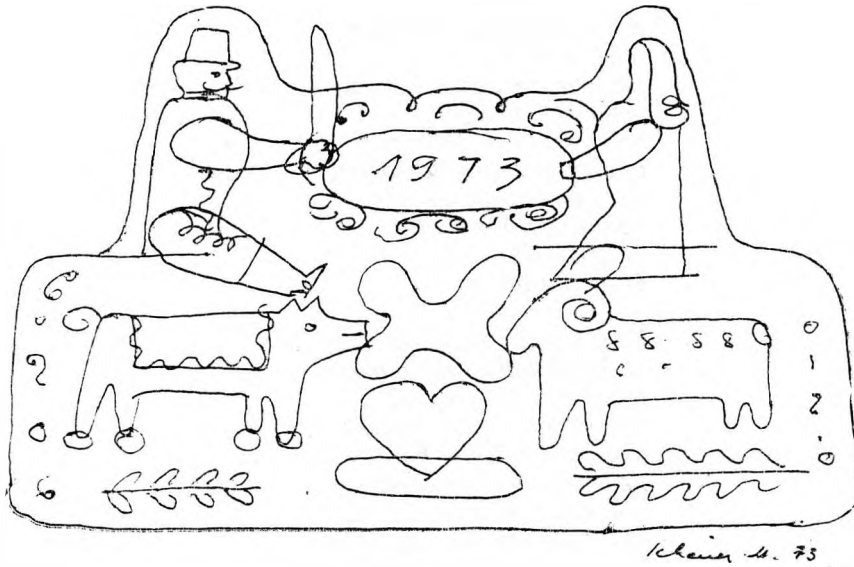
6.

Takáts Gyula prózája Vágják a berket című kisregényével népies nyomvonalon indult. Itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy ez a népiesség semmiképpen *nem azonosítható* Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Darvas József programjával. Azon alapvető különbség miatt, hogy Takáts Gyula nem a parasztság (illetve a berki emberek) valószínűs helyzetének, életkörülményeinek feltérképezését tűzte ki célul. Sajátos környezetben, sajátos problémát ábrázol: a modern világ és a patriarchális formában megőrzött berki életforma konfliktusát, illetve tágabb értelemben az egyszerű (Jó) és a manipulált (Rossz) emberek küzdelmét, közöttük feszülő ellentétet. Az, hogy a konfliktust ebbe a környezetbe helyezte, az író szülőföldje iránti nagyfokú vonzalmából következett, valamint abból a céltudatos törekvésből, hogy a Balaton-parti világot, vagy ahogy lírájával kapcsolatban többen megfogalmazták „pannon világot” megrajzolja. Úgy látja, hogy itt is – amint Móricz Zsigmondtól felfedezett-leirt szabolcsi homokon – volt (és van) jellegzetes életstílusú világ. Az első kisregényben, a stílusban túlhajtott nyelv a nagy példák – különösen a móriczi életmű – hatásából következett. A sajátos cél miatt kisregénye éppen azt az eredményt nem hozta, amit a népiesektől elvártak: a társadalmi problémák felvetését.

Az első kisregényben azonban volt valami, ami Takáts Gyula prózájának későbbi irányát megmutatta: az atmoszférát, *világot teremtő képessége*. Kisregényében nem transzponálta az élményeket, nem a valóság, a balatoni táj egy darabját írta le, hanem maga-teremtett világot, annak megfelelő stílust s azzal élményt. Ez a folyamat a többi alkotásban, a Polgárjelöltekben, a Színház az Ezüst Kancsóban, a novellásokban méginkább megfigyelhető. Ezeknek a műveknek egy-egy motívuma (pl. Bakád azonosítható Nagyatáddal, a balatoni hegyek bazaltosak stb.) kapcsolódik a valósághoz, de a mű *egésze* elszakad attól, fölé emelkedik, illetve más színezést kap. Következik ez az író (és a költő) festői hajlamából. Sokat foglalkozik a festészettel, „amely – ahogy írja – lírai hajlamommal együtt nőtt, sőt gyermekkorom egyes szakaszaiban a verselés ösztökélő vágya fölé terebélyesedett” (*Egy kertre emlékezve*. 52.). Festőiség, egyfajta impresszionista látásmód szinte mindegyik prózai alkotásában felfedezhető, hiszen a regényekben, novellákban a szereplők között ott az író személye is; hogy impresszionista lehessen saját szemével kell látnia az eseményeket. Ugyanakkor stílus és szemlélet vonatkozásában érződik a szürrealizmus hatása is. Gondoljunk csak a Színház az Ezüst Kancsóban ironikus tárgyalásmodjára, vagy az elbeszélések szokatlan, meghökkentő viszonyaira, ahol össze nem tartozó dolgok kerülnek egymás mellé. A Fényes pokol című novella már címében ellentmondást hordoz, mert az alvilág képzetéhez homály, sötétség kapcsolódik. Majd az a tény, hogy a sírásó beszakadt sírból látja a világot, a csodálatos határát súrolja. Vagy a Kinek könnyebb? szerepcseréje, ahol az ég helyett az elcsapott harangzó tartja számon az emberek bűneit és érényeit. Mindezek a jegyek, kiegészülve a líraisággal, ami nemcsak képekben, hanem a próza ritmusában is jelentkezik, egy sajátos Takáts Gyula-i világot hordoznak. Egyéni, festői és költői jegyekkel alkotott prózát eredményeznek.

A próza így nem csupán kísérője, kiegészítője Takáts Gyula művészetében a lírának, hanem azzal egyenrangú kifejezési eszköz.

A csönd margójára

(Részletek)

*A világ gyönyörűnek hazudja magát,
hogy örül, hogy a végesbe belefogtál.
Mindent megmutatok neked,
idegen nyelven beszélő vándor,
utazó,
keresztvező idő és tér görbületében,
háromszögelési pont,
sarkcsillag,
csillag,
Eszter,
lánc-lánc-eszterlánc,
– melyik ős, milyen ősök
ünneplik ezt a nagyszerű újjászületést,
anyag mélyéről feltörő vetést –
eszterlánci tánc.
Nap ténye fényesedjen
fa lombja lombosodjon,
hogy ha arra jársz.*

*

*Két aranypálca támogat
tehér liliomszál
két oszlop tartja házadat
össze ne omoljál.
Két rakéta a hordozód
tételelemre hát nincs okod,
meg is mosakodhatsz
holdon sétálhatsz
vizáradáskor is
épen maradhatsz.*

*

*Uram segíts majd át a halálon
az irgalmatlan származáson,
fal tövén átlépni való
feladat meg nem oldható
talányán, találós kérdésein.
Fekszem a vízszintesbe
két méter föld temet be,
ami mozdult az mozdulatlan
légszomjam csillapíthatatlan
szemem tordul a sötétségnek
hangom támasztanám az égnek
lajtorkaként hogy vinne által
hogy megbékülnék a halállal.*

„Utazás a Harz-hegységben”

Rókák rohannak
őzek szegik fel fejüket
a fenyves csöndjéből néznek felém
aztán eltűnnek hirtelen.
Az erdő útjai új tájakra kísérek
eltűnődöm a bazaltszikla rajzán
szürke kőasztalon
és szerpentineken
míg gyantaszagban türdik meg tudóm
a délutánban
két régi költő arcképe villan
itt jártak egykor ők is
lábuk nyomát őrzi e táj azóta.
Vélük vitázom
az égbe tornyosuló szikárzöld fenyők alatt
kétféle hang
kétféle út
kétféle gyötrelmem
én mind a kettőt látom értem
de más parancsol sorsom végzetem.

Üzennek

Az üres papír ingerel
megint vádlón néz a szemembe
tétlenül ülök reggelente
tétova tünődés fog el.
*

Ablakon át a nap meleg,
Arcom beletartom a fénybe.
Húnyt szemmel nem is veszem észre
órák sora hogy ellebeg.
*

Könnyű szédülés gyöngeség
a szoba megfordul köröttem
zenefoszlány sötétbe szökken
zuhanok beborít az éj.
*

Emlékeim vesznek körüli
és fejem fölött összezsapnak
üzennek múltó öntudatnak
minden bánat elcsendesül.

Nem veszekszem

*Atjárja testem az ősz
A júliusi esték súlya távoli már*

*Anyám után kiáltanék
értse kinomat
rongy lett a gyermekkor
és kacat*

*Szorongásokkal teli
lassú a délután
mint egy katonavonat*

*De nem veszekszem
mert akár egy lövés
pontos minden rezdülés*

Verje az eső őket is

*Esők verik
a kitosztott tájat
Visszahajlik
a pöndörődő levelek
októberi vöröse
roggyan a növényi szár
bújnak a hátukat görbitő
bogarak
aranyfonatos hajú kishúgaim
a dáiák halottak
Mint a délutánok
mélyülnek ráncaim
kezem dermed a vason*

*Elfelejtett nők
az udvaron hagyott zsák
a kövek és a csigák*

Verje az eső őket is

Áramlások

*Még vállamon
a hajló délután vöröse
de súlyos már
a szeptemberi este
s hangomra is
csak egy tücsök telet*

*A szőlő megérett
a fürtök csüngve alszanak*

*Kezemből a homok
venyigék fonadékai közt
az idő pereg*

Tündérkedj

*Tündérkedj fényel
márciusi széllel
áztatja a kertet
áztassa arcod is sugár
nevetésed legyen csobogás
napod kitárt szárnyú madár
lábodon mint kanócon
fusson
fusson a láng*

GYÁRFÁS ENDRE

Elbarikádozlak

*Elbarikádozlak. Szakadékot
karmolok ki, tengert köpök,
könyökömmel hegláncot kanyarítok,
villámokból hálót szövök.*

*Elbarikádozlak, Magaménak
hiszlek, míg e g y ű r ű épül;
sose tudd meg: n e k e m szolgál,
magam ellen menedékül,*

PETŐFI, A SZABADSÁG KÖLTŐJE

Alapvető emberi igényeket fejezett ki és valósított meg, gyűjtőfogalommal s kedvenc szavával élve: szabadságot akart, a szabadság embere volt. Vallani, hirdetni és megvalósítani a szabadságot, ahogyan ő tette: teljességet jelent. Ismeretlen volt előtte a szabadság adagolása, azonos volt a mércéje magánéletben, közéletben, politikában. Az egyetemes érvény értelmében vett „klaszszicitása” életének és művének egysége, teljessége ezen alapult, a szabadság oszthatatlanságán. Kifejezte személyiségét, népét, nemzetét, s az Embert, mert egyikén sem tűrte a zsarnokság hatalmát. S mert a világot a szabadság jegyében látta egységesnek, nem vált szét benne, s nem választotta szét személyét, a népet, a nemzetet, s a nemzetek családját, az emberiséget, és mi nem választhatjuk szét életét és művét, költészetét és politikai szereplését, tevékenységének népi és nemzeti érvényét, hazafiságát és nemzetköziségét. A klasszicitás sokfajta teljessége között az övét a szabadság teljessége fémjelzi.

Minden meghamisításának is jellemzője volt ennek a szabadság-szülte teljességnek részekre szabdalása. Volt megvető hangsúllyal minősített „népköltő”, nacionalistaként harsogó „magyar”, idegen eszmékkal ágáló kozmopolita, költővé vagy politikussá osztott fél-Petőfi, olykor önmagát kifejező, olykor szerepjátszó ember és lírikus. Mindig volt, mert letagadni nem, csak hamisítani lehetett –: a nézőpontok szabadság-adagoló mércéi szerint. De örökségének igazi megértői és folytatói is elsősorban azok voltak, lehettek, akik az oszdtalan szabadság jegyében éltek, alkottak, cselekedtek: Ady, József Attila, Illyés Gyula; azok az erők, amelyek a néptömegek oszdtalan szabadságvágyát képviselték: a Magyar Tanácsköztársaság, az illegális munkásmozgalom, s az a szocialista Magyarország, amely a költő 125. születésnapját, s 1848 centenáriumát önnön megszületésével egyidőben ünnepelhetette, s amely ma egy negyedszázados építőmunka erőfeszítésével, tapasztalataival és eredményeivel maga mögött ismét emlékezik, újra ráemeli tekintetét Petőfire, hogy jobban látva őt, önmagát is jobban megismerhesse.

Vitathatatlan, hogy Petőfi megértéséhez, örökségének hamisítatlan és élő erővé váltásához a magyar társadalomnak ma a szocializmus talaján van legkedvezőbb történelmi pozíciója. Az is bizonyos, hogy éltünk ezzel a lehetőséggel. A marxista irodalom- és történettudomány életét és művét nemcsak a hamisításoktól tisztította meg, de életrajzi, szövegkritikai vonatkozásban, esztétikai, ideológiai és politikai tartalmában minden eddiginél teljesebben és mélyebben tárta fel; iskoláink – ha leegyszerűsítve is – az igazi Petőfit tanítják; a szocialista kulturális forradalom pedig optimális feltételeket teremtett ahhoz, hogy aki a népnek szentelte életét, annak műve a szó közvetlen értelmében is a népe legyen. De ha mindez így van is, tévedés volna azt hinni, hogy Petőfi és a szocialista ma erkölcsi-ideológiai, művészeti és politikai egymásra vonatkoztatása napjainkban nem ütközik akadályokba. Ha Petőfi példája a szabadság életben-műben megvalósuló totalitása, ha örökségének csonkítói és továbbvivői ehhez mérve különülnek el, akkor nekünk is azon kell elgondolkodnunk, hogyan értelmezzük, hogyan valósítjuk meg ezt a teljességet. S a

Petőfi és a ma közti kapcsolat akadályai éppen azokban a nyílt vagy öntudatlan ürügyekben keresendők, amelyekre hivatkozva ki akarunk térni ez elől a szembesítés elől, s amelyek mindig egybeesnek az ő szabadságeszményének csonkításával, belső egységének megbontásával.

Petőfi időszerűségének egyik eleme kétségkívül azon alapszik, hogy az igazi polgári forradalmárok szubjektíve mindig többre törtek a megvalósíthatónál, eszméik egy hányada ezért ma is önvizsgálatra, elégedetlenségre, küzdelemre intő közvetlen üzenet. Petőfinél annál inkább az, mert az ő szabadságeszméje – ahogyan ezt korántsem véletlenül éppen a marxista tudomány tárta fel meggyőzően – többek közt a nagy francia forradalom ideológiájából, másrészt az utópista szocializmusból is táplálkozott, olyan forrásokból, amelyek vagy megelőzték, vagy ha illúziósan is, de áthidalták a már megvalósult polgári társadalom történelmi hazugságát. Petőfi szabadságharcsezménye ezért eleve túlmutat a polgári liberalizmus mindenfajta korlátozottságán, s ha elvontan is, nemcsak a törvény előtti, nemcsak a politikai, hanem a vagyoni és kulturális egyenlőtlenségek megszüntetését is magában foglalta.

Ha majd a bőség kosarából,
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet,
Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán:
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,
Mert itt van már a Kánaán!

A híres sorok olyan szabadságeszményről vallanak, amelyek nemcsak az ő, hanem a mi számunkra is történelmi távlatot jelölnek. Nos, amit e téren Petőfitől ma különösen tanulhatunk, az, ahogyan ő a nagy világtörténelmi perspektívát értelmezte, ahogyan azt politikai tevékenységében, művében és magatartásában az adott társadalmi feladatok konkrét válaszaival és személyes szerepével egybekapcsolta.

A szabadság oszthatatlansága Petőfinél annyit is jelentett, hogy a szabadságot történelmi kategóriának tekintette, olyannak, ami csak az időben és csak rendkívüli küzdelem árán teljesebben ki. Az anyagi és szellemi javak kommunisztikus bősége, a Szilveszter álmodta „nagy szüret”, az „általános boldogság kora” költészetében az istenített „Világtörténet” tanulságaként, „évezredek vagy tán évmilliomok” gyümölcs-érlelő távlatában, messzi célként, ígért-földjeként merülnek fel. Erkölcsileg, gondolatilag mégis rendkívül intenzíven hatottak rá. A történelmi-társadalmi tudatosság, az emberi fejlődésről vallott – korántsem kétely-nélküli, de mindég diadalmas – meggyőződése elsőrendű filozófiai és erkölcsi erőforrás volt számára ahhoz, hogy feloldja a személyes élet kurta egyszeriségének és az emberi történelmi lét beláthatatlan időtartamának ellentmondását; hogy ennek alapján önnön életének értelmét, célját – azon túlmutatva – a közösségi lét szabadságának és boldogságának gyarapításában találja fel és teljesítse ki.

Tudom, hogy amidőn megérkezik
A nagy szüret,
Akkorra én már rég lementem,
S parányi művemnek nyoma

Elvész az óriási munka közt.
De életemnek a tudat erőt ad,
Halálomnak pedig megnyugovást,
Hogy én is, én is egy sugár vagyok!

Petőfinél azonban – és ez az az egység, amelyet úgy hiszem különösen szem előtt kell tartanunk – a nagy távlatok soha nem váltak az élő valóság, az adott feladatok megkerülésének ürügyévé: mindig egy kor szerinti szabadságért folytatott harcra ösztökéltek. A személyiség történelmi szerepének szerény, szinte alázatos, elégikus értelmezése – a magánéletben, politikában, költészetben a meg nem alkuvó következetességgel járt együtt. A XIX. század költői nemcsak, sőt elsősorban nem a távlat, hanem azzal együtt a legközvetlenebb költői-politikai elkötelezettség verse, a Kánaánt kiáltó hamis próféták, a tette lusták, gyávák kiátkozása, a néppel tűzön-vízen át vállalt meg nem nyugvó, folytonos küzdelem költeménye. S ugyanígy: forradalmár hőségének történelmi víziója sem leszerelő álmodozás, hanem tette sarkalló optimizmus, amely az eltökéltség felkiáltásába torkollik:

Munkára hát,
Föl a munkára lelkem!
Ne légyen egy nap, egy perc elveszítve,
Nagy a föladat, az
Idő röpül s az
Élet rövid.

Hogy Petőfinél a szó és tett egybeesett, arról nem kell bővebben beszélni: a nagy távlatok jegyében élt, az emberiség, a világszabadság, a világtörténet, Európa összefüggéseiben látott és láttatott – de emberként, költőként, politikusként mindég a nép, a nemzet, a nemzetközi haladás konkrét társadalmi-politikai igényei szerint, azok következetes képviselőjében cselekedett. Egész élete, műve, máig ható mintaszerű példája annak, hogyan lehet és kell a teljes emberi felszabadulásért – annak vonzásában, de sohasem elvontan – mint történelmileg napirendre került célokért küzdeni. Az ő szabadságélménye egyszerre volt általános-egyetemes és társadalmilag-történelmileg konkrét; apellált a jövőre, bizodalma volt benne és erőt merített belőle, de mindég ahhoz, amit a jelen parancsa, az élet, a nép, a konkrét szabadság igénye diktált.

Mi célja a világnak?
Boldogság! s erre eszköz? a szabadság!

Költői szóhasználattal alighanem így érzékeltette legtalálóbban távlatnak és korhoz kötöttségnek, célként és eszközként értelmezett szabadságnak ezt a szoros, benne oly elevenen élő kapcsolatát.

Gazdag életművének ezúttal csak erre az egy általános, de időszerű tanulságára hadd emlékeztessünk. Sokan úgy vélekednek, hogy Petőfi eleven hatásának egyik gátja, hogy történelmileg szerencsés, kifejezetten forradalmi periódusban élt, példája aligha lehet érvényes a szocializmus általános konszolidációjának, viszonylag kiegyensúlyozott békés építésének idején. Jellemző tévedés: akik így beszélnek, megfelelnek arról, hogy a szocialista társada-

lom felépítésének egész korszaka forradalom. Mástermészetű persze, mint a politikai hatalom megragadása, de éppen ezért különösen nagy szüksége van arra az igazi forradalmiságot mindig jellemző szabadság-dialektikára, jövő-jelen egybekapcsolásra, mondhatnánk úgyis: a hitnek és a napi cselekvésnek arra a forradalmi egységére, amelyre Petőfi is a történelem egyik legragyogóbb példáját adta. Ezt az egységet és teljességet semmilyen oldalról és ürügygel nem szabad megbontanunk –: a szocializmus építése ennek napról napra történő fenntartását, kiküzdését is jelenti. Mikor a szocialista forradalom során stratégia és taktika, cél és eszköz viszonya megbomlott, ennek arányában ejtettünk csorbát a Petőfi-hagyomány teljességén is. Az a szemlélet, amely a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején már-már Kánaánt kiáltott, amely voluntarisztikusan teremtett közvetlen kapcsolatot történelmi célok és politikai cselekvés között s előbbre akarta kényszeríteni a jövőt, – akaratlanul is a múltba utalta, s ha zászlójára tűzte is, megmerevítette Petőfit.

Ma a forradalmi építőmunka politikailag is kiegyensúlyozottabb körülményei közt egy minden eddiginél teljesebb és élőbb Petőfi megismerésére vagyunk képesek. De éppen ebből következik, hogy nyíltan vesszük szemügyre azokat a nézeteket is, amelyek a szabadság vonatkozásában egyszerre hamisítják meg Petőfit és a szocializmus arcát. Aligha tévedünk, ha azt mondjuk, vannak – ha nem is sokan – akik Petőfi teljes, boldogsággal-bősséggel egyenértékű szabadság-távlatát, a szocializmus világtörténelmi céljait „radikálisan” zárják rövidre, akik éppen ezért az ő forradalmiságát is pusztá „nem”-et mondásra, szüntelen kihívásra, merő opposícióra; hajthatatlan jellemét polgárháborító krakélerségre redukálják, letagadva, elfelejtve azt a Petőfit, aki plebejus forradalmárként, viszonylag szűk politikai bázissal maga mögött is a tudatos forradalmár politikai fegyelmével rendelte alá cselekvéseit a nép és a nemzet megvalósítható érdekeinek, akinek meg nem alkuvása soha nem torokolt anarchizmusba, akinek következetessége soha nem vált felelőtlenséggé: nem rombolta, hanem sarkallva erősítette a forradalom és szabadságharc relatív nemzeti egységét.

De úgy hiszem, jóval többen vannak, akik Petőfi – s ezzel együtt a szocializmus – történelmi távlatát vesztik, vesztették szem elől; akik számára nem belső parancs, nem „kell” a közösségért, a közösség jövőjéért „folyvást küzködni”, akik, mert úgy érzik, hogy nekik elég jutott, lépést se tesznek, hogy a bőség kosarából egyszer mindenki egyaránt vehessen. Nem próféták persze és nem kiáltanak Kánaánt, csak éppen élnek, érzik és sugalmazzák a hamis, mert önös-önző megalégedést. De nemcsak róluk – másokról is szó van, azokról, akik valamilyen oknál fogva elvesztették az emberi fejlődésbe vetett hitüket, vagy szert sem tettek arra. Mindazokról, akik lemondtak a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek tanulságairól, s azért idegenkednek a történelmi tudatosságtól, mert nem tudják vagy akarják vállalni azokat a kötelesegeket, amelyek abból az egyes emberre hárulnak. Holott Petőfi műve épp azt sugallja: ezeknek a kötelesegeknek eleget tenni, egyedül adhat a személyes cselekvésnek, az egyéni életnek igazi értelmet és tartalmat. A közösségi, a közéleti-erkölcsi tartás hiánya, a szkepszis, a hitetlenség, a cinizmus és nihilizmus nem értheti Petőfit. Ez a szemlélet kisebbségében naiv álmodozóvá, lelkes balekká degradálja őt. Pedig Petőfi öröksége – a nép erejében, a kiküzdésre érdemes történelmi távlatban való hite, abból táplálkozó erkölcsi nagysága – nemcsak a „jóknak” élő példa, de mindmáig eleven erejű kárhóztatója mindenfajta szociális közömbösségnek, társadalmi-történelmi érdektelenségnek és önfelmentésnek is.

S ne mondjuk rá azt sem: egyszerű, viszonylag áttekinthető korban élt, költészetének, gondolati-erkölcsi világának egyértelmű tisztasága ma egy új, bonyolult világban nem lehet időszerű. Persze igaz, hogy ma az emberiség sokban új kérdésekkel küszködik. De mért felejtjük el, hogy ő is keserves emberi-költői válságokon át vált forradalmárrá, s hogy forradalmárként is töprengve viaskodott az emberi lét – elvileg a ma problémáit is magába ölelő – kérdésein. És főként: miért felejtjük a magatartását: azt, hogy a kétségek között is *világosságot* akart, hogy ha töprengve is, a „lenni vagy nem lenni” kérdését egy másikkal cserélte fel: használ-e, használhat-e a társának az ember vagy sem. Azoknak, akik ma kizárólag a „lenni vagy nem lenni” kérdésébe bonyolódtak, aligha van joguk az *alternatívákat szembeesítő* Petőfit „túl-ságosan egyszerűnek” ítélni. Kétkedett, vívódott Petőfi is, de míg számára lélegzetszegő irtózat volt szembenézni a történelmi távollattalansággal, addig ma ugyanez egyesek számára a társadalmi cselekvés alóli önfelmentés lényegében elfogadott közege. Költészetének időszerűtlen egyszerűségéről egyoldalúan beszélni annyit is jelent, mint a költői magatartást – a például szolgáló lényegét – merőben formális alapon elhárítani. *Olyanformán*, persze, hogy nem lehet ma írni, mint ő tette. De hamisítás ezt annak az elleplezésére felhasználni, hogy a néphez, a haladáshoz, a forradalom ügyéhez szegődve teremtett gyökeres fordulatot a magyar líra történelmében, hogy egy rendi geneziszű és hangoltságú költészet érzés-, gondolat- és formavilágát minden avantgardnál egyetemesebben és főleg teremtőbben törte át és haladta meg.

De hát ne legyünk ünneprontók. Ha mégoly méltán is, ne tagadásra használjuk, legalábbis ne azzal végezzük a rá való emlékezés alkalmát. Annál kevésbé, mert a szocialista Magyarország a maga népével, társadalmával, uralkodó ideológiájával és erkölcsével elsősorban történelmi igazolása és küzdő megvalósítója szellemi örökségének. Azt a politikai forradalmat, amiért ő harcolt, végül is és véglegesen a népi demokrácia vívta meg. A szocialista átalakulás pedig már azoknak az eszméinek valóra váltását kezdte el eredményesen, amelyeket politikai programmá még nem tehetett, amelyeket társadalmi gyakorlattá avatni már a marxizmus és munkásmozgalom történelmi hivatása volt. De mi is, ma is – és még igen soká – a szabadság kettős dimenziójában élünk és fogunk élni. Az ember teljes felszabadításáért harcolva, szüntelenül a lehetséges szabadságot valósítjuk meg. A szocialista rendszer gazdaságát, társadalmi szerkezetét kiépíteni, emberi relációit, tudatát és erkölcsét fejleszteni: szüntelen napi küzdelem, nem egyszer – kinek-kinek – fárasztó robot. De ugyanakkor forradalom is, s éppen az által az, mert célja az emberi együttélés, az emberi szabadság új történelmi minőségének megteremtése. S Petőfi gazdag örökségének minden bizonnyal egyik legidőszerűbb tanulsága: kialakítani, fejleszteni önmagunkban azt a szabadságeszményt, amely a társadalmi és a személyes élet történelmi, erkölcsi értelmét, a munkát, a tettet elválaszthatatlannak tudja a belátható történelmi céltól, amely egységben látja, éli és egyszerre küzdi ki a ma és a holnap szabadságát.

RONGYOS VITÉZEK?

(Az év végén c. vers elemzése)

Rongyos legények, de vitézek,
Mind bátran harcol, bátran vág,
S a katonának bátorsága
Teszi díszét, nem a ruhák.

(Rongyos vitézek)

AZ ÉV VÉGÉN

Indulsz, pályavégezett év,
Menj . . . de várj, ne menj magad,
Sötét van a másvilágba',
Jó lesz egy kis égő lámpa:
Vidd magaddal dalomat.

Megpenditem, régi lantom,
Megpenditem húrjaid;
Már régóta vagy te nálam,
Sokat szóltál . . . megpróbálok,
Tudnál-e még valamit?

Ha valaha szépen szóltál,
Most legyen szép éneked,
Légy méltó neved híréhez,
Tedd még ünnepibbéké ez
Ünnepélyes percekét.

És ki tudja? tán utsó,
Legutsó lesz e dal;
Tán ha téged most leteszlek,
Többé majd föl sem vehetlek,
Hangod, életed kihál.

A hadistenhez szegődtem,
Annak népéhez megyek;
Eszteendőre hallgat a dal,
Vagy ha írok, véres karádal
Írok költeményeket.

Zengj hát, zengj, édes lantom,
Zengd ki, ami benned van,
Szólj vadúl, és szólj szeliden,
Ragyogóan és sötétén,
Szomorúan és vígan.

Légy vihar, mely haragában
Ósi tölgyeket szakít,
Légy tükör, melyből reám néz
Csendes álomba ringatja
A mezők tűszálait.

Légy tükör, melyből reám néz
Egész, egész életem,
Melynek legszebb két virága
A mulandó ifjuság s a
Múlhatatlan szerelem.

Adj ki minden hangot, lantom,
Ami benned még maradt . . .
A nap is, midőn lemégyen,
Pazarolva földön, égen
Szétszór minden sugarat.

S szólj erősen, lantom, hogyha
Már utósó e dalod;
Hirtelen ne haljon ő meg!
Zengjék vissza az időnek
Bércei, a századok.

1848. december

Úgy van, ahogy a költő mondja? Valóban igénytelen, külsejűek versei, lényegük csupán a politikai, társadalmi és forradalmi mondanivaló, funkciójuk a közéleti harcra mozgósítás? Nem hihető, hogy bárki valaha is vallotta ezt, és szóról-szóra értelmezte költőnk kijelentését. Már csak azért sem, mert Petőfi költészetének csak egy (igaz, jelentős) része bír a fenti jelentéssel és töltheti be e szerepet, s erre a csoportra sem érvényes a „rongyos” minősítés. Tehát költői fikcióval állunk szemben, ami azonban – a fikció lényegéhez tartozik – ugyanakkor mély igazságot is rejt magában, olyan valóságtartalmat, melyet talán e dolgozat végén, vizsgálódásunk végösszegéként mondhatunk ki.

Az alkotáslélektan egyik központi problémája az alkotói ösztönösség és tudatosság viszonya. Az ösztönösen és tudatosan alkotó művész két pólusa a tipologizálás egyik olyan alapját jelenti, amelyet – mindkét típust viszonylagosnak tekintve – a művészetek története igazol. Petőfi az ösztönös költő prototípusaként élt a köztudatban. Újabban – különösen az évforduló indíttatású Petőfi-irodalom felhaimozódásával párhuzamosan – mind több szó esik alkotói *tudatosságáról*, és ami ennek előfeltétele, széleskörű irodalmi és történelmi tájékozottságáról, életkorát figyelembe véve, világirodalmi viszonylatban is *páratlan műveltségéről*.

Azt, hogy Petőfi ösztönös művészként élt a köztudatban, némi habozással fogalmazzam meg múlt időben. Nem vagyok biztos ugyanis abban, hogy napjainknak költőnk alkotói tudatosságára vonatkozó ítéletei mennyire utalások csupán, s kellő mértékben támaszkodnak-e a tények sokaságára. Tényeken itt a konkrét élezményeket értem, vagy olyan vizsgálódásokat, amelyek a művészi oldal valamelyik aspektusából közelítenek Petőfi költészetéhez. Az évfordulótól ösztönzött megemlékezések, rövid nyilatkozatok után a már eddig is napvilágot látott jelentős tanulmányok és tanulmánygyűjtemények sora nyilván fog folytatódni, s benne olyanok, amelyek – a *teljes* Petőfi-kép eszményét tartva szem előtt – az *alakítás művészetét* is kellő figyelemben részesítik, s elhárítják az arckép egyoldalúságának veszélyét.

E tanulmány a legnagyobb Petőfi-versek egyikének elemzése által szeretne egy kis mozaik-kockával hozzájárulni a költői kép teljességéhez, bizonyítva, hogy a „rongyos” vitézek valójában olyan, idő, alkalom és költői magatartás szülte fikció, amely differenciáltabb értelmezésre szorul.

E verset előttünk már részletesen elemezte Horváth János (*Petőfi*, 1926), újabban pedig Balázs János (*Petőfi Sándor: „Az év végén”*, It. 1972/3.). Hogy a fenti kérdés megvilágítására mégis ezt a művet választottuk, annak – a személyes vonzalmon kívül – több oka is van. Az egyik a remekmű sokoldalúságának megmutatására irányuló szándék. A nagy művek egyik ismertetőjele, hogy mindegyik elemző fedez fel bennük olyan értékeket, amelyek a másik figyelmét nem, vagy kevésbé ragadták meg. Ezzel függ össze az, ami ez esetben is nyilvánvalóvá válhat, hogy a mű befogadói újjáalkotásai között – természetesen a lényegyet nem érintő mértékben – árnyalatok lehetnek. Így a remekmű – de csakis az! – a befogadói konkretizálásokban mindig új színárnyalatokkal ragyog fel. Úgy, ahogy egy zenemű életrekeltése is, mindig magán viseli az előadó interpretálásának egyéni bélyegét.

*

Az év végén-t a hagyományos, óévet búcsúztató versek sorában előkelő hely illeti meg. Nem csupán művészi magasrendűsége, hanem *jelentésének* többrétűsége, bonyolultsága és mélysége tekintetében is.

E búcsúzó verseket a fokozott személyesség foglalja egységbe, és még valami: a búcsú hangulata, amelyben a dolgok, az emlékek és a jövőre vonatkozó elképzelések élesebb körvonalat, nagyobb jelentőséget nyernek. Mindez hatványozottan érvényes *Az év végén*-re, mert Petőfi ezt a versét a hattýúdal gondolatával és hangulatában írta 1848 decemberének utolsó napjai egyikén. Ez már maga az információtöbblet valószínűségét rejtj magában, hát még a vers keletkezésének időpontja és személyes körülményei!

Petőfi katonai pályája 1848 szeptemberében kezdődik. Már ez év tavaszán nemzetőr-kapitány. Szeptemberben lép át a honvédséghez azonos ranggal. Október 22. és

november 16. között újoncokat képez ki Debrecenben. A katonai vezetés hibái és a csatái vereségek hatása érleli meg benne a gondolatot, hogy személyesen is részt vesz a szabadságharcban, az erdélyi hadseregben, Bem oldalán. Egy december 24-i keltezésű levelében ezt írja az akkor még a fővárosban tartózkodó Kossuthnak: „Legrosszabb esetben, ha a fatum könyvébe más volna írva, mint az én szívembe: szaporítani fogom azok számát, kik, ha életökkel nem hozhattak is hasznót a hazának, legalább halálukkal becsületére váltak.” Fia 9 napos, maga alig egy és negyed éves házas, mikor a levél tanúsága szerint megszületik benne az elhatározás: az *Egy gondolat bánt engemet* . . . költőjének csatáján a helye.

*A hadistenhez szegődtem,
Annak népéhez megyek;
Eszendőre hallgat a dal,
Vagy ha írok, véres karddal
Írok költeményeket.*

A hadistenhez szegődés pedig a halál lehetőségét jelenti. Ki tudja tehát, az a dal, amelyet még el szeretne zengeni, amely mindent magába sűrít, ami eddig lantján megszólalt s ez után még megszólalhatna, nem hatyúdala lesz-e? Vagy talán már maga ez a vers utolsó költői megnyilatkozása? Egyáltalában felveheti-e még egyszer lantját? A sors könyvében nem ez volt megírva, a „nagyszerű halál” még pontosan 7 hónapig váratott magára. A vershelyzetben és az ihlet légkörén azonban ez mit sem változtatott. Életkörülmények, ihletállapot és kivételes költői tehetség szerencsés találkozása: kell-e kívülk még valami ahhoz, hogy költői remekmű szülessen? Mert *Az év végén* az a legjavából, azoknak a verseknek egyike, amelyek mint az *Egy gondolat bánt engemet* . . . , a *Szeptember végén* és még több más nagy Petőfi-vers, legélesebben és a legmagasabb szinten idézik költőjük emberi és művészi arcát.

A „nagy vers” egyik jele jelentésének többretegűsége. Nem azt jelenti ez, hogy nem volna első olvasásra érthető, hogy elsődleges jelentésének megfejtése, „denotálása” az átlagos műveltségű olvasó számára is problémát jelentene. Az utolsó, mindent magába sűrítő, mindent elmondó, „kiéneklő”, szinte egész eddigi költészetét magába foglaló dal eléneklésének vágya: a versnek ez a jelentése szinte mindenki számára könnyen feltárul. Már annak eldöntéséhez, hogy a költő tulajdonképpen nem erre az előttünk fekvő vagy fülünkben felcsendülő dalra gondol, hanem egy még ezután megírandó, valódi hatyúdalra, ez a differenciálás már nagyobb figyelmet és bizonyos versolvasási jártasságot kíván a befogadótól. Valamivel rejtettebb, de még mindig nehézség nélkül felfogható a hatyúdal fogalmából adódó másik jelentés: búcsú az élettől, s ennek legszebb két ajándékától, a gyönyörűen megfogalmazott ellentétpárba foglalt „mulandó ifjuság”-tól és a „műlhatalan szerelem”-től. Petőfi költészete egészének ismerete szükséges annak a további jelentésnek megfejtéséhez, „konnotálásához”, amelyet főképpen a vers második fele rejt magában, ez pedig: ihletállapotainak felsorakoztatásával költészetének páratlanul tömör összefoglalása. Van végül, aki szívszorongató sejtelmeket érez e versben, olyan előérzetet, hogy a következő halált hozó év lesz számára. (Martinkó András.) Valóban! Ez a balsejtelem ott rezeget a vers többretegű jelentésszféréjében, át- meg átjárja a kontextus egészét, kompozíciójától jelzős szerkezetéig, ellentéteiig, ritmusának gyengébb vagy erősebb lüktetéséig meghatározza a versorganizmus minden elemét. Költőnk jövőt megérző, jövőbe látó képessége tehát itt is megszólal, s színezi, mélyíti a vers jelentéstartományát, irányítja a művészi megformálást.

Egy vers nagyságának kritériuma lehet *képzelettelidéző ereje* is. Nos, akkor *Az év végén* valóban nagy vers. Elsősorban azért, mert személyes jellegű asszociációkat indít meg a befogadóban. Ki ne élte volna át legalább egyszer életében – az élet hétköznapi értelmében is – a valami maradandó, emlékezetét megőrző létrehozásának vágyát? S nem kísérik-e végig életünket a búcsú fájó pillanatai, melyekben minden gesztus, minden emlék, gyakran jelentéktelen mozzanataiban is, jelentőssé, nem egyszer jelképes értelművé válik? De a műveltebb olvasóban másfajta, a költői életmű

egészére és részeire vonatkozó asszociációk is megindulnak, akár költészetének összefoglalása, ihletállapotának felsorakoztatása (pl. *Dalaïm, A szél*), akár a fentebb említett búcsúzóversek, akár a halálsejtelek és a prófétikus megnyilatkozások (*Egy gondolat bánt engemet . . ., Itt van az ősz . . ., Jövendölés* stb.) irányában. A még műveltebb olvasóban egyéb, magyar és világirodalmi párhuzamok is felidéződnek. Azt hiszem, nem egy olvasó tudatában megjelennek *A szegény kis gyermek panasza*i kötet bevezető versének e sorai:

*Mint aki a sínek közé esett . . .
És általérzi tűnő életét,
míg zúgva kattog a forró kerék,
cikázva lobban sok-sok ferde kép,
és lát, ahogy nem látott sose még (. . .)*

Nem ez van – természetesen más szituációban és légkörben – Petőfi versében is? A „tűnő élet” és ami nála egy: a költészet újraélése. És nem az a vágy a hajtómotorja a költeményt teremtő ihletnek, hogy olyat alkosson, ami minden eddigit felülmúl? De folytassuk a vers asszociációs energiákat felszabadító és elindító hatásainak felsorolását! Az élet legszebb két virágának áldozó felejthetetlen két sor: *A mulandó ifjúság s a / Múlhatatlan szerelem* – nem Petőfi költői és emberi arcának legjellemzőbb vonásait idézi-e fel tudatunkban, és vele egy sor verset és életrajzi vonatkozást? De a művelt olvasó időben is továbbtekint a versen, s a „hattyúdál” benyomást fokozza annak a tudata, hogy csaknem szó szerint úgy lett, ahogy költőnk versében megmondta: *. . . ha írok, véres karddal / Írok költeményeket*, hisz ez után kettő kivétellel (*Pacsirtaszót hallok megint, Szüleim halálára*) már csak olyan verseket ír, amelyek témája a háború; következő verse pedig a szenvedélyesen átkozódó *Újév napján, 1849*. S mindezek alatt Petőfi életének hány és hány mozzanatára gondolunk! Nem is említve azokat a rokonvers-felidézéseket, amelyeket a költemény művészi megformálása indíthat el tudatunkban, amelyekről szólni a soron következő feladat lesz. Addig azonban rögzítsük le eddigi, inkább tartalmi elemzésünk tanulságául: *Az év végén* azért foglal helyet Petőfi legnagyobb versei között, mert más verseinek, verssorozatainak metszéspontjába esve a lírikus költőt – egész lírai oeuvre-jét figyelembe véve – és ami vele egy, az embert, széleskörűen és hitelesen képviseli, és mert az olvasóban az asszociációs folyamatok gazdag sokrétűségét idézi fel.

*

„De oldjuk meg saruinkat! Amaz égő csipkebokor van itt!” – kiált fel Horváth János. A „numen adest” légköre elejétől fogva kíséri az elemzőt, különösen azonban akkor tartja fogva, amikor az imént feltárt jelentésvilág művészi megformálására irányítja figyelmét.

Különösen hálás feladat a Petőfi-versek *építkezésének* tanulmányozása. Hangzott is el e téren nem egy elismerő, sőt, csodáló megállapítás. Van, aki vaslogikájukat említi ki s az ehhez idomuló kép- és nyelvkincs egy másfajta logikáját (Barta János). Más már a kezdő Petőfi költészetében észreveszi a kompozíció páratlan ökonomiáját. (Martinkó András.) Horváth János szereti végigkísérni a verseket építő lélektani folyamatot. Így *Az év végén*-ben is. Könnyed, természetes hangütéssel indul a költemény. „. . . csak dalt akar írni, nem sejtven, minő nyugtalanság készíti reá.” Mikor azonban lantjának képességét teszi próbára, kezd hangja átmelegedni. Különösen akkor, amikor felmerül az utolsó dal lehetősége, hiszen háborúba megy, ahol véres karddal ír az ember költeményeket. Innentől, a vers közepétől kezdve válik hangja ünnepélyessé, emelkedetté, ódaivá. Itt derül ki a vers lényege: nem ez a dal az, amelyet utolsóának gondol, hanem csak „biztatás, ihlet, vágy egy ilyen dalra, kívánság formájában való kiélvezése egy ilyen végső dal ihletének, melybe beleóhajtja, visszasírja lantjának minden jellemző, neki kedves, ismerős hangszínt”.

Mi sem fogalmazhatnók meg pontosabban versünk kompozíciós erővonalát, így nem marad számunkra más feladat, mint e fonalat kezünkben tartva lépésről lépésre végighaladni a versen, megvizsgálva egyúttal azokat az egyéb művészi eszközöket is, amelyek által ez az elvont logikai menet érzékelhetővé válik.

Németh G. Béla egy minap megjelent tanulmányában (*Az ódához emelt dal*. In: *Petőfi tüze*. 1972.) Petőfinek egy olyan versét elemzi (*Itt van az ősz, itt van újra*), amelynek kompozíciós irányát az irodalomban és a képzőművészetekben (főképpen a barokkban) is honos ún. „katarktikus elevatio” szabja meg. A lélek az eksztázisig jut el ebben a folyamatban (gondoljunk Bernini híres szoborcsoportjára, a *Szent Teréz látomásá*-ra és a szentnek a mű alapjául szolgáló önéletrajzi elbeszélésére!). „... erőinek olyan *lőllokozottsága ez*, amely az emberi dolgok lényegének villanásszerű fölismerésével ajándékozhatja meg szellemünket.” (276. l.) Az irodalomban az eredménye ennek a lélektani folyamatnak a romantikától és Baudelairetől kedvelt „ódához emelt dal”. *Az év végén*, hasonlóan Petőfi más verseihez (*Levél Arany Jánoshoz, Beszél a fákkal a bús őszi szél*), tökéletes, szinte az *Itt van az ősz, itt van újra*... címűnél is hiánytalanabb megvalósítása a katarktikus elevatiónak. Dalszerű kezdésének jele a csaknem minden költői diszt nélkülöző hang, a megszólitott pályavégzett évhez, majd lantjához mint meghitt beszélgetőtársakhoz intézve közvetlen, intim szavait. A keresetlen, szinte köznapi szókincs, a kijelentő és félbeszakított mondatok a grammatikai jelei az egyszerű, közvetlen közlésnek. Bár azért mégsem teljesen a stilisztikai zárópontról indul: két ellentét (*menj – várj, sötét van – égő lámpa*), egy ismétlés (*Megpenditem, régi lantom, / Megpenditem húrjaid*) és a *lant*, a *húr* metonimikus említése a „költészet” és a „költészet hangja” helyett a jelei a költői, itt azonban még dalszerű kezdésnek. A stílus a harmadik versszakban, az enjambement-nal kiemelt *ünnepélyes percek* említésével kezd – bár egyelőre alig észrevehetően – emelkedni. Lantjához most már felszólitó mondatokban szól, a felszólitó módú igéket két esetben ritmikailag exponált helyre, a sor élére helyezve. Az utolsó dal lehetőségére utaló negyedik versszakban – a fokozatosan feszültté váló lelkifolyamatnak megfelelően, sűrűsödnek az ihletállapot kifejezésére szolgáló grammatikai-retorikai-stilisztikai eszközök: a *ki tudja?* kérdőmondat közbevetése, a *tán utolsó, / Legutolsó lesz e dal* mondatban helyet foglaló fokozás, az utolsó dal lehetőségét kifejező *tán* ismétlése, a *leteszlek – föl sem veszlek*-ben feszülő ellentét és végül a *Hangod, életed*-ben rejlő metaforikus fokozás. Az ötödik versszakban *A hadistenhez szegődtem, / Annak népéhez megyek* körülírás, de különösen az enjambement-nal nyomatékosított s hangzásával is expresszív *véres karddal / Irok költeményeket* készítik elő közvetlenül az „extatikus elevatio”-t.

Pontosan a vers közepén vagyunk, a lelki folyamat fordulópontja egyúttal hangnenváltást is jelent: az egész költészetét reprezentáló hatyúdakra gondolás az ódaiság ünnepélyes hangjára inspirálja. Ha eddig a dalszerűségtől az ódaivá emelkedés mesterei lélektani ábrázolásának és stílusbeli kifejezésének lehettünk tanúi, most a szinte eksztatikus lelkiállapot és szövegbeli kifejezésének egységét csodálhatjuk meg. A hangnenváltozás, a moduláció egyik szembetűnő jele, hogy míg az első öt versszakban a narratív és a posztulatív részek s nekik megfelelően a kijelentő és a felszólitó mondatok arányosan foglalnak helyet, a második öt versszakban úgyszólván csak felszólitó mondatok vannak, a felszólitó módú igei állítmányokkal a sorok, felsorok vagy a strófa élén: *Zengj tehát... Zengd ki... Szólj vadúl... Légy vihar... Légy tükör... Adj ki minden hangot... S szólj erősen... Mennyire érthető a lantjához intézett posztulációknak ez a halmozása, hiszen egy nagy gondolkodó, nagy művész, alkotó közéleti embernek is kivételesen nagy egyéniség utolsó – egy nemzethez, talán az egész emberiséghez intézett megnyilatkozásának lehetőségéről van szó. Tudjuk, csupán elképzelés ez a helyzet, de olyan fikció, amelyet a költő halálosan komolyan vesz, amely, mire a versben idáig jutottunk, már nem csupán baljós lehetőség, hanem a költő lelkében élő valóság.*

Az indulat vonalának ívelését jelzi az ismétlési, a párhuzamossági és ellentéti mechanizmus is – különösen a hatodik versszakban: itt a legnagyobb az indulati töltés, itt van a költemény dinamikai tetőpontja, a hangzóssági expresszivitások sűrűsödése is erre vall:

*Zengj tehát, zengj, édes lantom,
Zengd ki, ami benned van,
Szólj vadúl, és szólj szeliden,
Ragyogóan és sötéten,
Szomorúan és vígan.*

A következő versszakban már két-két sor jut a metaforikus körülírásai kifejezett ellentétpárokknak: *Légy vihar* (. . .) *Légy szellő* (. . .). Nem mintha vesztene az indulat intenzitásából, csak szárnyalása most már egyenletesebb, ünnepélyesebb. A nyolcadik versszak egyetlen metafora (*Légy tükör*) kibontása – s közben mintha ismét bensőségesse, megindulttá válnék hangja. Erre vall a második sor ismétlése: *Légy tükör, melyből reám néz, / Egész, egész életem* (. . .), s itt foglal helyet a feltűnő enjambement-nal is kiemelt gyönyörű ellentétpár: *Melynek legszebb két virága / A mulandó ifjuság s a / Múlhatatlan szerelem*. Ha vannak sorok, amelyek halálunk órájáig elkísérnek bennünket, amelyekről szívünk újra és újra átmelegszik, valahányszor felidéződnek bennünk, akkor ezek azok! Jöhet ez után még valami? Nem kellene itt a kimondhatatlanság küszöbén a szónak elnémulnia, ugyanúgy, mint a *Minek nevezzelek?* képrázatos metafora-sora végén az *Édes szép ifju hitvesem* bensőséges megszólítás után? A költő maga cáfol rá kétségünkre, amikor a következő versszakban az egyéni élet, halál, ifjúság, szerelem, költészet után a végtelenbe tágitja perspektíváinkat, az ég és a föld között lebegtetve képzeletünket. S minő szavakkal!

*Adj ki minden hangot, lantom,
Ami benned még maradt . . .
A nap is, midőn lemégyen,
Pazarolva földön égen
Szétszór minden sugarat.*

S még mindig nem a végső beteljesülés! Az indulat még nem lobbant ki, az ihlet még mindig sugalmaz valamit, olyant, ami még magasabbra emel a szépség tündöklő régiójában. Ha az előző versszak a térbeli, ez az időbeli távlat végtelenbe tágitása. *Indulsz, pályavégzett év* – szól a vers intonációja. Az élet egy pillanatát rögzíti, azt, amikor az óévet felváltja az új. S mi lesz a pillanatból, mire a vers végére érünk? Örökkévalóság, költői nyelven szólva: halhatatlanság:

*S szólj erősen, lantom, hogyha
Már utolsó e dalod;
Hirtelen ne haljon ő meg!
Zengjék vissza az időnek
Bércei, a századok.*

S milyen mesteri fogással állnak elénk a „századok”! Egy feltűnő enjambement-nal (birtokos jelzöt, birtokot szakít szét) készlet pillanatnyi megállásra, s teszi az amúgy is, már a vers végére kerülés révén jelentőssé vált három súlyos szót még jelentősebbé, s biztosít ezzel versének epigrammatikusan frappáns, dinamikus lezárását. Két éve, szintén az év vége felé írt másik „hattyúdalában”, az *Egy gondolat bánt engemet*...-ben a nagyszerű halált követő nagy temetési jelenet, a szenvedő emberiséggel a halálban való névtelen azonosulás a záró mozzanat. *Az év végén*-ben a halálhoz a halhatatlanság képzele társul. Halál és élet, elmúlás és újjászületés, testi elenyészés és valami módon emlékekben vagy alkotásokban való fennmaradás: ez a teljesebb, az egyetemesebb lét, s ha a nagyszerű eszmei tartalom és művészi megoldás tekintetében nem is, ebben *Az év végén* még az *Egy gondolat bánt engemet* . . .-nek is felette áll.

Azzal, hogy megjelöltük a vers kompozíciós erővonalát, s rámutattunk: a lélektani kibontakozást, amelyben e belső szerkezeti vonal irányát ismertük fel, mily tökéletes harmóniában követi a vers grammatikai, retorikai, stilisztikai és akusztikai tartományainak vonulata, korántsem merítettük ki *Az év végén*-nek, mint versstruktúrájának

jellemzését. Így fel kell hívunk a figyelmet a klasszikusan logikus és világos építkezésének egyéb vonásaira. Ilyen a Petőfi-versek egész sorára jellemző *szimmetria*: a két fő szerkezeti egység tőkéletes terjedelmi megfelelése (versünkben 5–5 versszak, a fordulópont pontosan a vers közepén). Ugyanakkor azonban – láttuk – a vers kibontakozása egy egységes, megszakítás nélkül ívelő folyamat, a dalszerű hangütéstől az ódaivá emelkedés fokozatain át egészen a halhatatlanságra utaló himnikus befejező sorokig. A klasszikusan világos szerkezet másik jele a vers *egységes átkomponáltsága*. Ezen azt értem, hogy az építkezésnek a vers egészére jellemző tiszta logikája a kisebb egységekben is megtalálható. Kisebb egységeken a versszakokat értem. *Az év végén* metruma az 5 soros, 8 és 7 szótagos magyaros, hangsúlyos ritmusra is könnyedén perdülő trocheusi sorokat egyesítő strófa (8, 7, 8, 8, 7, x a b b a rimképpel). A strófa rímtelen első sorában mindig valami lényeges hangzik el, amely azonban csak a következő sorban egészül ki, az egymással rímelő következő két sor a legtöbb esetben (egyetlen kivétellel) az első két sor ítéletének bővebb kifejtése, magyarázata, mely az utolsó, a másodikkal rímelő sorban válik teljessé; ez utóbbi egyúttal logikailag az első vagy első két sorra felel. Íme:

És ki tudja? tán utolsó,
Legutolsó lesz e dal;
Tán ha téged most leteszlek,
Többé majd föl sem vehetek,
Hangod, életed kihál.

Végül, mint a klasszikus építkezés még egy vonását említsük meg a logikai, grammatikai és ritmikai egységek megfelelését, amelyet mindössze 5 esetben tör meg enjambement – láttuk – minden esetben expresszív funkcióval.

Ugyanaz a vaslogika és formai fegyelem az egyes strófák építkezésében, mint az egész versében! És – tegyük hozzá – ugyanaz az egyértelműség és következetesség, mint Petőfi politikai, társadalmi és erkölcsi gondolkodásában és magatartásában!

*

Dolgozatom elején felvettem a kérdést, ösztönösen vagy tudatosan alkotó költő volt-e Petőfi? *Az év végén* és még sok más Petőfi-vers beható elemzése után aligha lehet kétséges az utóbbira adott igenlő válasz igazsága – naivitásnak minősítve természetesen az alkotás minden mozzanatában való tudatosság, átgondoltság feltételezését. Más kérdés, hogy könnyedén vagy lassan, küszködve alkotott-e költőnk, mint a számos töredéket maga után hagyó Arany? Petőfi az első típust képviseli. De különben 26 évvel hogyan is hagyhatott volna maga után egy, a teljesség benyomását keltő, világirodalmi méretű és jelentőségű költői életművet?

A kezdetben felvetett másik probléma volt a „rongyos vitézek” értelme. Hiszem, hogy idáig jutva a „rongyos” jelző megfejtése sem lehet kétséges. Oly értelemben jelent ez igénytelenséget, hogy tagadja (s a vele szemben álló, őt támadó, az életszerűtlen, tartalmatlan, vagy legalábbis formájában a tartalom fölé növekvő költészetet képviselő táborral szemben teljes joggal) a forma uralmát a tartalom fölött. Ez a magatartás tehát a művészi tartalom és a művészi forma magas színvonalú egységét jelenti – már abban az időben is, amikor *A természet vadvirága*, a *Csalogányok és pacsirták* és a *Rongyos vitézek* c. ars poeticaszerű verseket írta.

Éppen ezért nem nehéz megadni a választ a ma sűrűn felvetett kérdésre sem: eléggé modernül hat-e ma Petőfi, s ennek megfelelően hogyan él korunk ifjúságának értékelésében? A válasz ez lehet: Petőfi nem modern, hanem örökértékű – még akkor is, ha vannak időszakok, amikor ezt kevesen vallják meggyőződéssel. Maga jövendölte meg, hogy dalait *az időnek / Bércei, a századok zengik vissza. S az álmodók nem hazudnak*. Minden azon fordul meg, hogyan sáfárkodunk a ránk maradt kincssel.

„ÁLMOSS VAGYOK ÉS MÉGSEM ALHATOM”

Áthallások egy ritkán szavalt Petőfi-versben

Milyen szépek a magyar irodalom áthallásai, mintha zárt ajtók mögül dallam hangzana. Úgy rémlik, találkoztunk már az átszűrődő dallammal, de hol?

Petőfi gyorsan cselekszik, első impulzusra, őszinte felháborodásból, őszinte elragadtatásból. Oly gyorsan cselekszik, hogy ideje sem marad tünődésre. Hisz annyi gazság van a földön, amire a reagálás csak egyértelmű lehet. Őt nem szállja meg az önbizalom hiánya, a belső töprengés, a hamleti kétely.

Kivétel az 1845-ös esztendő. A nagy hangpróbák ideje. A 12 hónap, mi bemutatja szinte az egész Petőfi-repertoárt. Találkozása a korai, értelmetlen halállal megállítja, megdöbbeneti, s elhangzanak a filozófáló sorok:

Haszontalan história az élet!

Miért is van, vagy mért nem végtelen?

(Mulatság közben)

Ritka eset, hogy alászáll a feneketlen kútba, ahonnan mint palackból szabadult rémek, felgomolyognak a szellemek.

S itt megtörténik az egészen finom áthallás. Petőfinek majdnem mindig ütőhangszerekre írt, dalin pengő hangjai, s a szerelmi hívogatás nászindulószerű, prim hegedű-hangzatai sejtelmes gordonka-dallam üt át, úgy rémlik, találkoztunk már vele, de hol?

Álmos vagyok és mégsem alhatom;
ébrek vagyok és mégis álmodom.

Álom és ébrenlét határán, félálomban minden megtörténhetik, ez az éber-álmodás órája, ami oly ritka Petőfinél. A sejtelen ideje, aminek ezüstös atmoszférája derűs hangolásban itt-ott a János Vitézben érződik, hazavágyóbban a Tündéralom-ban és telitalálatként a Szeptember végén-ben.

A dallam azonossága árulkodik a költői műben akkor is, ha a vers „tartalma”, – ne felejtsük, a XIX. század közepén járunk – teljesen másról is szól.

„Álmos vagyok és mégsem alhatom”

szinte rá-rimeit a Vörösmartytól áthangzó dallamra:

„Alunni fogsz s nem lesznek álmaid”.

(Kisgyermek halálára)

Ó, tudom, ez a két vers egészen másról „szól”, csupán a sejtelem ugyanaz, nem az evilágon való lehetőről szólnak, hanem a lélek lehetetlenje szólal meg, annál erősebben és szuggesztívebben, minél reálisabb, sőt naturálisabb elemekből áll össze a látomás:

„Itt egy öreg cigány a derezsen,
ütik, verik, kínos-keservesen
vernek le róla húsdarabokat,
fájdalmában, mint a kutya ugat.”

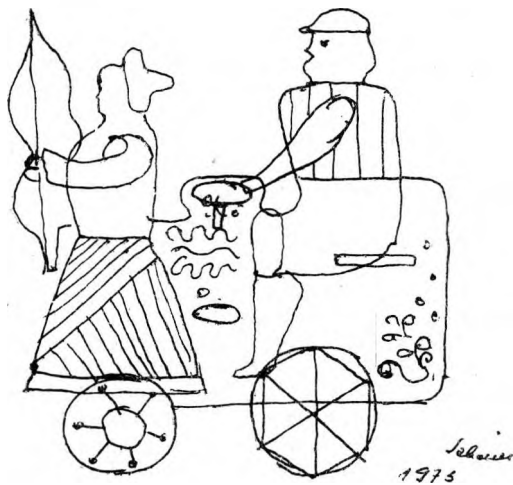
Vagy a mindennapi, falusi látvány hogy épül be a véres látomásba:

Nem sír lesz az, nem. Kút, mert ott hever
mellette a nagy százakós veder.
Most leereszti a roppant vedert...
Nem víz, de vér, mit e kútból kimert.

A Csongor és Tünde látomás-sorozatához kapcsolódik e reális-borzalmas álomlátás, ami a vers végére újra hazaérkezik Petőfi hangvilágába, a gyermek egyszerű-őszinte rémületébe, gyermeki fogvacogásba, amitől a kísértetvilág veszti varázserejét, érezzük, közel az ébredés ideje:

Mindenki alszik, csak magam vagyok
nem alvó. Csend van, csak fogam vacog.

S hogy az áthallás tüneménye még 130 év után is működjék, transzformált s a XX. század alkonyának kifejező erejével: Petőfi egyszerű, gyermekin elementáris dallama hangzik át Weöres Psyché-ciklusának betyárakasztó versén. (*Ius ultimae noctis.*) Bizony nem a Petőfi-epigonok pörgekalapos és témacsépelő technikájával, hanem a költői „áthallás” kísértet-biztos módján, amikor élő és holt ötvözve megjelenik s az olvasó-hallgató szívében „csend” lesz, csak „foga vacog”.

A PÉTŐFI-OKTATÁS NÉHÁNY PROBLÉMÁJÁRÓL

Máris tudjuk, hogy az évforduló igen nagy haszonnal járt a Petőfi-kutatást illetően. Egy-egy cikk, tanulmány régebben is megjelent már, de az évforduló kapcsán kiadottakkal együtt sok vonatkozásban kétségtelenül új és jelentős vonásokat csak most rajzolnak Petőfi bennünk élő arcára, vagy éppenséggel igaznak hitt jellegzeteségeket kérdőjeleznek meg, illetőleg törölnek le erről az arcról. Egynémely vonatkozásban – talán épp a legfontosabban – megingott az a szilárd meggyőződés, amit Petőfi szerepjátzásának szoktak nevezni; kiderült, hogy annak a téves életrajzi adaléknak a korrigálása, miszerint Petőfi rossz színész volt, az egész életmű eszmei kérdéseit is érintheti. Igen erős figyelmeztetést kaptunk arról, hogy Petőfi „magyar tája nemcsak a róna, a gulya, a dé'ibáb idilli vidéke, hanem akasztófákkal, börtönökkel telelakott, sötét és ijesztő ország is”. (Fekete Sándor.) Petőfi tudatában – hittük – semmiféle vonatkozásban nem lehettek kétségek és vívódások, – ő az egyszerűség, a tisztaság, a naiv életszemlélet költője volt. Kiderült, hogy voltak kétségei és vívódásai. Meg kellett tanulnunk, hogy – a sokak szemében érthetetlen – vagdalkozásai az adott társadalmi közegben üldözött-űzött forradalmár válaszlépései voltak, azé, akinek egyéni, benső és nagyfokú égéséhez-izzásához – amelynek segítségével huszonhat évbe egy világot olvasztott bele – egy majdnem szünet nélküli hajsza is párosult. Petőfi-képünkbe azt is be kell ezek után iktatnunk, nem mellékes szinként, hogy ez a forradalmi izzás miként termelte ki önmagából és avatta a benne folytonosan jelenlevő költészet táperejévé azokat az eszméket, amelyeket utópista szocialista eszméknek nevezünk.

Vajon reménykedhetünk-e abban, hogy az évforduló változást hoz a Petőfi-oktatásban is? Ennek célja nyilván az, hogy az általános, a középiskolás tanulók, a főiskolai-egyetemi hallgatók jól ismerjék és szeressék a költőt, illetőleg, hogy egyéniségükbe, s ezen a réven cselekvéseikbe beépüljön mindaz, ami e nagyszerű költő és nagyszerű forradalmár segítségével egy mai ember számára eleven hagyományt jelenthet.

Ifjúságunk Petőfi-képével kétségkívül baj van. Erről a TV „Keressük Petőfit” sorozatának idevágó részei, a körükben elvégzett felmérések éppúgy tanúskodnak, mint azoknak az íróknak-tudósoknak-fordítóknak véleménye, akiket az *Irodalomtörténet* című folyóirat megkérdezett: „Van-e, s ha igen, miért van az ifjúságban idegenkedés Petőfi költészetével szemben?” (It. 1973/1.) A válaszok között elvételre találunk olyat, amely a felmérések és ez irányú tapasztalatok negatív eredményeit kétségbe vonná, és fenyegetéskereskedésnek, ifjúkori avantgardizmusnak tartaná csak. Az elutasítás vagy idegenkedés forrásvidékein ezek is fellelhetők. A „miért?”-re adott feleletek azonban túllépnek ezen és nagyon széles skálára terülnek szét. Ezek szerint az idegenkedés okai: Petőfi szertelensége, nagy gesztusai, tehát külső romantikussága; az a hiedelem, hogy mindent könnyen megoldó zseni volt, noha a mai ifjúság a nehéz küzdelemben elért győzelmeket szereti; a tankönyvekben megjelenő egyoldalú Petőfi-kép, mely az arányaihoz túlzott mértékben közölt publicisztikai és leíró verseiből alakult ki; kötelező olvasmány, amittől mindig idegenkednek; túl egyszerű, nem elég modern költő az ifjúság számára; hogy „a társadalmi és tudományos fejlődést-haladást . . . azonosítják a művészeti haladással-fejlődéssel” és „Ha a 19. század első felének tudományos, társadalmi gondolkodása ma már nem korszerű . . . nem lehet korszerű . . . annak a korszaknak esztétikája sem” (It. jelzett szám, 98–99. Martinkó András); szabadon választott olvasmányaik mai versek, s ezek alapján nem értik, mi Petőfiben a költészet, a

költői; Petőfi meg-megújuló támadások nélkül olyannyira egy rögzített és változtathatatlan értékrendben helyezkedik el, mint talán egyetlen multbeli költő sem; ma már nehezebb forradalmárnak lenni, és nem is jelenti ugyanazt, mint Petőfi esetében volt, – és így tovább.

A válaszok közül kevésből hiányzik az igazság egy része és az is feltehető, hogy zömükből összeállhat a teljes igazság. A vélemények mögött feltárhatjuk épp azt a képet, amelyet a költőnek egy rögzített és változtathatatlan hitt értékrendben való helye szabott meg. Érdekes és jellemző, hogy – elsősorban oktatásunk számára – ezt az értékrendet egy tudós, egy költő, és egy politikus állította fel: Horváth János, Ilyés Gyula és Révai József. Tudjuk ma már pontosan, hogy mindhárom mű milyen értékekkel és fogyatékoságokkal rendelkezik. Az is nyilvánvaló már ma, hogy e három mű közvetítő csatornái – esetleg maguknak a műveknek szándékával ellentétben – mennyivel torzították el – ilyen-olyan irányban – a három műben elének állított költőalakot. Az értékrendet – amelyben tehát Petőfi az ifjúság köztudatában elhelyezkedik – nemcsak e három mű, de közvetítői is állították össze, alakították ki. Időben Révai József munkája a legutóbbi, s igen jellemző, hogy az ezt követő és lényeges kutatások eredményei csak most, az évforduló kapcsán kialakult „akkumuláció” révén kezdenek hatni.

Mindebből azt hiszem nyilvánvaló a meggyőződés: Petőfi-oktatásunk is e három mű közvetítő csatornája, lévén, hogy a tankönyv- és jegyzetírők, az általános, a középiskolai, de az egyetemi-főiskolai oktatók fő forrása, amikor Petőfit *értékelni* akarták, ez a három mű volt. Azt hiszem a következtetés is egyértelmű: csak akkor következik be a kívánatos fordulat, ha a Révai József munkája utáni kutatások eredményei is elterjednek az oktatás minden szintjén. Mindazoknak, akiknek kötelességük és módjuk van rá, igen komolyan kellene törődniük Dienes András, Mezősi Károly, Lukácsy Sándor, Fekete Sándor és Pándi Pál munkáinak megismertetésével. Ady-oktatásunkban igen komoly szerepet kezd játszani Király István könyve. Mivel a Petőfi–Ady–József Attila „hármasság” az igazi irodalomtörténeti tartópillérünk – az újabb Petőfi-kutatások eredményeit nemcsak egyetlen költő jobb megismerése céljából kell minél hamarabb ismertté tenni.

Az újabb munkák nyomán a Petőfiről kialakult kép egyre bonyolódik és egyre tisztul. A folyamatnak ez a kettős jellege teljes korrelációban van. A feladatot – az igazabb megértést és megértetést – nehezíti, hogy már az irodalomtörténet sem csak a korabeli Petőfire vonatkoztatva akarja a maga adekvát eredményeit meghozni, hanem élete és műve korunkhoz szóló tanításának érvényességét is keresi, – az oktatásnak pedig fokozottabb mértékben kell erre törekednie.

Ismeretes, hogy a Petőfi műveiben található ún. egyszerűség kétféle forrásból táplálkozik. Az egyik, ahogy Tamás Attila könyvéből is (Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig; Akadémiai Kiadó, Bp. 1964.) tudhatjuk, a magyar parasztságnak a még Petőfi korában is érvényben volt életmódja-életszemlélete, amelyben az ember és a természet közötti viszonyrendszer még tökéletesen harmonikus. A természet szón ebben az összefüggésben szótári jelentésénél többet kell értenünk, sokkal inkább az egész külső valóságot, amelybe az adott ember cselekvései és a társadalom is beletartozik. Az említett viszonyrendszer még nem elvont, minden részlete a tények egyszerűségével és közvetlen létszerűségével jelenik meg benne, – még a benső tartalmak is objektív tényként kezelhetők. A harmonikusságot alapvetően jelenti az a jellegzetesség, hogy a külső valósághoz való kapcsolatok teljesen egyértelműek, és hogy érzelmi töltésüket két érzelem adja: a szeretet és gyűlölet. Szó sincs azonban itt a romantikának valamiféle, a két szélsőséges érzelemre lecsökkentett változatáról. Méghozzá éppen azért nincs, mert noha ez az érzelmi töltés mindig egyfelől a szeretet, másfelől a gyűlölet körén belül marad, mindkettőnek skálája nagyon széles. A szeretetnek és gyűlöletnek nem a túlsó szélénél, nem a legtávolibb részem lobog az érzelem, – ellenkezőleg, idáig csak ritkán jut el. Mindkettőben megtartja a harmonikusság – és nem a langyos kiegyensúlyozottság – megszabta mértéket. Ami feltűnően hiányzik a viszonyrendszer majd minden részletéből, az a kapcsolatok ambivalenciája.

Az én a külső valóság jelenségeit vagy szereti – ha távolról sem egyforma hévvel –, vagy gyűlöli – ha korántsem azonos mélységgel.

Petőfi a legtermészetesebb módon emeli ki és fokozza fel, soha meg nem hajló gerinccé, az ebben a világképben benne rejlő plebejus-forradalmár osztályszemléletét. Ez az ún. egyszerűségnek a másik forrása. Petőfi népi realista világképében tehát a világ minden jelenségéhez való viszony egyszerű – hiányzik belőle az ambivalencia: vagy szereti vagy gyűlöli, ám a plebejus-forradalmiság határozza meg mit gyűlöljön és milyen mértékig, mit szeressen és mennyire.

Ezen a képen alapjában nem változtat, lényegében nem módosít, ha szemünk vívódásait, gyötrődéseit is észreveszi. Mert ez a vívódás – aránytalanul kevés műtől eltekintve – nem a valamihez való viszony ambivalenciái között zajlik le. Leginkább oly gyötrődés ez, melynek malomkövei egyfelől az ő valósághoz való viszonyának igazsága, másfelől az, hogy az emberek nem hiszik ezt, és nem is cselekszenek ennek alapján. (Azt hiszem, a mostanában sokat emlegetett-vitatott *Világosságot!* című versnek is ez a lényege.)

Az akármelyik iskola padjában ülő diákoknak-hallgatóknak kétségkívül igen nehéz közel kerülniök ehhez az egyértelmű viszonyrendszerhez. Ma igen sok viszony legalább ambivalens, de inkább polivalens. Nyilvánvaló, hogy kellő magyarázat nélkül naivságnak, sőt talán az életismeret hiányának tulajdonítja az olyan életjelenségekhez fűződő harmonikus egyértelmű viszonyt, amelyekhez az ő és környezetének viszonya diszharmonikus és polivalens.

A harmonikus egyértelműségekre jellemzők például a következők: a kurta kocsmatulató legényei nem rettennek meg a hatalomtól, nem is a hatalommal való dacolásból vigadoznak tovább, s amikor a szegény lány megjelenik, egyikőjük sem ad hangot annak, hogy szeretnének tovább mulatozni, amire egyébként valószínűleg nem mindennap van lehetőségük. Mulatásuk is a vidámság természetes felfokozása, nincs benne sem sírva-vigadás, sem kompenzált könnyebbség-keresés, sem kompenzált „ki vagyok én” magatartás. Nem a „vén cigány” mulatozása ez, nem Turi Danié, nem Pisztoli úré, nem Szakhmáry Zoltáné. A költőnek helye van, pontos-fontos és egyértelmű helye ebben a közösségben, ezért nem kell egyéni és érzelmi támaszt kapnia, s ezért nem keseredik el, ha apja nem érti mesterségét, és ezért nem únja anyja ezer kérdését valamiféle „költői fensőbbbségből”, vagy a meg nem értettség ugyancsak kompenzált fontosság-tudatából. Megmászhatatlan, kimozdíthatatlan helye van a költőnek ebben a közösségben, amelyen a legtermészetesebb egyértelműséggel kell és lehet megmaradni „ha *folyóvadat küzködni* kell”, de még akkor is, ha „Talán az élet, munkáinkért, / *Nem fog tiszetni semmivel*”. Ha valakit megszeret, egyértelműen szereti, és ezen elhagyatása sem változtat. Nem azért lesz szerelmes, hogy viszonszeressék – szó sincs itt érzelmi piacról. A tájnak nemcsak a szem számára szép részeit szereti, de a királydinnyés, sivár homokot is, a levágott sarjúrendek egyébként nem túlságosan rendkívüli és nem különlegesebben szép látványát is, sőt a sivitő és birkózó ezeleket, a fagyot, a rozszant, ütött-kopott, az objektív valóságban egyáltalán nem szép Kutyakaparót. A bitót, az akasztófát akkor is gyűlöli, ha egy-egy rablógyilkos feltehetően megérdemelten kerül rá, mert az egyértelmű népi realista világképből nézi és a plebejus-forradalmár szemével látja. A nemeseket kivétel nélkül gyűlöli, nála nincsenek – noha a valóságban lehetnek – jó nemesek, a népet kevésbé kizsákmányoló földbirtokosok. A között, mennyire nem szereti a Kárpátokat, és mennyire nem szereti a királyokat, nagy és széles a skála, de mindig egyértelmű a viszonya. Azt, hogy a szeretet és gyűlölet skáláján valamilyen életjelenség melyik fokon található, lényegében mindig a plebejus, vagy a népi demokratikus forradalmár világnézete szabályozza. A viszony nyilván ezért is lehet egyértelmű. Ha az életjelenségekhez való viszonyaink értékskáláját nem világnézet, hanem a helyzet való egyéni hozzáalkalmazkodás dönti el és szabályozza – a viszonyhálózat nem lehet sem harmonikus – és ez kiiktatja a boldogságot –, sem egyértelmű, – ez pedig összekuszálja az életet az én körül.

A költő forradalmiságáról bennünk élő jelleget talán még mindig befolyásolják a 19. század második felétől rajzban-festményben-történetekben rögzített „romantikus

külsőségek" képe. Még ma is látni régi házakban-padlásokon múlt században készült, akkor kocsmák-kávéházak, de szobák falán függött olajnyomatokat, például Petőfi a segesvári csatamezőn, amint vérző ujjával írja a porba „Hazám”. Talán még a régi március tizenötödikék ünnepi szónoklatainak-szavadatainak stílusa is él bennünk. A forradalmisághoz a köznyelvi értelemben értett „romantikus hősiesség” mindazideig szükséges, míg egy társadalom meg nem érkezik a szocialista forradalmi utáni helyzethez. A „romantikus forradalmiságnak” nemcsak igen nagy hagyománya van – ha tetszik Spartacustól kezdődően – de az emberiség egyik nagy értéke is mindig megtalálható benne. Ereje tehát igen nagy. Ezt csak növeli, hogy Petőfinek az olajnyomatoktól függetlenül, objektíve is voltak olyan élethelyzetei, amelyek ezt a „romantikus forradalmiságot” mutatják, s amelyet a képzelet, a fantázia objektív alapokból kiindulva színezhetsz, fejleszthetsz tovább. Mit kezd egy mai ifjú ezzel a forradalmisággal? Vagy gevarista-maoista „hevílet” forrásává válik, vagy az egészet mint idejétmúlt magatartásformát utasítja el.

Jól tudjuk mindannyian, hogy Petőfi forradalmiságának efféle külső-belső gesztusai egyáltalán nem merítik ki forradalmiságát. Életének sokkal több olyan külső-belső cselekvése van, amelyet joggal nevezhetünk forradalmi cselekvésnek. Mindenekelőtt az az elvi szilárdság, amely a világ minden jelenségével való kapcsolat alap-meghatározója, azoknak tartalmat adó tényezője. Ezt akár a versekből visszakövetkeztetve, akár életrajzi adatokból azonnal megnyilvánulva mindig észrevehetjük, még – s ez végtelenül fontos – a legapróbb napi eseményekben is. Ennek a világnézetnek a halál – ami számunkra az egyik legfőbb rossz! – szerves, természetes és nem „ameddig lehet minden áron elkerülendő” tartozéka. Petőfi mindennapjainak forradalmisága egyenlő a világnézet érvényre juttatására irányuló, a külső valóságban a világnézet megszabta célok eléréseért lefolytatandó szívós-következetes tevékenységgel. Ezt a forradalmiságot tanulóink-hallgatóink a maguk életével is sokkal jobban összeköthetik. Különösképp, ha nyilvánvalóvá válik számukra: Petőfinek nemcsak esztéta-ellenfelei voltak, nemcsak verseit támadták-harapták. De – számtalan mű tanúskodhat – a világnézet megszabta aktivitásával szemben, azzal ellentétesen tevékenykedők is. De talán még hasznosabb tudniok, hogy igen szép számban közönyösek-közömbösek voltak fellelhetők azon a körön belül, ameddig akció-rádiusza elért. A képzet egyszerű lenne, ha a mai Pató Pálok az akkoriakhoz hasonlóan egyértelmű ellenségei lennének a világnézetnek. Az *Ebéd után* című vers heverészésre váró henyéje-heréje több és közvetlenebb kapcsolódási pontot kínál mai életünkhöz.

Petőfi-oktatásunk csak akkor lehet hasznos is, érvényes is, ha nem a minden városban-községben megtalálható utcanév és szobor kialakította megmerevedett pózt közvetítjük, hanem az eszmeiségért harcoló, a harcban súlyos sebeket kapó, és a világ-irodalom egyik legmagasabbrendű művészetét megvalósító embert-költőt állítjuk hallgatóink belső szeme elé, tudatuk reflektorába.

A kép egyszerűbb, tisztultabb, de bonyolultabb is. Petőfi-oktatásunk sarkpontja, mennyire tudjuk a Horváth János, Illyés Gyula, Révai József eredményeivel és tekin-télyeikkel, valamint a közvetítő csatornák igen nagy kényszerítő erejével kialakított rajz-képet önmagunkban kiegészíteniünk, valóságosabbá tenniünk.

PETŐFI ÚJRAFELFEDEZÉSE

Fekete Sándor: Meztláb a szentegyházban
Mezősi Károly: Közelebb Petőfihez

A 150. évfordulóra megjelent Petőfi-könyvek, tanulmányok tudós szerzőit és szerkesztőit új adatok kiderítésének, illetve ismert tények új összefüggésekbe állításának szándékán túl általában az a törekvés is vezette, hogy a legismertebbnek hitt magyar költőt újat mondó szemlélettel mutassák be. Petőfi kivételes költői, társadalmi és morális örökségét az évszázad során belepték az ünnepi szónoklatok és iskolai tankönyvek szóvirágai, közhely-unalma; elszegényítették a sokszor menthetetlen, sokszor menthető, de végül mégis őt károsító egyoldalúságok. Eleven hatását elszigetelte a fölhalmozott „éteri frázisok” tömege. Irodalomtudományunk ma pontosan látja, hogy nincs fontosabb tennivalója Petőfivel kapcsolatban, mint szétörmö „a vak Megszokás” üres szemléletformáit, napfényre szabadítani a teljes, az igazi Petőfit.

Az újrafelfedezők között *Fekete Sándort* több műve okán is említeni kell (említettük is már), de épp a szemléleti új szempontjából különösen hangsúlyosan a *Meztláb a szentegyházban* című tanulmánykötetét. Tóth Dezső „újrarendelő, előlről kezdő, elfogulatlan eredetiség”-gel jellemzi „Petőfi-kutatói karakterét”, ami már hosszabb ideje mutatkozik írásaiban, de az említett kötetben – jórészt már publikált cikkek, kivonatok gyűjteménye – különösen koncentráltan, frissen érvényesül.

Azokkal a gyakori, felületes ítéletekkel szemben, melyek Petőfit egysikú problémátlansággal vádolják, született meg a kötet egyik újszerűségében legmegragadóbb írása *A vívódó költő-ről*. Mi az újszerű benne? Az, hogy Fekete *feltétlen valóság-tartalmat tulajdonít* Petőfi minden szavának, innen kiindulva következtet. Ez ugyan Kolumbusz tojásának látszhat (bár arra is rá kellett jönni), ám eddig rendszerint az történt, hogy a költő egy vagy más megnyilatkozásait – nem véletlen, hogy mikor melyeket – nem vették komolyan, elsíklottak felette, „költői hévből”, „képzéletből”, vagy „egy rossz napján” születettnek vették nem egyszer, ami véres valóság, személyes kín lenyomata költészetében. Azt pl., hogy Petőfinél az akasztófa, lánc, hóhérbárd képzeti szinte állandóak – Fekete nem tartja elintézhetőnek annyival, hogy ezek a korabeli vérpad-romantika ismert rekvizitumai magyar módra. Azaz éppen-hogy magyar módra azok, de a korabeli magyar *valóság* szerint – hangsúlyozza. (Folyton elfeledjük, hogy az idilli táblabíró-világ a szentszövevségi népek börtönének egyik szigorított zárkája volt!?) Ami azt is jelenti, hogy egy Petőfi-szabású forradalmár-egyéniségnek szüntelenül ezekkel kellett szembenéznie. Nem romantikus sztereotípiák hát az erőszakos halál képei, hanem „olyan üldöztetési szorongásról van szó, amely . . . nagyon is valóságos üldözők miatt alakult ki.” A fenyegetettség azonban – tudjuk – nem bénította meg Petőfit, és másfajta eszmei-erkölcsi gyötrelmei sem, jóllehet voltak. Fekete a *Felhők*-korszak verseit és a később is egyre felbukkanó pesszimista verseket, gondolatokat nem tekinti hangulati kisiklásnak vagy érzelmi „túlradásnak” csupán, de abba a hibába sem esik, hogy ebben lássa a költő filozófiájának magvát. Annyit tesz, hogy a kínzó kételyekkel birkózó Petőfit éppoly komolyan veszi, mint pl. A királyok ellen, vagy a Dicsőséges nagyurak . . . ellen kiállót. Hamleti szenvedését hallja ki a *Világosságot!* soraiából: „A kérdések kérdése ez, S nem a „lenni vagy nem lenni”! Használ-e a világnak, aki érte Földradozó magát?” A kérdés és a történelem keserű tanúsága ott áll a nagy forradalmi mű, *Az apostol* összegezésében is, immár személyes tapasztalatoktól támogatva. Az persze nem vitatható, hogy Petőfi a kérdést személyes gyakorlatában és eszmei értékrendjében jóidején eldön-

tötte, de forradalmi következetességét nem halványítja, hogy olykor nagy értelmi és erkölcsi kínok rázták meg. Sőt, forradalmiságának hiteles belső izzását, teljességét mutatja az így kiegészülő kép, amit elvettünk tőle, valahányszor a kételymentes megszólaltat idéztük benne. „... ha kételyei ellenére vállalta maga választotta sorsát, a legtöbbet tette, amit irástudó tehet”. Ki tagadhatná?

A vívódó Petőfi megmutatása azzal a haszonnal is jár, hogy ennek révén lesz felismerhető néhány nagy kortársával való eszmei érintkezése, illetve sorsszerű rokonsága. A terjedelem nem ad lehetőséget e egyszerű kutatási szempont kimunkálására, de amit Fekete jelez, máris azt ígéri, hogy nemcsak Petőfi-képünk, hanem a „magyar 48” képének megújulását is várhatjuk tőle. Kitűnő felismerés – reméljük filológiai teljes kidolgozására is sor kerül –, hogy Madáchot is közeli szálak fűzik Petőfi eszmevilágának némely elemeihez, s emberi magatartásukban is találunk egymásra valló mozzanatokot. Jobban bizonyított és frappánsan motivált a *Petőfi és Széchenyi* közötti oly különös „azonosulás”. A filológus Feketét írói érzékenysége és lényegi tendenciákra figyelmes történeti szemlélete segítette ennek a kifejtésében. Talán a kötet legszebb írása, s egyik legtanulságosabb. Azt sugallja, hogy a történelmi értékelésben kortársak helyét egyéni ellen- vagy rokonszenveik nem dönthetik el. Pályájuk csúcán (ami nem esett azonos időre) Petőfi és Széchenyi voltak a maguk korában legmagasabb szinten képesek arra, hogy egyéni érdekeiken túlemelkedve a legvég-sőkig vállalják a forradalom, a bukott forradalom konzekvenciáit, s ez a tény „sorsuk belső rokonságát” hordozza. „... nekünk mindkettőjükre szükségünk van”, akár Petőfi és Széchenyi, akár Petőfi és Kossuth vonatkozásában. Fekete nem mossa el a személyi ellentéteket és történeti különbségeket, de felismeri azt a történelmileg és morálisan lényeges közöset, ami a mi szemléletünkben összekapcsolja őket.

A színész-Petőfi körül kelt makacs legenda cáfolásával régóta foglalkozik Fekete Sándor. (A legenda szerint a költő rossz színész volt, félreismerte saját képességeit.) Egy tanulmány erejéig (*Borostyán, a vándorszínész*), e kötetben is összegezi kutatásainak fő tanulságait. Egyrészt bebizonyítja, hogy a hamis legendát a színészet megvető, ismert hazai előítélet szülte és nevelte, mely nem tűrhette a nemzeti költőn a komédiás-bélyeget; másrészt – s ez a legfőbb –, hogy a színészpályát járó Petőfi-nek sajátos művészi törekvése, koncepciója volt, kitűnő drámai ízlése és egy akkor forradalmian új játékszínt, a „keresetlen természetesség”-et képviselve. Nem pusztán hóbortból állt vándorszínésznek. Az „ábrándos golyhó” a színpadon is kitűnő valóságismeretről és ábrázoló erőről adott bizonyosságot, mikor egy új művészi kifejezést próbált, akár költészetében, mely különben ezer nyomát viseli a színészet hatásának.

Úgy vélem, ennyi adat bőséges igazolás rá, hogy Fekete rendkívül invenciózus szempontokkal rendelkezik Petőfi újrafelfedezésében. Lényegi és elvi jelentőségű minden probléma, amit kijelöl és kifürkész – az említetteken felüliek is. Munkájának különös értéke egy ritka magasfokú személyes és történeti hitel. Petőfi iránti „szerelme”, a felfedezés-azonosulás-megértés nyomán kelt megragadottsága a módszeres megismerés lépéseinek dinamizmusából süt ki, ugyanakkor – ahogy Tóth Dezső utal módszerének lényegére –: „... elvek és tények helyes – marxista – ... viszonyítását valósítja meg.” Mindig a dokumentálható tényeket tekinti kiindulási alapnak, de egy szilárd történelmi tudatosságú, elvi rendszerben vizsgálja és értelmezi őket, s ebben gyökerezik interpretációjának történelmi realizmusa. Amikor mai írók nézeteivel polemizál Petőfi követéséről (*A követhetetlen*), a szokásosnál nagyobb fokú elvonatkoztatással sikerül megmutatnia miben és mennyiben példa ma is Petőfi. Véleménye különbözik a „lobogót” emelő hurrá-szemléletétől éppúgy, mint az emberi gyöngék nevében lemaradókétól, vagy a Petőfi és maguk közötti történeti távolságot abszolutizáló idegenkedésétől. Mindhárom álláspont közös hibájának véli, hogy Petőfi-ben a „mindenároni forradalomcsinálást” látja s nem a forradalmi jellemet, aki „Eszméiben meg nem alkudott, de a valóság követelményeihez tudott igazodni”. Neki van igaza, mikor Petőfi magatartásában elválasztja a forradalmi jellemet a konkrét történelmi pillanathoz kötött megnyilvánulásoktól, mert csak ez utóbbiakban „folytathatatlan”, de „Petőfi ügyét kell folytatni, nem pedig a XIX. századi kordivat sallangjait”.

Fekete a kötet bevezetőjében „publicisztikai írások”-nak nevezi esszéit, velük az a célja, hogy „azok se tegyék le olvasatlanul e könyvet, akik egy szabályos tudományos dolgozat végigtanulmányozására nem fordítanak sem erőt, sem időt...” Petőfi újrafelfedezése nem csak irodalmi kérdés. Közügy. Fekete könyve alkalmas rá, hogy érdeklődést támasszon iránta mindazokban „akik készek elgondolkodni Petőfinek és kortársainak mai időszerűségén”. De a tudomány figyelmére is méltán számot tarthat.

*

Ha Feketét elsősorban eredeti kutatási szempontjai vezették Petőfi ügyének élvonalbeli tudósai közé, a nemrég elhunyt *Mezősi Károlyt* viszont puritán adatfeltáró szorgalma és szívóssága. Semmit nem tekintett mellékesnek, ami Petőfivel lehetett kapcsolatos. Amivel ő a Petőfi-ügyhöz hozzájárult, nem az újszerű kérdésfeltevés, hanem – legalábbis a *Közlebb Petőfihez* című tanulmánykötet zömében – a Petőfi család életének mindennapjaira vonatkozó mérhetetlen mennyiségű adat felszínrehozása, tényeinek rögzítése. A kiskun vidék levéltári anyagának (s még mennyi mindennek!) „átfésülésével” Mezősinek szinte jegyzőkönyvi pontossággal sikerült rekonstruálni a Petrovits szülők életének minden lényeges társadalmi-gazdasági mozzanatát, gazdálkodásuk alakulását, a redemptusi jólétbe emelkedést, majd a tönkretetés szomorú stációit. Ezen a fonálon követi többnyire Petőfi sorsát, némi kitekintéssel költészete alakulására. Nem kétséges, hogy a költőnek a korabeli valósághoz való viszonyát döntően befolyásolta családjának deklasszálódása, kihullása a rendi társadalom szerény védelmi sáncaiból. Minden középiskolásunk tudja, hogy „Petőfi szülei elszegényedtek”, de hogy micsoda hegyomlás ez a már eszmélő fiú életében, mennyire determináns sorstényező – ezen alig gondolkodtunk még jelentősége szerint. Mezősi néhány nagy tanulmánya egy dokumentumregény életességével állítja elénk az eseményeket és hatásukat, a háttérre vetítve a költői hang és magatartás ebből sarjadó, ezt kísérő összetevőit. Csak az egykori valósággal ilyen közelségben lehetett észrevenni, hogy a 48-as szabadszállási követválasztási botrány egyik legfontosabb előzménye épp Petrovits István e vidéken volt mézszárszék- és kocsmabérleteiben, majd tönkrejutásában keresendő. „... a mézszárszék... követi székbe emelkedni – ez még akkor itt elképzelhetetlen volt”. A Petőfi megbuktatásában főszerepet játszó „kaputosok” személy szerint is ugyanazok, akik apját pár évvel előbb kiforgatták vagyonából. (A kérdésről Mezősi már publikált egy terjedelmes dolgozatot, a jelen kötetben ennek summája található.)

A főtéma kutatása közben több részletkérdést is sikerült tisztázni, illetve új megvilágításba helyezni. Pl. kielégítő magyarázatot talált Petőfinek arra a sok fejtorést okozó kitételére, miszerint ő is a nemességhez tartozott. Mezősi a jászkun kerület akkori kiváltságában, a „redemptusi juss” jogrendjében talál magyarázatot. Ennek révén a közbirtokosi kiváltságok élvezőjévé válhatott „nobilitás” nélkül is, aki vagyont szerzett. Teljesen logikus Petőfi szavait ezzel hozni kapcsolatba. – A hajdani félegyházi kántor és harangozó féltékenységi pöre kitűnő adalékul szolgál egy nagy mű élményalapjának felderítéséhez és további bizonyíték a félegyházi környezet jelentőségére. – Petőfi és szülei viszonyát idilli szépségűnek ismerjük a „családi versek”-ből. E viszony tényleges melegségét, szorosságát a „száraz” adatok tragikusan valóságossá mélyítik, és a világggyűlölet meg a forradalmi lázadás lényegi motívumai sorába iktatják.

Mezősi nagyértékű feltárásait már soha nem fogja nélkülözhetni a Petőfi-biográfia, jóllehet az olvasóközönséget tán kevésbé ragadják meg, mint azok az írásai, melyekben kutató szívósságához és leleményességéhez (pl. a Caraffa-töredék keletkezési idejének vizsgálatában!) kemény polémikus indulat is társul. Két ügyben vitatkozik: Petőfi születési helyének évszázados perében és halála körülményeiről. Kiskőrös vagy Félegyháza? Mezősi Félegyháza szülőhelyi jogáért csatázik. Nem lévén Petőfi-kutató, a kérdést teljességében nem ismerem, de Mezősi álláspontjában, legalábbis egy s más vonatkozásaiban sejtek valami hiteles magot. A félegyházi születés mellett felsorakozó kiterjedt érvelésének egy – igaz: nagy – gyengéje látszik: sem-

mivel sem magyarázza a kiskörösi „összeesküvés” okát, érdekét. Mert előadásából az tűnik ki, hogy a kiskörösi lokálpatriotizmus a keresztlevélre támaszkodó széleskörű összeesküvéssel sajátította ki Petőfit. Viszont pl. a hajdani, állítólagos dajka temetéséről közölt egykorúságok a kérdéstől függetlenül is oly hamisítatlan, édesbús nemzeti giccset revelálnak, aminek negativumára érdemes odafigyelni. A hivatalos álláspont – tudjuk – nem változott, de Mezősi alighanem sok nyugtalanító adatot összegyűjtött, amivel ha mozgást vitt a kutatásba, már nem dolgozott hiába. Petőfi halálának „hivatalos” – Lengyel József székelykeresztúri orvostól származó – leírását abból kiindulva támadja, hogy eszerint a költő tétlen szemlélőként ödöngött a csatahely hátsó vonalaiban, amit Petőfi jellemével, temperamentumával nem tud összeegyeztetni. Személyes ügy: mikor annak idején először találkoztam a Lengyel-féle tudósításon alapuló leírással, ugyanolyan hiteltelennek, petőfietlennek éreztem azt, hogy „egy sütőkemencére ülve belémerült . . . a táj szemlélésébe”, majd a „patak hídjának karjához dőlt” a csata folyamán, mint Mezősi. Ám érzésekkel mit sem kezdhet a tudomány. Mezősi más bizonyító, vagy bizonyítani kívánó adatai – úgy látszik – nem fogadtattak el tudós fórumokon. Dienes András álláspontja van érvényben (a Lengyel- és Heydte-közléseken alapuló), de mondhatjuk-e, hogy Petőfi halálának körülményei már kiderítették?

Mezősi munkásságának pátosza nem lelkes szavakba ömlött, hanem egy páratlanul gondos, aprólékos kutatói életmű anyagába. Ha – reméljük nem sokára – elkészül egy új, tudományos igényű Petőfi-életrajz, Mezősi Károly neve azoké között lesz, akiknek a szerző, vagy szerzők köszönetet mondanak előkészítő munkájukért.

G. SZABÓ LÁSZLÓ

Utolsó tavasz

*Az ablakkeretbe
barkák bolyha tolakszik
új élet nedve kering a rügyekben
– ez még az övé*

*Mögötte az asztalon
szipka ital tenger kacat
levélköteg
sárgult fehéren szétfolyt a kék
„Egyetlen X!”
s lepedőn szennyezett szex-magazin*

*Miért torkolltok ide
egekre boltosodó örömök*

*Bókolnak a barkák –
roppanó sejtjeiben
fák oszlopok
lombja oromzata zeng fel
viaskodón és szerelmesen*

Énekek éneke

*Zöldtátyol zöldmenyegző
május te menyasszony-május
nászajándék-virágok
sokszoknyás nyoszolyó-fák*

*színekkel fölplántlikázott
vőfélykalapok a szélben
május te menyasszony-május
megáradt tükreid előtt*

*öltözz nekem mezitelenre
míg zeng az ég-föld lakodalom
pipacsba jázminba szökj ki
velem mindig-volt szeretődde*

*még meggondolhatod május
szagosak vagyunk paráznak
még visszaadhatod a gyűrűt
szerethetsz ezerkarátos szorítással*

*más-menyasszonya-május
még meggondolhatod szerelmem
szól a zene a zöld zene
táncolhatunk az idő ellen*

*mégegyszer a forgó ég alatt
összeszédülni zuhanásig
lehelj mégegyszer rózsát a számba
gyönyörűséges pirosat
érzékek évada*

ifjúságom

*tüzes vagyok szirmaim vissza-
peregnek a múltból
virágzom*

Végül is

Ügymond
mindig a gyanú bizalmával

S törbeejt minden cselekedet
akár
a szembejövő gondolat
alakot cserél

De végül is
feltűnő ez a hallgatás
végül is –

Szőkevény mindaz
aki amnesziáról álmodik

Szorítóban

Az ütés félúton abbamaradt
(Önáltatás csupán –
a közönségé is)

Az ellenfél
mindvégig ütéstávolságon kívül
tartózkodott – Ilyenformán
(mint láthatja az olvasó)
az első menet érvénytelen

Majd
a másodikban   vagy a következőkben –

– – – – –
Az óvást
a mérkőzés tisztaságáért
   esetleg a
befejezetlen mozdulatért
itt kérjük feltüntetni

ZÁGONY RUDOLF

Skóciai emlékek

I

A BENNACHIE CSÚCSÁN

*Szélvájta csend
köben
a test
már letelé imbolyog
szavak magányát görgeti*

*lent
kidőlt korsó a száj
hegyek tajtékát ontja*

*a szem
mozdulatlan
otthoni arcot lát
hanga kékjébe temetve*

II

ABERDEENI TEMETŐ

*Az ág hegyén
dudaszó*

*de lábadról
lerúgtad a dobogást
s gránit-asztalod mögül
fölmersedsz*

*vágyad teritéke
pázsitra dőlt
feltámadásod
mélyebbre
nem döngölheted*

*mellettem lépsz át
a falon*

*életed fejköve
névtelen*

III

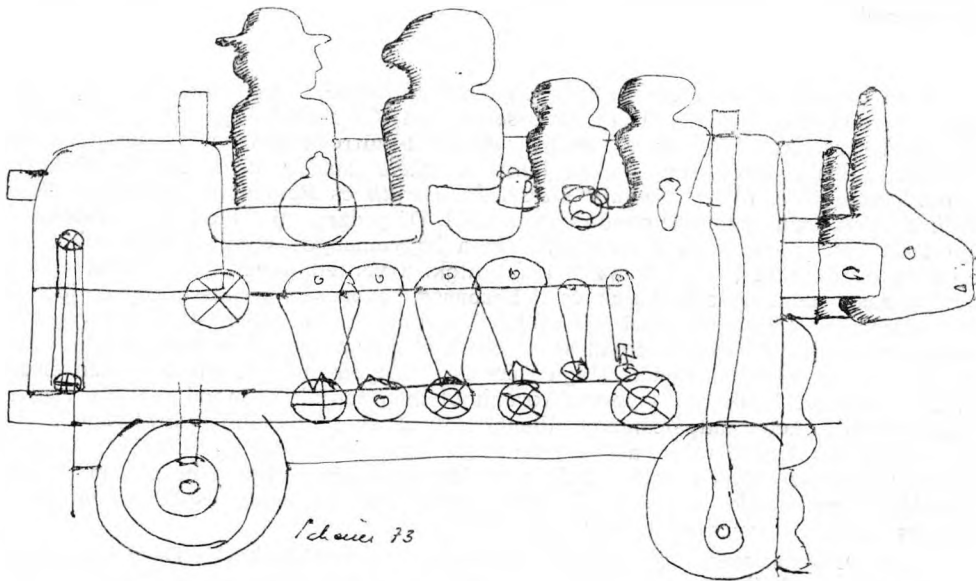
TENGERPART

A katlan-*éj*
sirályt költ
szárny peremén
egy álom
véget ér

a vizen
gyűrt hajnal lebeg

kavics gördül
magányán átbukik

telszakadt csend
két hullám között

DÉRY TIBOR SZÍNPADA

1.

A közönség és a kritika nem drámairóként tartja számon Déry Tibort. S önéki is ritkán volt alkalma arra, hogy megjelenjék az összecsapódó függöny előtt, s megköszönje a nézőtér tapsát. Önmagát és korát, nézeteit és tapasztalatait elsősorban regényekben és elbeszélésekben fejezte ki. Néhány színpadi műve inkább csak az epikus igény és eredmény kiegészítéseként született. Könnyű lenne most egy elegáns ügyvédi fordulattal arról beszélni, hogy Déry drámái valójában jelentős alkotások: nagyszabású regényeinek és tömör novelláinak méltó testvérei, s hogy színpada külön irányt, külön iskolát jelent a huszadik századi magyar drámairodalom változatai között. Könnyű lenne, hiszen ezek a drámák valóban érdekesek; szegényes modern drámairodalmunkban valóban különleges színeket jelentenek, akár azt mondhatnók, hogy ennek a drámairodalomnak egy önálló fejezetét. Mégsem hajtjuk végre ezt az oratori fordulatot. Mert meggyőződésünk, hogy Déry elsősorban és kizárólagosan elbeszélő műveivel emelkedett modern irodalmunk legjobb mesterei, néhány művével az európai irodalom listavezetői közé. És a drámák valójában csak ezeknek az elbeszélő műveknek a vonzásában és sugárzásában értékelhetők. Az írói sorsot magyarázzák, a regények és elbeszélések révén megfogalmazott eszméket, felismeréseket készítik elő vagy gondolják át ismét, az epikus alkotások hőseit léptetik fel egy más műfaj, egy más közeg törvényei között. Ebben van irodalomtörténeti jelentőségük és szerepük.

2.

Első drámái az avantgárd újítás jegyében születtek. Lázadásának harsány jeleként írta dadaista drámáit: *Az óriáscsecsemő* és a *Kis család vagy mit eszik reggeli* című darabokat. E két játék a magyar dadaista-szürrealista színház kísérletei közé tartozik. Abba a sorba amit Mácza János *A fekete kandúr*, Barta Sándor *Cirkusz, kapitalizmus*, Füst Milán *Na, mit szólsz, Freiligráth* és Remenyik Zsigmond *Blőse úrék mindenkinek tartoznak* című darabja jelöl. Déry darabjai a modern „antidráma” előképei. Játékos-szertelen dramaturgiájuk, a hagyományos színpadi eszközöket kiegészítő effektusaik: a hírkulisszák, a feliratok, a vetített képek és a festett bábok alkalmazása, montázs-technikájuk és a közönség bevonásának, játszatásának igénye már a modern színház eljárásai felé mutat. Váratlan ötletek, egymást erősítő vagy ellenpontoszó jelenetek váltják egymást, amelyek látszólag semmiféle dramaturgiai logikának nem engedelmesskednek. Maga Déry is a hagyományostól eltérő módon értelmezi a színpadi logikát. „Gyermekkorunkból még tudjuk – mondja a *Kis család* előszavában –, hogy nádpálcán egy pillanat alatt el lehet lovagolni Pestről New Yorkba, s hogy a vakmerő rabló, akit a zsandárok agyonlőnek, mindig fejtámad. Az események logikája előbbre való a hely s az idő logikájánál. Így nem látnám semmi akadályt sem annak, hogy valakit előbb temessenek el, aztán üssék agyon, ha a játékos rejtélyes természetesen így kívánna.”

A megoldások ezért egy másfajta „logikának” rendeződnek alá: Déry játékaiban az eszmék irányítják a cselekményt és a sorsokat, ők szabják meg a „hősök” jellemét és összeütközéseit. Déry bizonyára ismerte Mácza János dramaturgiáját, amely az eszméltető, eszméket szolgáló „teljes színpad” követelményét fogalmazta meg. Elsősorban azonban nem az elmélet hatott rá, hanem a művészi gyakorlat és hagyomány: a vásári komédia (a „commedia dell'arte”) és az amerikai filmbőrleszk;

mindkettő technikájától tanult. „A vásári mutatványosok – jelenti ki idézett előszavában – már rég becsuktak volna, ha nem ismernék mesterségüket jobban, mint Ibsen.” Ennek a mesterségnek a fogásait használta fel, jól tudván, hogy a vásári komédiákban is az „eszmének”, a tanulásnak rendelődik alá a valóság, a lélektan és a logika.

Az *óriáscsecsemő* és a *Kis család* színpadán eszmék szólnak meg; groteszk ötleteikben, pergő jeleneteikben Déry filozófiája ölt alakot. Az *óriáscsecsemő* már abban is az eszmélkedő íróra és az elvont gondolkodás igényére vall, hogy szociológiai kategóriák személytelen képviselőit szerepelteti: a kiszolgáltatottságát boldogan vállaló kispolgárt (*Apa*), a banktőke nagyhatalmú urát (*Nikodemos*) és magát a *Csecsemőt*, aki a világra születő, éhségtől és haláltól rettegő, eleve árucikké váló embert személyesíti meg. A szereplők nagy része meg egyszerűen fabáb, amelyek az alkalom és az író kívánsága szerint cserélgetik szerepeiket. A *Csecsemő* egy abszurd dráma hőse, amelynek filozófiája és fogalmazása egyaránt a világ és az emberi sors képtelenségének eszméjét sugározza. „Minek gyilkolni, ha meg lehet halni, minek szenvedni, ha meg lehet halni, minek örülni, ha meg lehet halni” – kérdezi az Újszülött, akit okatlan végzete egy értelmetlen világba dobott. „A világ – jelenti ki az *Apa* tömören – reménytelen, mint egy kínai lábujj.” A világ abszurditását és reménytelenségét azonban nem a kozmosz jelentés nélküli léte okozza ezúttal, hanem a tökéletes társadalmi rend, amely megakadályozza az embert, hogy szabadon éljen, kifejthesse képességeit, hogy önmaga legyen. Déry, mint annyian a modern világ gondolkodói közül, a szociális lét kérdéseire keres választ, ha már az egzisztencia kérdései úgyszólván megválaszolatlanok.

Az ember sorsát, hirdeti a színpadon, nem metafizikai töprengések irányítják, hanem a társadalom berendezkedése és ellentmondásai. A *Csecsemő* sorsát például a bankvezér *Nikodemos* és a kalandor-üzletember *Allatszeliáditó* manipulációi döntenek el. Ezt a sorsot eleve elhatárolták, csakhogy most az üzleti érdek jelenti a predestinációt, s nincs kibúvó a kiszabott szerep alól. „Minden mozdulatunk jóvátehetően – mondja az egyik szereplő –. Azt hiszed, el lehet menekülni? Azt hiszed, jogod van éhen halni? Azt hiszed, ki lehet lépni a szerepből, míg az ember ki nem fújja utolsó lehetését, azt hiszed, az ember meg tudja váltani önmagát?” A polgári társadalomnak az a problémája kap itt hangot, amely korábban *A kéthangú kiáltásban* is: személyiség és szerep fájdalmas ellentmondása, az, hogy a „társadalmi” érdek, az üzleti nyereség érdeke az emberi személyiség fejlődése ellen hat. Az üzleti vagy hatalmi érdek manipulált embereket kíván, akik lemondanak az önálló cselekvésről és gondolkodásról, hogy minél engedelmesebben simuljanak a készen kapott formákba, a szerepek sztereotípiáiba.

Déry színpadi figurái ezért nem „hősök”, hanem „szerepek”. Ahogy ő maga írja róluk a *Kis család* bevezetőjében szerzői utasítás gyanánt: „A jobb oldalon a színészek utcai ruhában, meztelen arccal játszanak, a bal oldalon maszkkal, s testüket elfedő színes kartonlappal, melyre, mint egy névjegyre, fel van jegyezve véletlen nevük vagy mesterségük. A maszk, az emberi arc képlete mindnél egyforma, a karton mögül csak a karok s a lábak bábuszerű mozdulatai látszanak. Kilépnek az újságból, melyre fel volt jegyezve sematikus pályafutásuk görbéje, s megtelnek vérrel, hanggal. Eljátsszák nevetséges vagy tragikus történetüket. Meghalnak és feltámadnak. De mindvégig bábuk maradnak, a szerző s a közönség játékszerei, sorsukon, mely már megpecsételtetett, nem tudnak változtatni. Ezt tudják, s legfeljebb ha a szereposztás ellen lázadoznak.” A szerzői utasításnak ezúttal eszmei mondanivalója van: a dadaista dráma személyiség és arc nélküli szereplői a társadalmi szereposztásra utalnak, a sztereotípiákat jelzik. A dadaista dramaturgiának funkcionális jelentősége van, a dráma szociális mondanivalóját értelmezi.

A *Csecsemő* sorsa is az, hogy e sztereotípiák kész formáiba illeszkedjék. A dráma cselekménye valójában e beilleszkedés kísérleteinek és kudarcainak sorozata, az emberi élet szakaszai és változatai sorra felvonulnak a színpadon, s mindegyikük egy-egy groteszk, az üzleti érdek által vezérelt szerep. Ezért mondhatja Bori Imre, hogy *Az óriáscsecsemő* „Az ember tragédiája egy dadaista változata”, „fordított madáchi drá-

ma". Déry koncepciója mégis eltér Madáchétól, s ezért nincs szüksége a *Tragédia* reménykedő záradékára sem. Az *Óriáscsecsemő* nem az ember történelemfilozófiai helyzetén gondolkodik, hanem a polgári társadalomban élő emberi személyiség tragikomikus helyzetén. Iróniája és groteszk fordulatai azt hirdetik, hogy a polgári társadalom képtelen és emberhez méltatlan formákba kényszeríti az egyéniséget, hazugsággá silányítja az eszméket, üzleti érdekek szerint szervezi meg az életet.

Az abszurditásnak az a fajtája, amely Déry darabjából kibontakozik, tehát szigorúan társadalmi eredetű és jellegű. Az *Óriáscsecsemő* abszurd dialógusaiból a lázadó író szavát halljuk, csakúgy mint a *Kis családból*, amely hasonló iróniával ábrázolja a társadalmi mechanizmusokat, az érdek által vezérelt polgári létforma képtelenségeit. E darabban Déry már egy tökéletesen elgépiesedett társadalom groteszk jeleneteit villantja fel. Az emberi személyiségek helyét végképp szerepekbe szorított lények foglalják el, az ügyeket részben gépek intézik. A képzelet színpadán a tőkés társadalom és a technikai civilizáció „ellen-utópiája” bontakozik ki; az a félelmetes és képtelen vízió, mely évtizedek múltán késői műveiben kísérti meg újra, midőn ismét találkozik a gépiesedő világ fenyegetéseivel. E groteszk színjáték dadaista ötleteire majd a hatvanas évek végén érkezik visszhang, azokban a töprengésekben, amelyek az emberiség jövőjének egy lehetséges és elkerülendő változatát mérik fel szorongó szívvel, lázas képzelettel, a tiltakozás és figyelmeztetés gesztusaival.

3.

Dramáiró tevékenységének második fejezete a felszabadulás után kezdődött. Déry ekkor az írói újramező lendületében látott hozzá ahhoz, hogy számot vessen tapasztalataival s ítéletet mondjon a magyar uralkodó osztályok politikája, háborús felelőssége felett. Az *Alvilági játékok* című novellafüzér mellett a *tanúk* című dráma fogalmazza meg ezt a számvetést. Ez a darab a felelősség drámája; a nemzet és első-sorban a középrétegek közönyét ítéli el. Déry úgy látja, hogy a zsidóüldözés okozta szörnyű szenvedések részben e közöny miatt következtek be: a polgárság, az értelmiség, sőt a dolgozó nép tétlenül szemlélte a fasiszta néptámadást, s maguk az üldözöttek sem tanúsítottak ellenállást, valami szerencsétlen és kegyetlen lélektani defektus vett az egész országon erőt. Erre utalnak Ernőnek, a dráma egyik szereplőjének vádjai. A társadalom tétlen belenyugvással hunyt szemet az elhurcoltak sorsa felett, s csak a tanú szerepét vállalta, elutasítva a cselekvést és a felelősséget. Déry éppen ezt a szerepet ítéli el a házmester és az utcai kórus jelképes figurái révén; a tanút, aki mindent tud, de semmibe sem ártja magát. A házmester így foglalja össze ennek a szerepnek az „erkölcsét” s egyben lélektanát: „Állok a kapuban, s *nem szólok bele*, ha megszakad is a szívem a könnyörülettől: tanúnak lenni, ez az egyetlen életbiztosítás e mód-föltött veszélyes világban”. A tanú önmagát védi, s ezért nem akar részt venni a történelemben, ám nem éri be azzal, hogy kivonul a küzdelmek terepéről s tétlenül szemléli az eseményeket. Igazi bűne nem a tétlenség, hanem az önzés: mert saját érdekében azért időnként beavatkozik, természetesen a hatalom oldalán. S tanú-szerepét, látszólagos tétlenségét és félreállítását csak alibinek használja, hogy megmeneküljön a későbbi (esetleges) felelősségrevonás elől. A házmester elve sem pusztán a megmaradás (amely még erkölcsileg igazolható lenne), hanem a gyarapodás: félreállva, látszólag közönybe süppedve a maga érdekeit szolgálja, s ezért, ha lehet, hasznát húz a szenvedésből, az üldözésből is.

A *tanúk* a társadalom felelősségéről, a vétkes közöny és önzés következményeiről beszél, egyszersmind számot ad az író belső forrongásáról, elkötelezettségének fejlődéséről. Déry saját háborús odüsszeiáját dramatizálta: a kitaláltság, a szorongás, az elfogatás, a halálveszély és a megmenekülés kalandjait. És arról a katharziszról beszélt, amelyet a tragikus tapasztalatok után az elkötelezettségben és a szolgálatban talált. Kelemen Béla, a zsidó származású orvos sorsa az ő sorsát ismétli, drámája az őbenne zajló küzdelmeket. Mert Déry a fasiszmusban és a zsidóüldözésben nemcsak a fajgyűlölet bárbar kiterjesztését látta, hanem a polgári társadalom végső zulását is. A zsidó származású tömegek kitalálásában azt az üldözést ismerte fel, amely a dolgozó

osztályokat már korábban sújtotta. S ez arra intette, hogy ne csak az üldözöttek egy csoportjával, hanem minden elnyomott emberrel és társadalmi réteggel vállaljon szolidaritást. Háborús tapasztalatai azt az elkötelezettséget erősítették, amelynek erejét ifjúságában ismerte fel, s amelyről oly nagy hatással vallott korábbi műveiben. Ezért lépteti fel, némiképp Ernő vádjaiival polemizálva, a két munkás: Takács és Nagy, valamint az illegális kommunista harcos: Juhász alakját. Ezek a hősök a munkásosztály sorsát és küzdelmét képviselik, a tömegekben érlelődő ellenállásról, és ennek az ellenállásnak a példáiról hoznak hírt. És ezért teszi az ő szövetségesükké Kelemen Bélát, akit éppen az üldöztetés élménye vezet el a polgári szolidaritástól a tágasabb emberi, népi szolidaritásig, az elnyomottak milliói közé. Ezzel a felismeréssel és ezzel a mondanivalóval jut el Déry drámája oda, hogy ne csak a sérelmek elpanaszolása, hanem egy korszerű társadalmi orientáció igazolása legyen.

A *tanúk* színpadán az értelmiség drámája zajlik tehát (nemcsak a zsidósága), s ez a dráma a történelemből született: az egész magyar értelmiségnek át kellett élnie. Az értelmiség problematikája van jelen a következő darabban: a *Tükör*ben is. Csak-hogy ez a dráma a magyar értelmiség korábbi állapotát vizsgálja, azt a magatartást és azt a közérzetet, amelyből a háború alatti viselkedés kinőtt. Két karakteres típust állít a közönség elé: az apát, a törvényszéki bírót, aki rigorózus lelkiismerettel örökös konzervatív elvei és illúziói felett, s a fiút, aki megismerte egy igazabb emberség és erkölcs lehetőségeit, mégsem tud szabadulni régi világától, polgári elveitől. A bíró becsületes ember, tisztességes hivatalnok, ám becsutott rendet szolgál, s későn veszi észre, hogy eszményei hazugok és illúziói szertefoszlának. Ő képviseli a konzervatív világnézetű és hagyományos erkölcsű állami tisztviselő réteget, amely szemben áll a baloldal mozgalmával, egyszersmind megretten a háborútól és a faszizmustól. Tevékeny és határozott ellenállásra azonban nincs ereje.

A bíró tragikus alak, mivel meg kellett érnie illúzióinak semmivé válását, s csalódnia kellett abban az intézményben, amelyet jogrendnek hitt, és szubjektív becsülettel szolgált. Fia: Viktor már nem tragikus, inkább szerencsétlen és tehetetlen. A rendőri és bírói apparátus által üldözött kommunista Verát szereti, de nincs benne annyi férfias erő és fiatalos bátorság, hogy a lány mellé álljon és megmentse üldözőitől. Szerelmese új távlatokat nyitna előtte, s ő nem meri vállalni ezeket a távlatokat. Ahogy apja mondja: „ellentmondásai között ballag, mint két fal között, [. . .] az undor szabja meg az útját, nem a szenvedély.” Parcen Nagy Lőrinc rokona lehetne, ha felébredne benne az igazságkeresés szenvedélye, vagy legalább szerelme lenne kitartóbb s áldozatosabb. Így azonban ő is elbukik a történelmi vizsgán: a vétkesek néma cinkosai közé kerül. És jogosan hangzik fel az a keserű vád, amellyel Malka, Vera barátnője illeti: „Nyugodt a lelkiismeretük, mert személy szerint nem vesznek részt a vérszopásban, csak tudomásul veszik”. Viktor elmulasztotta a helytállást, összeomlik s öngyilkossággal válaszol sorsának azokra a kérdéseire, amelyekre cselekvéssel válaszolni nem tudott.

A cselekvő hőst a kommunista mozgalom harcosa: Vera jelenti, az író szándéka szerint. Ez a hős viszont nélkülözi az életet, alig van személyisége, inkább csak a katalizátor szerepét tölti be egy bomlásnak indult családban. A dráma kritikussai már a bemutató után rámutattak arra, hogy a lány alakja üres, élettelen, és hogy konspiratív titokzatosságában egy szektás mozgalmi stílust képvisel. Valóban, Vera, aki az író emlékezetes leányalakjainak: Krausz Évinek és Nagy Júliának társa lehetne, messze elmarad lehetőségeitől. Jobbára csupán egy politikai elvet reprezentál, ám e politikai reprezentáció is elvont és vázlatos. Az ő alakja igazolja leginkább azt a véleményt, amely szerint Déry eleven és feledhetetlen regényhősei úgy térnek vissza a színpadon, hogy közben elveszítik emberi egyéniségüket, színeiket, személyes tulajdonságaikat.

A *Tükör* drámai sikere azon szenvedett hajótörést, hogy a színpadon az élet helyett egy tétel uralkodott, s ez a tételesség korlátozta a figurák emberi hitelességét. Hasonló tulajdonságok jellemzik Déry *Itthon* című darabját, amely a régi uralkodó osztály és a munkáshatalom képviselőinek összetűzését kívánta volna bemutatni. A darabot az ugyancsak *Itthon* címet viselő elbeszélés előzte meg, amely egy hazatérő katona otthonra találását beszélte el, hitelesen és együttérzéssel ábrázolva a kései ha-

zaterés konfliktusait, a régi és új kapcsolat között vergődő asszony helyzetét és az elemi szolidaritás, a házastársi hűség győzelmét a történelmi megpróbáltatások felett. (Ez a koncepció és ábrázolás a *Szerelem* című klasszikus novellát készítette elő.) A színdarab nagymértékben átalakította ezt a szerkezetet: a hazatérő katona itt már a demokratikus átalakulás ellen fellépő földbirtokos, aki feleségét is ugyanazzal a tulajdonosi öntudattal követeli vissza, mint fosztott földjeit. A hazatérő: Király István főhadnagy és az új férj: Borbíró Mihály mozgalmi harcos közötti összeütközés ezért osztálykonfliktussá élesedik, amelyben Anna, a feleség, választása nemcsak az emberi kapcsolatokban jelent döntést, hanem a társadalmi átalakulás kérdésében is. A darab a koalíciós idők alapvető társadalmi konfliktusát: a reakció és a haladás közötti küzdelmet akarta bemutatni, a szándék azonban menthetlenül elbukott azon, hogy az ábrázolás helyett publicisztikus tételek uralták a színpadot. De a drámai forma megválasztása sem volt szerencsés. Déry talán, hogy közelebb kerüljön közönségének ízléséhez, a polgári színház hagyományos „háromszög” technikáját használta, ám ez a technika nem volt alkalmas arra, hogy kifejezze a kor nagy ellentmondásait. Hagományos polgári színmű jött így létre, amelyet csak a szereplők száján felhangzó politikai nyilatkozatok próbáltak korszerűsíteni.

Az *Itthon* dramaturgiája a polgári színház hagyományaihoz igazodott. A *tanúk* és a *Tükör* ebben a tekintetben is jobb eredményt hozott, különösen az első, amelyben Déry a Brecht által kialakított technikával kísérletezett. A kispolgári közöny és önzés megtestesítője, a Házmaster songokban fejt ki nézeteit, a tanúk kórusa pedig értelmetlenül festi alá ezt a szöveget. A név nélkül, pusztán jelzésszerűen szerepeltetett tanúk csoportja hangulatot teremt, a kollektív felelőtlenség és embertelenség felé sodródó tömeg atmoszféráját hozza létre. A songoknak és a kórusnak egyszersmind elidegenítő funkciója van: arra kényszeríti a dráma közönségét (olvasóját), hogy gondolkozzék el az eseményeken. A *Tükör* drámatechnikája már kevésbé átgondolt, az íróknak éppen a technika funkcionalitását nem sikerült kellően megoldania. Ez a darab ugyanis a Priestley-féle dramaturgiával kísérletezik, kettéosztja a színpadot, s két, egymáshoz teljesen hasonló családot szerepeltet: az egyik, a Biró családja játssza el a drámát, a másik család pedig hallgatja és kommentálja a történetet. A darab címe is innen való: Déry ugyanis azt akarta bemutatni e technika révén, hogy egy átlagos polgári család miként reagál arra a tragédiára, amelyet egy hozzá hasonló másik polgári családnak kell átélnie. A kettéosztott színpadon elhangzó kommentárok azonban nem tesznek hozzá semmi érdemlegeset a mondanivalóhoz, inkább feleslegesen megakasztják a dráma lendületét, megbontják ritmusát.

A *tanúk* és a *Tükör* mégis a felszabadulás után kibontakozó új magyar drámairodalom érdekes darabjai közé tartoznak. A demokratikus átalakulást kívánták szolgálni, és a modernebb színház, a korszerűbb dramaturgia felé tettek elhatározó lépéseket. (Az *Itthon* ebben az értelemben meghátrálást jelent.) A sikerültebb drámaisággal építkező *A tanúk* ennek ellenére sem került közönség elé, állítólag azért, mert a színházi vezetés nem akarta a zsidóüldözést idéző drámával felzaklatni az éppen hogy megnyugvó közvéleményt. A *Tükör* és az *Itthon* színpadra került, sőt az elsőt egy alkalommal fel is újították, ám egyik darab sem ért el jelentős sikert. Déry Tibor és a magyar színház találkozása azóta sem hozott termékeny és jelentős eredményeket.

4.

A drámaírás következő fejezete az ötvenes évek második feléhez fűződik: Déry ekkor a szektás-dogmatikus politika leleplezésére és bírálatára vállalkozott, később pedig saját helyzetével és eszményeivel kellett számot vetnie. A kritikai orientáció, amelyet az ítélkező igény és a változtatni akarás vezérel, ölt alakot szatiráiban. Így *A talpsimogató* (1957) című egyfelvonásos vígjátékban, amely diákos derűvel leplezi le a történetet és a képmutatást. Vagyis ennek képviselőjét: Okos Elemért, „akinek nincs másra szeme, mint a személyére, aki minden szót úgy rak, hogy az érdeke hízon, minden gondolata egy fillér kamatot jelent magának, minden álma egy forint kárt másnak, [. . .] aki az alázatot csak fölfelé gyakorolja, az őszinteséget csak lefelé, s

annyiféle modora van, ahányféle ranggal találkozik." Okos Elemér a korszak egy el-lenszenves típusát eleveníti meg, lelepleződése a változó idők jele. És Déry közösségi bizalmáról tanúskodik, hogy a karrierista bukását nem a hagyományos „pozitív hős” idézi elő, hanem a diákok kollektívája. Ami arra utal, hogy a törtétes és önzés elleni küzdelem közösségi feladat, s az igaz értékrend helyreállítása a közösségre vár.

A talpsimogató a korszak naturalista színjátszása után dramaturgiaiailag is felrisszította a színpadot. Déry a „farce” hagyományait élesztette fel, igazi játékokat írt, amelyek technikai elemei: a stilizált színpad, a szereplőknek közvetlenül a közönséghez forduló monológja is a néző beavatását és mozgósítását szolgálták. És ezzel a korszerűbb építkezést, a játékosabb felfogást népszerűsítette, azt a dramaturgiát „rehabilitálta”, amellyel már *A tanúkban* próbálkozott. E modernebb, Brechtet idéző technika elfogadását az tette lehetővé, hogy az új darab a komédia formáját, a szatíra hangját választotta, s ebben az alakban természetes módon érvényesülhettek a játékos elemek. Ugyancsak a szatíra felnagyító-karikatúrát rajzoló ábrázolása öltött alakot a *Vendéglátás* című novellából készült vígjátékban (1956). Ez a színpadi mű a dolgozók élet-színvonalával manipuláló propagandát leplezte le.

Miközben Déry Tibor a szocialista humanizmus korszerűbb etikájának elveit igyekezett felkutatni és megfogalmazni, a történelmi események viharos sebességgel vonultak el körülötte. S ő maga is ennek a viharoknak a cselekvő, majd szenvedő részese lett. A kidolgozott etikai elvek azonban túléltek a változásokat, Déry továbbra is ragaszkodott hozzájuk, s ezért átlépve egy újabb történelmi korszak küszöbét mérlegelni kellett, vajon megőrizték érvényességüket vagy igazításra szorulnak? Vajon az a közéleti erkölcs és az az írói magatartás, amelyet a *Simon Menyhért születése* és a *Szerelem* között megfogalmazott, kibirta-e az idők változásait? Vissza kellett tekintenie múltjára és számvetést kellett tartania eszményei fölött. Ez a visszatekintés és ez a számvetés talált formát a hatvanas évek első felében közreadott műveiben.

A visszatekintésnek és a számvetésnek az írói sors kitüntetett, korszakhatárt jelző metszéspontjaira kellett irányulnia. Déry Tibor pályáján több ilyen cezúra akadt: 1919, 1934 (a bécsi munkásfelkelés esztendeje), 1945 és 1956. *Bécs, 1934* című drámája, amelyet 1957-ben a váci börtönben írt, az osztrák szociáldemokrácia felkelését választotta, e történelmi élményt idézve próbált számvetést tartani eszményei felett. A bécsi felkelés azok közé az élményei közé tartozott, amelyek meghatározó módon befolyásolták személyiségét és világnézetét. Nemcsak elkötelezettségét növelték, hanem egyben kételyt is ébresztettek benne azok iránt, akik nemes célok érdekében nemtelen eszközöket használnak fel. Korábban *A betegezetlen mondat* hetedik fejezetében, később az *Ítélet nincs*ben adott számot tapasztalatairól. A felkelés drámája most is alkalmas témának kínálkozott arra, hogy mérleget készítsen: kijelölje helyzetét és számot vessen lehetőségeivel. Hogy kétfelé is elhatárolja magát: a reakciós konzervatívizmus és a szektás manipuláció felé. Ennek a kettős elhatárolódásnak az elvét Goga doktor, a dráma tragikus hőse képviseli. Goga alakjában Parcen Nagy Lőrinc figuráját idézte fel: az elkötelezetlen intellektuelt, aki két antagonisztikus érdek között magányosan keresi sorsát és helyét. Aki szakított a morális tartását veszített polgársággal s megrettent a forradalomban testet öltő erőszak előtt. Goga nem képes állást foglalni, ítéletet mondani, minthogy mindenütt erőszakkal találkozik. „Ügy összegubancolódtunk már valamennyien egyetlen véres gomolyaggá – mondja –, hogy nincs az az isten, aki kibogozná. S én, az én egyetlen kis száraz elmémmel tegyek igazságot ennyi bővérű vágy s ennyi vérmes vád között? Kinek van igaza? Aki már rabolt, vagy aki csak ezután fog? Aki győzött, vagy a leendő győzteseknek? Miért? [...] Törvény? ... jog? ... levonom belőle a hatalmat, s nem marad belőle csak egy elszálló, véres pára.”

A fiatal orvosnak két eszmei ellenfele van. Az egyik és gyűlöletesebb ellenfél a polgári társadalom, amely igazságtalan berendezkedésével gyakorolja az eredendő erőszakot. Züllött és cinikus kormányzást hoz létre, amely intézkedéseivel szándékosan provokálja ki a munkásság sztrájkját, felkelését, hogy aztán leverhesse őket, hosszú időre elfojtva minden megmozdulást. A másik ellenfél az a mozgalmi vezérkar, amely a felkelést szervezi s amely álhírek terjesztésével próbálja végső kintartásra sar-

callni az embereket. Pedig miközben a felkelés győzelmének, a felmentő csapatok közeledésének híreivel agitál, tudja, hogy a felkelés már elbukott s az ellenállás legfeljebb az áldozatok számát növeli. A doktort e felelőtlen politika, a kalandor és szektás fanatizmus idegeníti el a mozgalomtól, amelynek pedig világnézete és szerelmi kapcsolata révén szövetségese lehetne. E két, társadalmilag meghatározott magatartás mellett azután egy harmadik út is nyílik, az, amelyre a Professor szavai világítanak. Ez az út elkerüli a történelem kihívásait, a választás kényszerűségét, cinizmusához és erkölcsi relativizmusához vezet. „Okos ember – jelenti ki a Professor – nem zúgolódik a történelem személytelen egykedvűsége ellen. [. . .] az ember mindig áldozata az emberségnek.” Goga doktor mindezeket a lehetőségeket elveti, elutasítja az erőszakot és a cinizmust, személyes etikát alakít ki, amelynek tartalma a felelősség, az áldozatvállalás és az emberszeretet. Vagyis azok a fogalmak, melyeket Déry dolgozott ki, még 1956 előtt. Noha nem helyesli a Marx–Hof öngyilkos harcát, mégis az ostromlottak közé megy, és saját élete árán menti meg egy sebesült munkás életét. Nem politikai elkötelezettsége vezérli ebben, hanem az önként vállalt erkölcs és a lelkiismeret. Ahogy az idősebb Huber, a Marx–Hof parancsnoka mondja róla: „van, aki minden árat megfizet, hogy megférjen a lelkiismeretével.”

A magatartás, amelyet Déry a fiatal orvos alakjában életre kelt, részben szkepszisre vall: bizalmatlan a küzdelem és a cselekvés iránt. Ám bizalmatlanságát önfeláldozással ellensúlyozza, s bár nem kötelezi el magát a társadalmi haladás ügyének, erkölcsi belátásból mégis ezt szolgálja, midőn a küzdő és szenvedő ember mellé áll. Egyformán elutasítja az „eredendő” és a „másodlagos” erőszakot, de teljesíti lelkiismeretének parancsait. Ezzel a magatartással közeledik Déry is a történelem és a társadalom mozgalmához; a drámai hős morálja ezúttal is az ő erkölcsstanát fogalmazza. Ő is bizalmatlan a történelem iránt, de megveti a cinizmust s vállalja a felelősséget azokért a tragikus eseményekért, amelyeknek az előidézésében szerepet játszott az ő közéleti magatartása is.

Déry szenvedélyesen élte át a felelősség tragikumát, indulásának moralista szigorával, önelemző kíméletlenségével ítélkezett önmaga fölött. Ezt az ítélkező kritikát, amellyel saját politikai közszereplését mérte fel, majd drámai elbeszélése: a *Számadás* és önéletrajzi visszaemlékezése: az *Ítélet nincs* fogja formába önteni. A bécsi dráma ezekhez a művekhez jelent bevezetőt, írói felkészülést. Olyan felkészülést, amely egyébként az újrakezdés nélkülözhetetlen feltétele volt, s amelynek ezért – függetlenül a dráma történeti helyétől, színpadi lehetőségeitől – irodalomtörténeti értelme van.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

MONOGRÁFIA FRANK FRIGYESRŐL

A mai magyar képzőművészet egyik „great old man”-jét, a nyolcvanhárom éves Frank Frigyes Munkácsy-díjas mestert mutatja be a Dávid Katalin által szerkesztett *Mai magyar művészet* című sorozat (Képzőművészeti Alap kiadója) egyik legutóbbi kötete. A szerző – M. Heil Olga – eleven stílusban, tömören és okosan jellemzi a művész szenvedélyes festői temperamentumát, vehemens, tüzes koloritját, a francia „fauve”-okkal és a német expresszionistákkal rokon pikturáját. Annak bizonyítására, hogy M. Heil Olga mennyire a természetesen, világosan fogalmazó, a nagyképű terminus technicusokat elkerülő művészeti írók közé tartozik, hadd idézzük a szöveg néhány sorát: „Frank Frigyes figyelte idegen nagyvárosok nyüzsgő, zajos életét, hallgatta régi városkák meghitt csendjét, megismerte és megszerette az Alföld változatos, gazdag színeit, amikor a Tisza mentén: Mártélyon dolgozott. Szerette az egykori Tabán kanyargós utcáit, majd felfedezte a Víziváros omladozó, hangulatos házait . . . Ott keres és talál magának festenivalót, ahol gazdag a növényzet, sok a szín és a felhős vagy tiszta égből minél nagyobb darab látható . . .”

A képtáblák arányosan mutatják be Frank különböző témaköreit: portréit (Szekula Jenő író arcképe, „Önarckép vörös kabátban”, „Mimi arcmasa”), izesen ábrázolt, robusztus női aktjait, pasaréti, szentendrei, balatoni és visegrádi tájképeit, beszédes, érzelmgazdag műtermi enteriőrjeit („A festő szobája”) és sosem konvencionális csendéleteit („Csendélet hegedűvel”, „Virágok kék széken”). A Kossuth Nyomda által készített színes illusztrációk minősége igen jó; a könyvecske képanyaga alátámasztja M. Heil Olga megállapítását: „Frank Frigyes számos munkája az új magyar művészet klasszikus értékei közé sorolható”.

TELEPY KATALIN: MIHÁLTZ PÁL

Az 1899-ben született Miháلتz Pál is – akárcsak Frank Frigyes – a mai magyar piktúra élvonalbeli mestere; tempera- és pasztell-képein végigtekintve egy rendkívül egységes, következetes és tartalmas életmű körvonalai bontakoznak ki előttünk.

A *Mai magyar művészet* sorozatban közreadott kis monográfia írójának: *Telepy Katalinnak* néhány észrevétele ugyan önkényesnek tűnik (pl.: „Miháلتz Pál sok esetben rokonságot mutat Márffy Ödön művészetével”), a kis könyv végeredményében mégis megbízható képet ad e minden hamis gesztustól mentes, tiszta, puritán művészről, akinek munkásságát szilárd etikai magatartás, intellektuális-filozófikus lelki beállítottság, szűkszavú festői nyelvezet, finom és nemesveretű színekkel jellemzi. A kötet – amely szeretettel és alapos tárgyismerettel kommentálja Miháلتz „lényegre figyelő, lírával telített művészetét”, képeinek „szigorú, zárt szerkezetét és érzékletes fakturáját”, a mester művészetének a szentendrei festők közösségében betöltött fontos helyét – nyeresége művészeti irodalmunknak . . . A reprodukált művek kiválasztása szerencsés („Óbudai kereszt”, „Színfoltok tükörrel”, „Ikon-önarckép”, „Ősz” stb.), azonban a képtáblák egyike-másika *nem színhű*.

PATAKY DÉNES: PISSARRO

Pataky Dénes – akinek az elmúlt esztendőkből több monográfiája jelent meg az impresszionizmus és a posztimpresszionizmus francia és magyar művészeiről (Manet, Szinyei Merse, Farkas István, Szőnyi, Bernáth Aurél) – most Camille Pissarónak, az impresszionista festők doyen-jának életét és pályáját dolgozta fel: az adatokban

bővelkedő, a XIX. századi francia piktúra és a Pissarro-oeuvre biztos áttekintését eláruló tanulmány a Corvina Kiadónál – „A művészet kiskönyvtára” sorozatban – látott napvilágot.

Pataky – Pissarro táj- és városképeinek, figurális munkáinak bemutatásán-ismertetésén túlmenően – az impresszionista, valamint pointillista (más néven neo-impresszionista, divizionista) festőcsoport programjáról és küzdelmeiről is tájékoztat bennünket tanulmányában. A neveket és évszámokat Pataky Dénes jó érzékkel vegyíti színes, érdekes – nemegyszer szórakoztató – történetekkel. Az egyik „sztori”-t – amely Ráth-Végh „Az emberi butaság története” című könyvének lapjaira kívánczik – ideiktatjuk... Egy párizsi kocsmáros tombolat rendezett vendéglőjében a nehéz körülmények között élt Pissarro javára; a nyertes – aki egy Pissarro-vászonnal térhetett volna haza – azt kérte a kocsmárostól, hogy a kép helyett hadd kaphasson – egy szelet cukrászsüteményt...

A kis könyv Pissarro rokonszenves emberi arculatát is megvilágítja: a művész jóságát, kollegialitását, a megvádolt és bebörtönzött Dreyfus kapitány melletti állásfoglalását, szocialisztikus és ideális anarchista nézeteit.

Kár azonban, hogy a francia nevek ortográfiájára a szerző (és a lektorok) nem ügyeltek eléggé: „Richpin” valójában *Richepin*, „Villier” de l’Isle-Adam helyesen *Villiers de l’Isle-Adam*, Armand „Sylvestre” író neve helyesen: Armand *Silvestre*...

BOZÓKY MÁRIA: GIACOMETTI

A XX. századi európai szobrászat egyik protagonistájának, a svájci születésű, de túlnyomórészt Párizsban élt Alberto Giacomettinek világába kalauzol el bennünket *Bozóky Mária* minimonográfiája (Corvina Kiadó, 1972). Bozóky – akinek a Művészetben, a Fotóművészetben, a szombathelyi Életünkben s más folyóiratokban megjelent művészeti esszéire szívesen emlékezünk vissza – nagy esztétikai fogékonysággal közelíti meg Giacometti vívódások és gyötrelmek között létrejött, az ember magányosságát kifejező, a szemléltre katartikus hatást gyakoroló szobrait, ösztövére nyújtott, rücskös felületű figuráit („A kéz”, „A kutya”, „A szekér”, „Zubbonyos férfi”, „Annette” stb.), e „különös, nyugtalanító, lenyűgöző, szent áhitatot sugárzó” víziókat.

A tanulmány Bourdelle-nak, André Bretonnak, Jean Genetnek, Aragonnak, Sartre-nak s magának Giacomettinek nyilatkozataira támaszkodva rajzolja meg a mester emberi és művészi alakját; az érdekes idézetek nagymértékben emelik a könyvecske értékét.

Sajnálatos viszont, hogy Giacometti piktúrájának csupán marginális jelentőséget tulajdonít Bozóky... A magunk részéről Marcel Brionnal értünk egyet, aki szerint Giacometti, a festő „nagy titkok tudója, egy mágikus világ követő... Festményeiben zavartan ismerünk önmagunkra.” (Neue Kunst nach 1945, Verlag DuMont, Köln, 1958).

AZ „ÉVEZREDEK MŰVÉSZETE” CÍMŰ ARTNER-KÖNYV ÚJ KIADÁSA

Harmadik – átdolgozott – kiadásban hagyta el a sajtót *Artnér Tivadar* megérdemelten népszerű könyve (Gondolat Kiadó, 1972), amelyet imponáló művészettörténeti erudíció és csiszolt, vonzó stílus jellemez. Az 1968-ban megjelent második kiadás terjedelme 676 lap, az új kiadásé ötven lappal több: az elmúlt fél évszázad művésztétel foglalkozó fejezeteket lényegesen átírta és kibővítette Artnér... Sok új illusztrációval is gazdagodott az új kiadás, többek között Endre Béla, Holló László, Czigány Dezső, Kassák Lajos, Czöbel Béla, Kmetty János, Bene Géza, Kohán György, Buday György, Gacs Gábor és Rékássy Csaba festményeinek és grafikáinak reprodukcióival. Ilymódon a század első felének és közepének egyetemes és magyar művészete a korábnál árnyaltabb, hitelesebb bemutatást kap...

Az előző kiadások egy-két pontatlansága azonban benne található az új edícióban is, pl. az a megállapítás, hogy „Giorgione és Tiziano *együtt indultak pályájukon*” (279. l.). Tiziano születési időpontja ugyan vitatott, az azonban bizonyos, hogy Giorgione pályakezdése és művészi beérése *megelőzte* Tizianóét... Egy-két esetben az is

előfordul, hogy a második kiadás szövege jobb, mint a harmadiké... Bjelouszov szovjet festőnek a zsdánovi művészetpolitika időszakában keletkezett – „Lenin az ifjúsági kongresszus küldöttei között” című – képe alatt az 1968-as kiadásban (620. l.) e mondat állott: „A közelmúlt történelmi eseményeit megörökítő ábrázoláson indokolt lehet a részletező realizmus...” Az új kiadásban (648. l.) a „lehet” szó elmaradt... Mondanunk sem kell, hogy a korábbi megfogalmazás a helytállóbb.

E kis szeplőktől eltekintve azonban örömmel üdvözljük Artner munkájának újrajmegjelenését... A könyv élen e szavak olvashatók: „Lyka Károly emlékének”. Az „Évezredek művészete” méltó a művészeti ismeretek fáradhatatlan, nagyerdemű terjesztőjének, Lyka Károlynak szelleméhez.

SZIJ REZSÓ: RÁFAEL GYŐZŐ

Kassák Lajos – 1964. augusztus 3-án kelt, e sorok írójához szóló levelében – megemlékezik három festőről, akik akkoriban – 1964 nyarán – együtt állítottak ki az Ernst-múzeumban: „Láttam Ráfael Győző, Marczell György és Ber Pál kiállítását; mindhárman nívósan szerepelnek. Ismerik az izmusok történetét és azok eredményeit, s ez meglátszik kiállított műveiken. Hármuk közül Ráfael dolgozik a leghaladóbb szellemben... Színei kiérették és festőien kezeltek. Megérdemli, hogy komolyan vegye őt a kritika.” A kilenc év előtti tárlat katalógusában Kristó Nagy István a Ráfael-művek „színeinek és formáinak áradó gazdagságára”, a művész festményeiből és grafikáiból sugárzó „humánusra, életörömrre, mozgásra és lendületre” hívja fel a figyelmet.

A művészlől – aki 1900-ban született, a főiskolán a 20-as években Vaszary János tanítványa volt és 1929-től 1940-ig az arab világban élt – könyvtárosi forgalomba nem került, illusztrált füzet készült a közelmúltban (Szij Rezsó kiadása, Gyula, 1972).

Az izléses kiadványban – részben színesen – reprodukált harminckét Ráfael-kompozíció maradéktalanul igazolja Kassák és Kristó Nagy István nagyrebecsülő véleményét, – a szövegben azonban sajnálatos módon sok az üresjáratú mondat („Azért válik Ráfael művészete jelentős életművé, mert képei kielégítik a műalkotással, a műtárggyal szemben támasztott igényeinket” stb.) és a kétes igazságú, a művészettörténeti dokumentumokkal ellentétes állítás. Picasso egy Paul Klee-kiállításon „légyiszoknak” nevezte a svájci mester munkáit, – olvassuk meglepődve a 7. oldalon. Aligha hihető ez, hiszen éppen Picasso mondotta Klee-ről: „Pascal-Napoleon”. (L. Herbert Read: A modern festészet, Bp. 1965, 174. lap.) Az 5. oldalon az áll, hogy Kassák és Berény Róbert 1919-ben Nyergesújfalun voltak, Kernstok Károly környezetében. A valóság azonban az, hogy sem Kassák, sem Berény nem tartózkodott 1919-ben Nyergesújfalun...

A szölamok, felületességek és tévedések sajnos erősen csökkentik a jeles idős mester munkásságának szentelt kiadvány értékét, színvonalát, szavahihetőségét.

KÉPZŐMŰVÉSZETI ALMANACH 3.

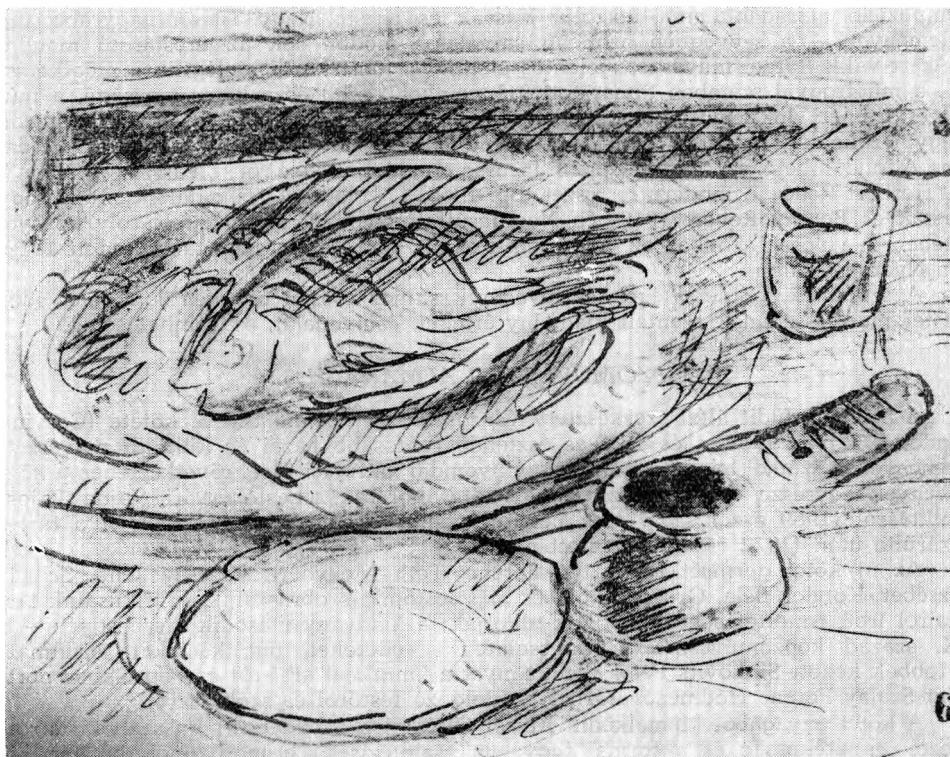
A Szabadi Judit által szerkesztett *Képzőművészeti Almanach* 3. kötete (Corvina Kiadó, 1972) az 1969-es és 1970-es esztendő fontosabb hazai és külföldi művészeti eseményeiről számol be. Sajnos, a hosszú nyomdai „átfutási idő” következtében a közlemények egyrésze erősen veszített aktualitásából; a székesfehérvári Vajda Lajos-kiállításról (1969 ősze) szóló cikk például pontosan három esztendővel(!) a tárlat bezárulta után (1972 őszén...) látott napvilágot...

Az új kötet gerincét a Martyn Ferenc, Tóth Menyhért, Barcsay Jenő, Schaár Erzsébet, Kondor Béla, Gross Arnold és más festőink, szobrászaink, grafikusaink tárlatairól írott ismertetések és kritikák alkotják; a kiadvány második része egyéb – a XX. század képzőművészetével kapcsolatos – cikkeket, publikációkat tartalmaz, – többek között Sinkovits Péter tanulmányát a „minimal art”-ről és Pap Gábor portréját Szalay Ferenc Hódmezővásárhelyen dolgozó festőről és szobrászról.

A kötet anyagából kiemelkedik Mezei Ottó írása a budapesti Vasarely-tárlatról; Mezei „a játékosság és a formai fegyelem” szintézisét, „a motívumok puritán ki-

munkálását" tartja Vasarely művészete egyik fő értékének. A pécsi születésű művész „jelentőségét az adja meg, hogy sikerült kapcsolatot teremtenie a modern táblaképfestészet és a kinetikus művészet között”, – állapítja meg a cikkíró. Igen magvas Hárs Eva írása, amely Martyn Ferenc emlékezetes tihanyi kiállítását elemzi. A cikk szép jellemzését nyújtja „a kora társadalmával mindenkor együtt élő” Martyn mester „sokoldalúságának, gazdag fantáziájának, tiszta képfogalmazásának, technikai művességének, mesterségszeretetének”, a figuratív és az absztrakt művészet között hidat képező Martyn-oeuvre-nek. Sík Csaba – Hencze Tamás, Bak Imre, Keserű Ilona s más fiatal avantgarde művészek alkotásai felett medítálva – örömmel konstatálja, hogy „nemzeti és nemzetközi, hagyomány és újítás ma már nem ellentétes fogalmak, e művészek munkálkodásának eredményeként a távolság egyre csökken közöttük”. Ugyancsak elismeréssel kell megemlékeznünk Heitler László Beck Ö. Fülöp-cikkéről, bár úgy tűnik, hogy Beck Fülöp és a *Nyolcak* szellemi rokonságát Heitler némileg eltúlozza. Aligha véletlen, hogy amíg Femes Beck Vilmos – meghívott művészként – részt vett a *Nyolcak* egyik tárlatán, addig bátyja: Fülöp *nem*... Beck Ö. Fülöp a század eleji magyar szobrászat egyik markáns egyénisége, remekművű szobrok, plakettek és rajzok alkotója volt, de úgy véljük, korántsem tartozott olymértékben a korszak magyar művész-forradalmárai közé, mint Kernstok, Tihanyi, Berény vagy Márffy, – akik sosem készítettek portrét a modern művészet gyűlöljéről: Tisza István grófról... Beck Ö. Fülöp viszont *igen*...

Az Almanach 3. kötetének gondosan összeállított képanyagában Nemes Lampérth József, Moholy-Nagy László, Czóbel Béla, Vasarely, Vilt Tibor, Korniss Dezső, Szántó Piroska, Hincz Gyula, Somogyi József, Kurucz D. István s más legjobb művészeink munkáinak reprodukcióit találjuk.

PETŐFI-EMLEKÜLÉST rendezett Pécssett január 26-án a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Baranya megyei Szervezete és a Jelenkor Szerkesztősége. Az emlékülésen Szederkényi Ervin főszerkesztő megnyitója után **Tóth Dezső, Péczely László** és **Bécsy Tamás** tartott előadást. Közreműködött **Böszö György**, a Pécsi Nemzeti Színház művésze. Az előadások szövegét jelen számunkban közöljük.

*

Válogatott műfordításainak kötetét állítja össze **CSORBA GYÖZÖ**. Külön kötet számára fordítja Alekszandr Mezsirov szovjet költő verseit.

*

A PÉCSI MODERN MAGYAR KÉPTÁR ÚJ SZERZEMÉNYEI. Az utóbbi években a Janus Pannonius Múzeum leggyorsabban fejlődő gyűjteménye a Képtár. Az újabb szerzemények között kiemelkedő jelentőségű a hatvan tételt számláló **Lázár Béla-hagyaték**, többek között **Rippl-Rónai József, Fényes Adolf, Orbán Dezső, Rudnay Gyula, Márfy Ödön, Csók István** jeles alkotásaival, valamint a Római Iskola képviselőinek több művével. A gyűjteménybe került **Martyn Ferenc Janus Pannoniusról készült rajzszorozata**, valamint a „Petőfi olvasása közben” című sorozat. **Dr. Gegesi Kiss Pál** a Képtárnak adományozta a **Forgács Hann Erzsébet** gyűjtemény kiegészítésére a művész még Budapesten őrzött 145 szobrát és 1600 grafikáját. A **Bizományi Aukción** megvásárolták **Kmetty János** korai művét, a „Nő pohárral” című festményt, valamint **Galimberti-Dénes Valéria** művét, az „Utcarészlet”-et. Gyarapodott a gyűjtemény a Szocialista Művészcsoport néhány tagjának jelentős alkotásával, így **Goldmann György: „Könyöklő munkás”** és **„Horthy rendőr”** című szobrával, valamint **Berda Ernő „Hajókovácsok”** c. festményével. A képzőművészeti gyűjtemény mellett értékes anyaggal gazdagodott a kerámia-gyűjtemény is. Siklóson kerül állandó kiállításra a negyszáz művet számláló **Gádor István-életmű**, hasonlóképpen új szerzeményekkel bővül a siklósi állandó kerámia-kiállítás is, az 1972. évi kerámia-szimpozium anyagából.

FÜRTÖS GYÖRGY pécsi kerámikus műveiből rendeztek kiállítást Budapesten a Mücsarnok kamaratermében. A január 27-i megnyitón **Bocz József**, az MSZMP Baranya megyei Bizottságának titkára mondott beszédet. (Fürtös György korábbi pécsi kiállításáról **Bükkösi László** írt folyóiratunk 1972. márciusi számában. Ugyanebben a számunkban mutattuk be a művész nyolc kerámiájának reprodukcióját.)

*

ILLYÉS GYULA: TESTVÉREK című Pécssett bemutatott drámájáról rendezett előadást és vitát január 30-án a **TIT Baranya megyei Szervezete**. **Bécsy Tamás** kandidátus tartott előadást, majd **beszélgetés és vita** folyt **Nógrádi Róbert** rendező, valamint a **főszerepeket alakító Györry Emil és Holl István** színművészek részvételével.

*

A **PETŐFI-ÉVFORDULÓ** alkalmából **Mo-hácson Schaár Erzsébet** Petőfi-domborművét, **Himesházán Bocz Gyula** Petőfi-szobrát leplezik le áprilisban.

A Baranya megyei Petőfi-Emlékbizottság és a Janus Pannonius Múzeum kiállításon mutatta be Pécssett MARTYN FERENC: „*Petőfi olvasása közben*” című rajzsorozatát. (A sorozat több lapjának reprodukciója megjelent folyóiratunk múlt évi decemberi, ez évi januári és márciusi számában.) A január 16-i megnyitón Szederkényi Ervin mondott beszédet. – A sorozat áprilisban Mohácson kerül kiállításra. – A rajzokat a Képzőművészeti Alap Kiadó még ebben az esztendőben albumban jelenteti meg Csorba Győző előszavával.

IGY ÉLT CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY címen az év második felében jelenik meg Bertók László könyve a Móra Kiadó ifjúsági sorozatában.

KODÁLY-EMLEKEST PÉCSETT. Kodály Zoltán születésének 90. évfordulója alkalmából kiállítással egybekötött hangversenyt rendez március 7-én Pécs m. város Tanácsa. A hangversenyen Pécs legjobb kórusai adnak műsort.

A BARANYA MEGYEI TANÁCS az év folyamán kiadja Tüskés Tibor baranyai útirajzeit. A Kodolányi János emlékének ajánlott kötetet Szederkényi Ervin szerkeszti.

HÁRS ÉVA: A PÉCSI KÉPZŐMŰVÉSZET KISTŰKRE című sorozata, melyet folyóiratunk előző évfolyamában közöltünk, a közeljövőben kötet alakjában is megjelenik a Baranya megyei Tanács kiadásában.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ február 16-án Sik Ferenc rendezésében bemutatta Hernádi Gyula: *Antikrisztus* című drámáját. A fő szerepeket Bujtor István, Holl István, Mádi Szabó Gábor, Isteváry Menyhért és Tordai Teri játszotta.

PÉCS VÁROSÓRÓL ír szociográfiát Tüskés Tibor a „Magyarország feltedezése” sorozatban.

A JANUS PANNONIUS MÚZEUM EZ ÉVI KIÁLLÍTÁSI TERVEIBŐL. Az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport közreműködésével kiállítás nyílik *Aktivizmus* címen, a 10-es, 20-as avantgarde művészetének bemutatása és tudományos feldolgozása céljából. – Az új szerzemények anyagából bemutatásra kerül a Lázár Béla-hagyaték. – Folytatódik a múlt évben megkezdett „Természet – Látás – Alkotás” című módszertani kiállítás-sorozat. – Az év utolsó negyedében Pinczehelyi Sándornak, a múzeum grafikusának műveiből rendeznek kiállítást.

ÁPRILISI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL:

Bertha Bulcsu: Interjú Ladányi Mihálllyal

Illés László: Ladányi Mihály új verseiről

Csorba Győző, Héra Zoltán, Ladányi Mihály, Orbán Ottó, Pécsi Gabriella versei

Futaky Hajna: Pécsi színházi esték

Kende Sándor és Sánta György elbeszélése

Szavai János: Az önéletrajz struktúrája

Várkonyi Nándor: Pergő évek

Weöres Sándor: A kétéfjű fenevad avagy Pécs 1686-ban